

“

TÜRK DİLİ

ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

Aralık 2024

EDİTÖR

PROF. DR. AYŞE NUR SIR DÜNDAR

”

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2024

ISBN • 978-625-5955-19-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

TÜRK DİLİ ALANINDA
ULUSLARARASI
ARAŞTIRMA VE
DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

PROF. DR. AYŞE NUR SİR DÜNDAR

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

TÜRK-İSLAM TASAVVUF KÜLTÜRÜNÜN BÜYÜK SUFİLERİNDEN PİR-İ SANİ SEYYİD YAHYA ŞİRVANİ VE ŞİFÂÜ'L-ESRÂRİ

Ayşe Nur SIR DÜNDAR 1

Bölüm 2

PRENSES KADRİYE HÜSEYİN'İN MUKADDES ANKARA'DAN MEKTUPLAR ADLI ESERİNDE ATATÜRK'E VE MİLLİ MÜCADELEYE BAKIŞI

Cansu Ulusoy 25

Bölüm 3

FAZLI NECİP'İN AH, ANNE ADLI ESERİNİN ANNE-OĞUL İLİŞKİSİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Emel AYDIN 43

Bölüm 4

REFİ CEVAT ULUNAY'IN MENFÂLAR MENFÎLER SÜRGÜN HATIRALARI ADLI ESERİNDE SİNOP

Şenel DİNÇ 55

Bölüm 5

FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ'NİN SÜLEYMÂN-NÂMESİ: 75. CİLT ETRAFINDA GEÇİŞ DEVRİ İMLA ÖZELLİKLERİ

Esra KİRİK 79

Bölüm 6

TÜRK HALK BİLİMİNDE YER ALAN SOSYAL NORMLAR
Ayhan DÖNMEZ 119

Bölüm 1

TÜRK-İSLAM TASAVVUF KÜLTÜRÜNÜN BÜYÜK SUFİLERİNDEN PİR-İ SANİ SEYYİD YAHYA ŞİRVANÎ VE ŞİFÂÜ'L-ESRÂRİ

*Ayşe Nur SIR DÜNDAR**

1 Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-3240-3539, aysenur.sir@dpu.edu.tr

GİRİŞ

Azerbaycan, tarih boyunca çeşitli dinlerin önemli merkezleri arasında yer alan bir bölgedir. İslam dininin de ilk yayıldığı bölgelerden biridir. Hicri takvimin başlangıcından yüz on sekiz yıl sonra İslam ile tanışmış; kısa bir müddet zarfında da bu dinin yarattığı medeniyet dairesine girmiştir. Bu topraklar, İslam tarihi bakımından çeşitli tarihî olaylara da tanıklık etmiştir. Halife Ömer ibn Hattâb devrinde yerel hâkimlerle anlaşmalar burada yapılmış, böylece yerel halkla ılımlı bir münasebet sergilenmiştir. Halife Osman ibn Affân devrinde Kur'ân-ı Kerim'in yazıya alınması için çeşitli bölgelere buradan mektuplar gönderilmiştir. Halife Ali ibn Ebû Tâlip devrinde ise, Üveys el-Karanî burada şehit olmuş ve buraya defnedilmiştir.

Bu velut topraklarda orta asır boyunca yükselerek devam eden tarihî merhalede *Zencanlı*, *Hemedanlı*, *Sühreverdi*, *Tebrizli Marağalı*, *Erdebili*, *Ebherli*, *Şebüsterli*, *Derbendli*, *Tiflisli* vb. birçok alim, edip, sanatkâr, devlet adamı ve sufi yetişmiştir. Taşdığı misyonla Azerbaycan, dinî-tasavvufî cereyanların da merkezi olmuştur. Türk-İslam tasavvuf kültürüne kaynaklık etmiş; dünyanın dört bir tarafına bu kültürün yayılmasında önemli rol oynamıştır.

IX-X. asırlarda başlayan sufi cereyanları, sadece Azerbaycan tarihini değil, İslam medeniyetinin hâkim olduğu topraklarda yaşayan halk üzerinde de olumlu tesirler bırakmıştır. İslam dünyasının kaderini değiştirmiştir. Başta Anadolu olmak üzere Balkanlar'ın manevi hayatını şekillendirmiştir. Farklı tarikatların ve temsilcilerinin halkı irşat etmek üzere birleştiği bir bölge olarak tasavvuf tarihinde yerini almıştır. Zahitlik okulundan ayrılan Safevilik¹ ve Halvetilik bu topraklarda ortaya çıkmıştır.

Tasavvuf dünyasında önemli bir yere sahip bu iki tarikat, Türklerin sosyal yapısını, siyasi tarihini, kültürel dokusunu, sanat ve edebiyat ürünlerini de derinden etkilemiştir. Etkisi günümüze kadar devam edecek derecede kayda değer sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Halvetiyye tarikatı, müntesipleri arasında her zümreden, her sınıftan ve her meslekten insanlar bulundurarak geniş bir alana yayılma kabiliyetine sahip bir ekole dönüşmüştür.

Halvetilik'in oluştuğu yer, Şamahı şehrinden 25 km kuzeyde bulunan Avahlı Köyü'dür. Yusuf Müskürî'nin *Silsiletü'l-'Uyûn* adlı eserine göre tasavvuf tarihinde bahsi sıkça geçen Halvetilik Ebu Abdullah Siracüddin

1 Safevilik, XIII. yüzyılda Şeyh Safieddin Erdebili tarafından kurulmuştur. Anadolu'daki en tanınmış temsilcisi Somuncu Baba adı ile tanınan Kayserili Hamideddin Veli'dir.

Ömer bin eş-Şeyh Ekmelüddin el-Lahici eş-Şirvanî el-Halvetî² tarafından bir mektep olarak tesis edilmiştir (Halili, 2020: 212). Asıl gelişimini ise, tarikatın ikinci kurucusu olan Pir-i Sani Seyyid Yahya eş-Şirvanî el-Halvetî³ ile gerçekleştirmiştir. Yetiştirdiği halifeleri ve onların takipçileri vasıtasıyla da Türk tasavvuf geleneğinde önemli bir boşluk doldurulmuştur. XV-XX. asırlar arasında farklı coğrafyalarda kırktan fazla şubesi açılmış; faal olan şube ve kollarıyla en çok müntesibi ve tekkesi bulunan bir tasavvuf mektebi hâline gelmiştir.

Bu çalışmada, XV. asrın büyük sufisi Seyyid Yahya eş-Şirvanî el-Halvetî'nin hayatı, tasavvufi görüşleri ve Türkçe olarak kaleme aldığı *Şifâü'l-Esrâr* adlı eseri üzerinde durulmuştur. Önce Pir'in hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş, Halvetiyye tarikatıyla olan bağlantısı ele alınmış sonra da *Şifâü'l-Esrâr*'ında geçen tasavvufi görüşlerine temas edilmiştir.

1. SEYYİD YAHYA ŞİRVANÎ'NİN HAYATI

1.1. Doğumu ve Aile Şeceresi

Seyyid Yahya Şirvanî, Anadolu'da oluşan ve buradan geniş bir coğrafyaya yayılan tasavvufi kültürün mimarlarından. Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan Şirvan'ın Şamahı şehrinde doğmuştur (Rıhtım, 2013: 264). Doğduğu tarih hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut kaynaklara dayanarak onun XIV. yüzyılın sonları veya XV. yüzyılın başlarında doğmuş olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.⁴ Soyu Hz. Peygamber'e kadar uzandığı için "Seyyid" unvanıyla adlandırılmış, Şirvanlı olmasından dolayı Şirvanî, ömrünün uzun dönemini Bakü'de geçirmesine istinaden de Bakuvî nisbeleriyle anılmıştır (Kurşun, 2023: 16). Cemaleddin lakabı ise, nuranî yüze sahip olduğu için kendisine verilmiştir (Almaz, 2007: 33). Bu hususla ilgili olarak gıyabında "Kırk gün hücrelerinde halvette kalıp çile çıkardığında yüzüne bakılamayacak derecede nuranî bir parlaklık onu görenlerin gözlerini kamaştırdı." denmiştir (Rıhtım, 2010: 71). Pir-i Sani'nin asıl adı, eş-Şeyh es-Seyyid Celâleddin Yahya bin es-Seyyid Bahaüddin eş-Şirvanî el-Bakuvî'dir (Vicdanî, 1995: 176; Serin, 1984: 72).

2 Ömer el-Halvetî, Gilan şehrinin Lahican kasabasında doğmuştur. Aile kökleri, Şirvan şeyhlerine dayanır. Tasavvuf terbiyesini Harezmi'de bulunan amcası eş-Şeyh Ahi Muhammed bin en-Nuru'l-Halvetî'nin yanında tamamlamıştır. Şeyhinin vefatı üzerine bölgeye hâkim olan Karakoyunluların mühim şehirlerinden biri olan Tebriz'e gitmiş; burada dergâhını kurmuş ve halkın irşadıyla meşgul olmuştur. Amcasının şahsında adlandırılan Halvetiyye tarikatının kurucusu olmuştur (bk. Serin, Rahmi (1984). İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, İstanbul: Petek Yayınları 70-77).

3 Ömer el-Halvetî'den Pir-i Sani Yahya Şirvanî'ye kadar gelen mürşid-i kâmillerin adları, kabirlerinin bulunduğu şehirler ve vefat tarihleri şöyledir: Ahi Musa Halvetî (Kırşehir, ö. 1409), İzzeddin Türkmanî (Meraga, ö. 1425), Sadreddin Hiyavî (Şamah, ö. 1455).

4 bk. Rıhtım, Mehmet (2012). *Şifâü'l-Esrar Sufi Yolunun Sırları*, İstanbul: Sufi Kitap., Menteşe Levent, Güngör (2020). "Seyyid Yahya-yi Şirvanî ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Doğu Araştırmaları* sa. 21, s. 32-56.

Halvetiyye tarikatının önemli isimlerinden olan bu zatın aile kökleri, On İki İmam'dan yedincisi olan İmam Musa Kâzım soyuna kadar uzanmaktadır. Babası Seyyid Bahaeddin, Şirvanşahlar Devleti'nin nakibü'l-eşrafıdır.⁵ Ecdadı da nakiplik vazifesi yapmıştır (Rıhtım, 2012: 15). Ayrıca babasının Seyyid Pirzâde Muhammed Ebu'l-Uşşak'ın duasına mazhar olduğu da söylenir.

1.2. Çocukluk Yılları ve Tahsil Hayatı

Seyyid Yahya Şirvanî, hayatının çocukluk ve gençlik yıllarında hem fizikî hem ahlakî hususiyetleri bakımından başkaları tarafından sevilip sayılan ve takdir edilen örnek bir insan olmuştur. Kaynakların hemen hepsi onun bu hususiyetini; “Kemal ve cemal sahibi idi”, “Fevkalade zahiri güzelliği ve harika kemalatı olan, bir benzeri bulunmaz yaradılışa sahip idi” vb. sözlerle tarif eder (Rıhtım, 2010: 71).

Şirvanî'nin çocukluk dönemi Şamahî'da geçer. O yıllara ait önemli hadiseler cereyan eder. Bazıları Hulvi tarafından *Lemaza'ta* kaydedilmiştir. Bunlardan biri, henüz çocukluk çağında ikne başından geçen ve menkıbevi hayatı dair anlatılagelen şu hadisedir:

“Bir gün annesiyle birlikte yolda gitmekte iken bir muhterem zat yanına gelerek onun elinden tutar, onu ümmetin seçkinleri ve sâdatın büyüklerinin bulunduğu manevi bir meclise götürür. Ortada kandil misali etrafa nur saçan bir zatın yanına gelirler. İçlerinden birisi, o nuranî zattan Seyyid Yahya'yı kendisine emanet etmesini ister. Bunun üzerine ona teslim eder. O da: “Sen şimdi annenin yanına git, vakti gelince ben seni bulurum.” der. Seyyid Yahya Hazretleri bir anda kendini annesinin yanında bulur.” (Hulvî, 1993: 395-396).

İlk eğitimini babasından alan Seyyid Yahya Şirvanî'nin tahsil hayatı, Şamahî'daki tekke ve medreselerde döneminin en değerli alimlerin rahlesinde devam eder. Şeyhu'l-Ahsiketî, Mevlâna el-Gerderî, Mevlâna Taceddin, Mevlâna Kutbeddin es-Serabî adlı hocalarından tefsir, hadis, fıkıh ve kelim gibi dinî ilimlere yönelik dersler ile Arapça, Farsça, mantık, edebiyat gibi temel dersleri alır (Menteşe Levent, 2020: 32).

1.3. Ailesi ve Oğulları

Seyyid Yahya Şirvanî, tasavvuf terbiyesini tamamladığı Şeyh Sadreddin Hiyavî el-Halvetî'nin teveccühünü kazanır. Şeyhinin kızı ile evlenir (Şahin, 2023: 20). Bu evlilikten Fethullah, Emir Güлле, Nasrullah adlarında üç oğlu dünyaya gelir. Büyük oğlu Fethullah, babasının vefatından sonra

⁵ Nakibü'l-eşrafılık, Hz. Peygamber soyundan olan ve o soydan gelen kimselerin işlerine bakmak, her türlü kayıtlarını tutmak, kendilerinin uygun işlerde çalışmasını sağlamak, haklarını korumak, pay ve ganimetten alacakları hisseleri takip etmek gibi işlerle resmen görevlendirilmiş olan kimse.

postnişin olarak onun makamına geçmiş ve irşat görevini sürdürmüştür. İkinci oğlu Emir Gülle hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Üçüncü oğlu Nasrullah ise, dönemin Kırım Han'ı tarafından Kırım'a davet edilmiş; şeyhlik makamına oturarak orada irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda dedelerinden kalan nakibü'l-eşrafılık vazifesini de icra etmiştir (Rıhtım, 2013a: 197; Rıhtım, 2013b: 264-266; Almaz, 2007:38).

1.4. Vefatı ve Kabr-i Şerifi

Kaynaklarda Seyyid Yahya Şirvanî'nin vefatıyla ilgili gibi farklı tarihler yer almaktadır. Vefat tarihini, Lamiî ve Taşköprüzâde 868-869/1463-1464 (Lamiî Çelebi, 1995: 702; Taşköprüzâde, 1975: 271), Sadık Vicdanî 862/1457 (1995: 179), Hulvî 870/1466 (Hulvi, vr. 189b-195a) şeklinde verir. Ayrıca onun vefatının Sultan Halilullah'ın vefatından dokuz ay sonra gerçekleştiği de belirtilir (Lamiî Çelebi, 1995: 702; Taşköprüzâde, 1975: 271). Bu hususla ilgili olarak kaynaklarda şu anekdota yer verilir.

“Seyyid Yahya Şirvanî ömrünün uzun olması için dua eden kişilere, “Siz, Halilullah Han'a dua edin; benim ömrüm onun hayatıdır” buyurmuş. Nitekim Hz. Pir, Halilullah Han'ın vefatından dokuz ay sonra da kendisi Hakka yürümüştür.”
(Demircioğlu, 2015: 66).

Sara Aşurbeyli (2006: 98), Sultan Halilullah'ın vefat tarihini 869 Zilhicce (1465) olarak verir. Halilullah'tan dokuz ay sonra vefat ettiğine göre Seyyid Yahya Şirvanî'nin 870 yılının Ramazan ayında (Nisan-Mayıs 1466) vefat ettiği söylenebilir. Kabri, Keykubad Mescidi'nin kible tarafında inşa edilen sekizgen planlı türbe içerisinde yer almaktadır. Günümüze kadar ayakta kalmayı başaran türbe Şirvanşahlar Saray Müzesi dâhilinde bulunmaktadır (Rıhtım, 2013: 264).

Seyyid Yahya Şirvanî'nin hankâhı, Safeviler'in 1501'de Bakü'yü zapt etmesi sırasında tahrip edilmiştir. Sultan III. Murad zamanında Şirvan'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra burası Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından tamir ettirilmiştir; girişine de Şirvan mimarî üslubunda bir taç kapı yaptırılmıştır. “Murad kapısı” ve “Şark darvazası” adıyla anılan bu kapı halen ayakta durmaktadır. Mescit ise, 1918'de Ermeniler ve Bolşevikler Rusların Müslümanlara yönelik katliamları sırasında yakılmış; daha sonra da etrafındaki kabirlerle birlikte ortadan kaldırılmıştır (Rıhtım, 2013: 264).

2. MANEVİ HAYATI

Her büyük velinin menkıbevi hayatında görüldüğü gibi Seyyid Yahya Şirvanî'nin de bir tarikata intisap etmesi ve orada manevi eğitim görmesi bir menkıbeyle bağlanmıştır. Bununla ilgili olarak şu menkıbe anlatılır:

“Seyyid Yahya Şirvanî, bir gün arkadaşlarıyla birlikte çevgan oynarken top, oradan geçmekte olan Halvetiyye dervişlerinin önüne gelir. Seyyid Yahya, onlara saygıda kusur etmez ve önlerinden geçmez. Onun bu zarif hareketi, sufilerin çok hoşuna gider ve onların muhabbetine vesile olur. Çocuk Yahya'nın ecdadı gibi tarikatlarına intisap etmesi ve velâyet sahibi olması için hep birlikte hayır duada bulunurlar.” (Rıhtım, 2020: 17).

Lemazat'ta bu hadisenin yaşandığı günün akşamında onun gördüğü bir rüya üzerine Şamahî'da bulunan Halvetiyye tekkesinin şeyhi Sadreddin-i Hiyavî'ye bağlandığı ve Halvetiyye tarikatının müntesibi olduğu da belirtilir. Şirvanî'nin gördüğü bu rüya şöyle kaydedilmiştir:

“Hz. Peygamber (sav.) Seyyid Yahya'nın elinden tutar: “Bu senin manevi babandır, onun yolu yolumuzdur.” der sonra da onu Şeyh Sadreddin'e teslim eder. Sabah olunca gördüğü bu rüya üzerine Şamahî'da faaliyet gösteren Halvetiyye tarikatının şeyhi Sadreddin-i Hiyavî'nin dergâhına gider. Burada şeyhin “Manevi babandır dedikleri zata benziyor muyum?” demesi üzerine şeyhe bağlanarak tarikatın müntesibi olur” (Hulvî, 1993: 395-396).

Çok genç yaşlarda tasavvuf ile tanışan Seyyid Yahya Şirvanî, uzun yıllar Şeyh Sadreddin Hiyavî yanında manevi eğitimine devam eder. Aldığı tasavvuf terbiyesi neticesinde seyr u sülûkunu tamamlar, ekmeleğe ulaşır, yetişkin bir insan ve kâmil bir şeyh olarak yetişir. Şeyhi Sadreddin Efendi, vefatından sonra yerine Seyyid Yahya Şirvanî'nin geçmesini vasiyet ettiği hâlde Pirzâde kendisinin daha kıdemli olduğunu iddia eder ve Halvetiyye şeyhi olarak posta oturur. Şeyh Sadreddin'in müritleri de Şirvanî'nin çok genç olduğunu ileri sürerek Pirzâde'yi destekleyip onun etrafında toplanırlar (Rıhtım, 2013b: 264; Rıhtım, 2012: 196). Yaşanan bu hadise üzerine Seyyid Yahya Şirvanî, 1420'de Şamahî'dan ayrılır. Şirvanşahlar Devleti'nin başkenti olan Bakü'ye gelir. Bu sırada devletin başında da Sultan Halilullah Han bulunmaktadır.

Sultan Halilullah Han, tasavvuf ilmine ve din âlimlerine ziyadesiyle önem veren bir kişidir. Tasavvufî faaliyetlerini sürdürmesi için Seyyid Yahya Şirvanî'yi saraya çağırır. Bakü'de sarayının yanında bulunan Keykubad Mescidi'ni kendisine tahsis eder. Böylece Halvetiyye'nin İslam dünyasında hızla yayılmasında önemli rol üstlenen hankâh da Seyyid Yahya'nın buraya yerleşmesiyle birlikte faaliyete geçmiş olur. Sultan Halilullah da Şirvanî Hazretlerine bağlanarak Halvetiyye tarikatının müntesipleri arasında yerini alır. Biri madde diğeri mana âleminin sultanı olan bu iki sultan arasında gelişen dostluk, Azerbaycan sahasındaki iktidar sufi çevre ilişkilerinin seyri ve bütünlüğü açısından dikkate değerdir. Bazı kaynaklar, onların yakınlık

derecesini, Yahya Şirvanî'nin kendisine dua edenlere: “Siz *Halilullah Hanâ* dua edin, zira benim ömrüm onunkine bağlıdır.” şeklinde söylediği sözle irtibatlandırır (Şahin, 2023: 22).

3. SEYYİD YAHYA ŞİRVANÎ VE HALVETİYYE TARİKATI

Halvetiyye tarikatı, İslam âlemine tesir eden en yaygın tarikatların başında gelir. Tarikatın istiğfar, salavat-ı şerifeye müteakiben yapılan cehri (yüksek sesle açık) “esmâ-ı seb'a”⁶ üzere zikre devam, rüya tabir ve tevili, hadiselerin kalp ve nefis üzerindeki etkisini dikkate alarak gönlü masivadan temizleme esasları üzerine kurulduğu vurgulanır (Vicdanî, 1995: 180). Tarikatın kurucusu Pir-i Evvel⁷ Ebu Abdullah Siracüddin Ömer el-Lahcî el-Halvetî'dir. İrşat makamındaki vazifesi sırasında dört halife yetiştirdiği bilinmektedir. Bunlardan Ahi Mirem'den (Emrem) devam eden kol Hacı İzzeddin et-Türkmanî (ö. 828/1425) ve Şeyh Sadrüddin el-Hiyavî (ö. 860/1455) vasıtasıyla Seyyid Yahyâ Şirvanî'ye (ö. 869/1465) kadar ulaşmıştır (Uygun, 2017: 16). Tarikatın fikri yapısı, Abdülkahir Sühreverdî'den sonra başlayarak Kutbeddin Ebherî, Zahid Geylanî ve Ömer Lahicî tarafından geliştirilmiş; Seyyid Yahya Şirvanî tarafından bir sistem hâline getirilerek yeniden yapılandırılmıştır (Rıhtım, 2013: 201).

Seyyid Yahya Şirvanî, *Vird-i Settâr* diye bilinen evrâd-ı şerifi tertip etmiş, değişen ve gelişen zaman dilimine paralel olarak tarikata halvet ve zikir adabıyla ilgili bazı yenilikler getirmiştir. Bu yüzden tarikatın ikinci kurucusu anlamına gelen “Pir-i Sani”⁸ unvanıyla anılagelmiştir. Kendisi, kırk yıldan fazla irşat görevinde bulunmuştur. Yirmi bine yakın müridi olmuştur. Bunlardan üç yüz altmışına hilafet vermiştir (Vicdanî, 1995: 178). Gönderdiği halifelere geniş bir coğrafyada Halvetiyye tarikatını neşretmiştir.

Halvetiyye silsilesinde Hz. Peygamber'den Pir-i Evvel Ebu Abdullah Öme el-Halvetî'ye kadar on sekiz, Pir-i Sani Seyyid Yahya Şirvanî'ye kadar yirmi iki şeyh bulunmaktadır. Seyyid Yahya Şirvanî ile Halvetiyye tarikatı kemal dönemine ulaşmıştır. Çeşitli kaynaklarda Hz. Peygamber'den Seyyid Yahya Şirvanî'ye dek uzanan tarikat silsilesi şöyle verilmektedir:

Seyyidü'l-Evvelin ve'l-Ahirin Muhammed Mustafa (sav.)

Ebu'l-Haseneyn İmam Ali bin Ebu Talib (kv.)

Seyyidü't-Tâbî'in Şeyhu's-Şuyûh Hasan el-Basri (ks.)

6 Esmâ-i seb'a (Yedi esma) sırasıyla Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm ve Kâhhâr'dır. Aynı zamanda bu isimlerin her biri nefsin yedi aşamasına tekabül eder (bk. Yılmaz, Ömer (2015). Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 303-314).

7 Pir, Farsça yaşlı, ihtiyar anlamında kullanılır. Tarikatın kurucu olan mutasavvıfa pir veya pir-i evvel denir.

8 Pir-i sani, ikinci pir demektir. Herhangi bir tarikatın kuruluşundan sonra tarikata yeni bir yön veren ve hayatıyet kazandıran sufiye verilen addır.

Eş-Şeyh el-Habib bin Mahmud el-Acemî (ks.)

Eş-Şeyhü'l-Kebir Ebu Süleyman Davud bin Nasır et-Tâî (ks.)

Eş-Şeyhü'l-Fahim Ebu'l-Mahfuz Maruf Ali el-Kerhî (ks.)

Eş-Şeyhü'l-Kerim Ebu'l-Hasan Sırrı's-Sakatî (ks.)

Seyyidü't-Tâife-i Süfiyye Ebu'l-Kasım Cüneyd bin Muhammed el-Bağdadî (ks.)

Eş-Şeyh Ebu Ali Ahmed Mümşad ed-Dineverî (ks.)

Eş-Şeyh Ebu Abdullah Muhammed ed-Dineverî (ks.)

Eş-Şeyh Ebu Hafs Vecihüddin el-Kadı el-Bekri Muhammed es-Sühreverdî (ks.)

Ebu'n-Necib Abdülkahir el-Bekrî es-Sühreverdî (ks.)

Eş-Şeyh Muhammed Rüknuddin Ali bin Haydar bin Sincasî (ks.)

Eş-Şeyh Şihabüddin Mahmud Tebrizî (ks.)

Eş-Şeyh es-Seyyid Cemaleddin Muhammed Şirazî el-Ezherî (ks.)

Pir-i Tarikat Zâhidiyye Halvetiyye İbrahim bin Ruşen Zâhid-i Geylanî (ks.)

Silsile burada iki kola ayrılmıştır. İbrahim Zahid Geylanî'nin en büyük halifelerinden olan Sadüddini Ferganî ile Halvetiyye silsilesi, Safiyyüddin Erdebilî ile Safeviyye sisileleri kurulmuştur (Vicdanî, 1995: 174).

Eş-Şeyh Kerimüddin Ahi Muhammed bin Nur el-Halvetî el-Harezmi (ks.)

Pir-i Tarikat Halvetiyye eş-Şeyh Ebu Abdullah Siracüddin Ömer bin eş-Şeyh Ekmelüddin el-Lahci eş-Şirvanî el-Halvetî (ks.)

Eş-Şeyh el-Fani Ahi Mirem (Emrem) el-Halvetî (ks.)

Eş-Şeyh Hacı İzzeddin Mahmud bin Mevdud bin Ahmed et-Türkmanî el-Halvetî (ks.)

Eş-Şeyh Sadreddin eş-Şirvanî el-Hiyavî el-Halvetî (ks.)

Pir-i Sani Seyyidetü'l-Taifetü'l-Halvetiyye eş-Şeyh es-Seyyid Cemaleddin Yahya bin es-Seyyid Bahaeddin eş-Şirvanî el-Bakuvî el-Halvetî (ks.) (Vicdanî, 1995: 173-176; Rıhtım, 2020: 25-27).

Halvetiyye tarikatı, XV. asır ortalarında yetiştirdiği halifeleri ve onların muakkipleri vasıtasıyla kurulan dört ana şubeye, kırktan fazla da tali şube ve kola ayrılmıştır (Rıhtım, 2012: 27; Demircioğlu, 2015: 66). İlk kolları; Habib Karamanî kolu ve Alâeddin Ali Rumî koludur. Şubeleri

ise; Ruşeniyye, Cemaliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere dört ana şubedir. Bu şubeler, kuruluş tarihlerine göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Dede Ömer Ruşenî (v. 892/1486) tarafından Tebriz’de kurulan Ruşeniyye şubesi⁹,

2. Muhammed Bahaeddin Erzincanî’nin (v. 879/1474) halifesi ve “Çelebi Halife” olarak bilinen Cemal Halveti’nin (v. 899/1493) kurduğu Cemaliyye şubesi,¹⁰

3. Muhammed Bahaeddin Erzincanî’nin muakkiplerinden “Yiğitbaşı” olarak bilinen Ahmed Şemseddin Marmaravi (v. 910/1504) tarafından kurulan Ahmediyye şubesi,¹¹

4. Şemseddin Ahmed Sivasî’nin (v. 1006/1597) kurduğu Şemsiyye şubesi¹² (Rıhtım, 2013: 202-203).

Bu tasavvuf ekolü, Seyyid Yahya Şirvanî’nin tedrisinde eğitim görüp kemalata eren kâmil insanların üstlendiği misyonla neşvünema bulmuştur. Yeni bir Hoca Ahmet Yesevi ruhuyla da önce Anadolu’ya akabinde Balkanlar’a sonra da Ortadoğu, Arap Yarımadası, Afrika, Kırım, Kafkasya, Hindistan’a olmak üzere geniş bir alana yayılmıştır. Bu topraklar, her meşrebe uygun büyük bir irfan coğrafyası hâline gelmiş; akıselim insanlar, kâmil zatlar, arif kimseler yetişmiş ve bu insanlar sayesinde İslam âleminin ihtiyacı olan manevi enerji merkezleri inşa edilmiştir.

4. SEYYİD YAHYA ŞİRVANÎ’NİN ESERLERİ

Seyyid Yahya Şirvanî’nin çok sayıda manzum ve mensur eseri vardır. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme aldığı eserlerinden bu üç dili bildiği ve bunları ustalıkla kullandığı görülür. Manzum eserlerini Farsça, mensur eserlerini her üç dili de kullanarak yazmıştır. Bazı kaynaklarda müellifin on dokuz (Rıhtım, 2020: 29-36) bazılarında yirmi iki eseri (Menteşe Levent, 2020: 35-46) olduğu belirtilmektedir. Eserleri dinî-tasavvufî içeriklidir. Tasavvufî duyuş ve düşünüşlerini, ayetlere, hadislere, kelimakibara ve tasavvufî kaynaklara dayandırarak izah etmiştir.

El yazma olarak günümüze kadar ulaşan ve kütüphanelerde muhafaza

9 Halvetiyye’nin Ruşeniyye şubesi; Gülşeniyye, Demirtaşıyye, Sezaiyye ve Haletiyye olarak dört kola ayrılmıştır.

10 Halvetiyye’nin Cemaliyye şubesi; Sünbülüyye, Şabaniyye, Karabaşıyye, Nasuhiyye, Çerkeşiyye, Haliliyye, İbrahimiyye, Bekriyye, Kemiliyye, Hafuiyye, Ticaniyye, Sümmaniyye, Haletiyye (Feyziyye), Derdiriyye, Saviyye, Asaliyye ve Bahşıyye kollarına ayrılmıştır.

11 Halvetiyye’nin Ahmediyye şubesi; Sinaniyye, Uşşakiyye, Ramazaniyye, Mısrıyye kollarına ayrılmıştır.

12 Halvetiyye’nin Şemsiyye şubesi, herhangi bir kola ayrılmamıştır. Şemseddin Ahmed Sivasî’nin vefatından sonra makamına oğlu Mehmed Efendi geçmiştir. Bu zatın da vefat etmesi üzerine yerine Şemsi Dergâhı ikinci postnişini Recep Sivasî geçmiş, kısa bir süre sonra onun da vefatı üzerine Abdülmecid Sivasî bu dergâhta meşihat makamına oturmuştur.

edilen eserlerinden sadece *Şifâü'l-Esrâr* Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Diğerleri Arapça veya Farsçadır. Ancak Farsça ve Arapça eserlerinin sayısı hakkında ihtilaf vardır. Rıhtım (2020: 30-36), müellifin on yedi eserinin Farsça, bir eserinin Arapça, Menteşe Levent ise (2020: 35-46), on altı eserinin Farsça, beş eserinin Arapça olduğunu belirtir.

Müellifin Farsça olarak kaleme aldığı manzum eserleri şunlardır: *Menâzilü'l-âşikîn*, *Risâle-i Keşfü'l-kulûb*, *Rumûzu'l-işârât*, *Şerh-i Merâtib-i Esrârî'l-kulûb*, *Şerh-i Su'âlât-i Gülşen-i Esrâr*, *Şerh-i esmâ-i semâniye*, *Ez tasârrufât-i Seyyid Yahyâ ve ez kâşifât*, *Gazeliyyât*, *Kıssa-i Mansûr*, *Fi salavâtî'n-nebî*, *Menâkib-i Emirü'l-mü'minîn Ali Kerem-Allahu Vechehu*, *Risâle-i Etvâru'l-kulûb*, *Beyânu'l-ilm*, *Mekârimü'l-ahlâk*, *Risâle-i Esrâru'l-vuzû*, *Acâyibu'l-kulûb*.

Arapça olarak hazırladığı eserler ise şunlardır: *Vird-i Settâr*, *Esrâru't-tâlibîn*, *Esrâr el-Vuzû el-Bâtînî*, *Mi'yâru't-tarîka*, *Beyânu usûli etvâr-i sebâ* (Menteşe Levent, 2020: 35-46). Bu eserler içerisinde en yaygın olanı “Evrâd-ı Şerîf” diye meşhur *Vird-i Settâr*'dır (Kara, 2015: 27). Tertip eden zatın adına hürmeten *Vird-i Yahya* olarak da adlandırılmıştır.

Sadık Vicdanî (1995: 178), *Vird-i Settâr*'ın Halvetiyye tarikatına bağlı subelerde zikir sırasında okunduğunu söyler. Günümüzde Halvetiyye-Şabaniyye tarikatı usul ve erkânı gereğince müntesipleri tarafından her gün sabah namazına müteakiben öğle vakti girinceye kadar geçen zaman dilimi içerisinde okunmaktadır. Farklı dillere tercüme edilen eserin şerhleri de yapılmıştır. Bunlar arasında en çok tanınanı Türkçe olarak Harrizâde Seyyid Kemaleddin Efendi'nin¹³ hazırladığı şerhtir. 1287'de Matbaa-i Âmire'de basılmıştır (Prezrinli Markalaçzâde Süleyman, 1988: 3). *Lemezat*'ta *Vird-i Settâr* ile ilgili olarak şu bahse yer verilir:

“Vefatından sonra rüyasında Seyyid Yahya Şirvanî'yi gören dostları ona “Allahu Teâlâ size nasıl muamele etti?” diye sorarlar. Şirvanî Hazretleri, “Bana kemal ve lütuflarıyla tecelli etti. Beni Arş-ı A'lâ'da bir nuranî sedire oturttu, safalı olan ruhları da etrafıma toplayarak: “Ey Yahya! Dünyada iken etrafına dervişleri toplayıp virdini okuduğun gibi burada da oku, onlar da dinlesinler” buyurdu. Ben de burada virdimi okuyorum” diye cevap verdim.” der (Hulvi, 1993: 401).

13 Şârih, Üksüp'ün Köprü kazası Derbent Halvetî dergâhı dervişlerindedir. Bu dergâh, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî tarafından kurulan Halvetiyye tarikatının Ahmediye koluna bağlıdır (bk. Prezrinli Markalaçzâde Süleyman bin Rüstem Efendi, *Seyyid Yahya-yı Şirvanî Vird-i Settâr Şerhi*, Der. Ali Alâeddin Yayıntaş, Sad. Seyit Ali Kahraman, 1988, Kastamonu: Taş Matbaası).

5. ŞİFÂÜ'L-ESRÂR HAKKINDA BİLGİLER

5.1. Eserin Fiziki Özellikleri

Şifâü'l-Esrâr, Seyyid Yahya Şirvanî'nin Türkçe olarak yazdığı en hacimli ve tek eseridir. Eserin bilinen sadece bir nüshası vardır. Bu nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi koleksiyonu 2293 numarada bulunmaktadır. 203 varak ve 406 sahifeden müteşekkildir. Müstensih tarafından harekeli düzgün bir nesih hatla müstakil olarak istinsah edilmiştir. Son kısımlarının yazı keyfiyeti oldukça zayıftır. Nüshanın metin kısmı siyah, bölümler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. İlk sayfasının baş ve aşağı kısmında XVI-XVII. asır özelliklerine sahip zarif serlevha tezhiplere rastlanır. Eserin kâğıt ölçüsü: 210x130 mm, yazı ölçüsü ise: 160x80 mm'dir. Satır sayısı 15 olup etrafı altın ve siyah cetvellerle çevrilidir. Eserde dört adet minyatür de bulunmaktadır (Rıhtım, 2020: 39).

Başı:

Bismillâhi'r-rahmani'r-rahîm

Elhamdü'llâhi fi zâtihî el-mabûbi bi-sfâtihî el-hâdî bi-'âlâmetihî ve ayâtihî ellezî ekremen bi-tevhîdihî vece'alnâ min hayri ve fezatelehüm (SKME, 1b).¹⁴

Sonu:

eş-Şeyhü's-şüyüh Şeyh Seyyid Yahya kaddesâ'llâhu rûhuna ba'de teferukat evrakuhâ ve en-tamsete hutûtuhâ bi-tevfikâ'llâh te'âlâ Muhammed bin 'Ömer bin Mevlânâ Süleymân Hocam el-mukallibü be... olsarı tezkiretü'l-ihvân fi'd-dîne ve tam'ân fi rızâ-i rabbi'l-âlemîn ve salla'llâhu 'alâ seyyidînâ Muhammedîn ve alihi ve sahbihî ecmain et-tayyibîn et-tâhîrîn (SKME, 202a).¹⁵

5.2. Eserin Konusu

Eserde dinî-tasavvufî içerikli konular işlenmiştir. Şeriatın esasları, şeriat ilminin esasları, tarikatın esasları, tarikat ilimlerinin esasları, tarikat makamlarının esasları, hakikatin beyanı ve şeyhliğin esasları ayrıntılı olarak ele alınmış ve bunların tek tek izahı yapılmıştır. Mesela şeriatın esasları iman, tasdik, marifet, muhabbet, minnet, mücadele, aşk; şeriat ilminin esasları kelime-i şehadet, namaz, zekât, hac, oruç, gusül, helâl talep

14 Hamd zatında Allah'a mahsustur. O, sıfatları ile mabuttur. Alametleri ve delilleri ile hâdîdir. O Allah ki bizi tevhid ile şereflendirdi ve kullarının en hayırlısını kıldı.”

15 Bu mübarek ve şerefli risaleyi Şeyhler Şeyhi Şeyh Seyyid Yahya meydana getirdi. Sayfaları dağıldıktan ve yazıları silindikten sonra Allah'ın yardımı ile Ziya el-Tüsterî lakaplı Muhammed bin Ömer bin Mevlâna Süleymân Hocam tarafından ihvanın hatırlaması ve Rabbu'l-âlemîn rızasını talep maksadı ile toplandı.

etmek; uhuvvetin şeriatındaki esasları fevz ve kahr, ibret ve gayret, siyanet ve zamir, saadet ve şeref, rububiyet ve zühd, devlet ve zillet şeklinde yedi makam olarak verilmiştir. Esaslar anlatılırken ayrıntılara gidilmiştir. Allah Teâlâ'nın buyrukları, Hz. Peygamber'in hadisleri, tasavvuf ehlinin sözleriyle desteklenmiştir. İslam'ın farzları arasında yer alan zekâtın işlenişinde bu hususun misalini görmek mümkündür:

“Marifet ehli dedi ki: Zekât cennettir. Yani onun karşılığı cennettir. Âlimler dedi ki: Zekât kazanç kapılarının anahtarıdır. Bütün malların koruyucusudur. Şeyh (ks.) şöyle dedi: Her kişi ki zekât vermeye mâlik oldu ise, zekât verecek nesnelere zekât vermelidir.

Zekât şu yedi şeyde farzdır: Nefste, sıhhatte, ruhta, kalpte, akılda, marifette, sırda. Nefsin zekâtı, ezaya sabretmek, cefaya dayanmaktır. Sıhhatin zekâtı, hastalara yardım etmek, dinî ve dünyevî sebeplerden zarar görmüş olanların yardımına koşmaktır. Ruhun zekâtı, Hakkâ yönelmek, ehl-i Hakk'ı dinlemek ve Hakk'ı kabul etmektir. Kalbin zekâtı, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın sevgisini gönünde yerleştirdikten sonra bütün Müslümanları sevmektir. Aklın zekâtı, öğrenenlere yol göstermek ve bütün mahlukata rıfk ile muamele etmektir. Marifetin zekâtı, ibadet ehline güzel işaretler ve tarikat ehline doğru hakikatler göstermektir. Sırrın zekâtı, kalbe gelenleri gizlemek, zevaidi celb etmek, imtihanlara katlanmak ve acayibi beklemektir.” (Rıhtım, 2020: 146).

Seyyid Yahya Şirvanî, bu açıklamalardan sonra göz, lisan, boğaz, yüz, eller, ayaklar, kalp olmak üzere insan bedenindeki uzuvların da zekâtı olduğunu söyler. Mesela, lisanın zekâtı Allah'ı zikretmektir. Yüzün zekâtı, Rabb'in büyüklüğü karşısında secde etmek ve yüzü secdeye koymaktır. Ayakların zekâtı ise, onlarla taat yolunda yürümektir (Rıhtım, 2020, 147).

Aynı sistem üzere tarikatın esasları, tarikat ilimlerinin esasları, tarikat makamının esasları da alt başlıklarla yedi makam şeklinde işlenmiştir. Mesela beşinci makam halvettir. Bu makamla ilgili olarak şu satırlara yer verilir:

“Halvet, kalbin nefsanî düşüncelerden ve dünyevî hatıralardan boşaltılmasıdır. Hakîm dedi ki: Halvet, zikirle ünsiyet, fikirle meşguliyettir. Şeyh dedi ki: Hı'yı 'hala'dan, lâm'ı 'lika'dan, vav'ı 'vefa'dan, te'yî 'müşahedet'ten aldılar ve bunları birleştirip halvet kıldılar. Halvetin her bir harfinde hem mana hem işaret vardır.

Halvetin farz olması, şartı, günü ve ayı içinde farz olması odur ki: Hı altı yüzdür. Âdemin içinde üç yüz altmış damar vardır. İki yüz kırk sekiz kemik vardır. Sekizinde ilik yoktur, boştur. (360+248-8=360)” (Rıhtım, 2020: 258).

Hakikat bahsinde hakikatin açıklaması yapılmış, ardından meşayihliğin madeni (özü) şeyhliğin esasları hakkında izahatlar geçilmiştir. Bu bahisteki

makamlar yine yedi makam üzere verilmiştir. Marifet kapısından ise söz edilmemiş âdetâ bu kapının ardındaki gerçekler sırlanmıştır. Bu hususla ilgili olarak Seyyid Yahya Şirvanî'nin sufilerin arasında yaygın olan dile getirilen "Ehline malumdur." sözünü dikkate aldığı ve bu kapıdan söz etmediği düşünülebilir.

Şirvanî'nin marifet makamı kısmında dile getirdiği ifadelerden ziyadesiyle dikkate değer olanı, Hz. Resul'ün buyurduğu sözleri birbiri ardınca zikrettikten sonra şeriat, tarikat ve hakikat makamlarını geçen ve marifet makamına nail olanlara söylediği şu özlü sözlerdir:

"Hz. Resul (sav.) şöyle buyurdu: "Marifet sermayemdir. Akıl dinimin temelidir. Sevgi esasımdır. Şevk bineğimdir. Zikrullah enisimdir. Güvenirlik hazinemdir. Hüzün arkadaşımıdır. İlim silahımdır. Sabır azığımdır. Rıza ganimetimdir. Fakr fahrimdir. Havf izarımdır. Haya ridamdır. Zühhd hırkamdır." Bu sebepleri tamamladı, şeriat yirmi bir makamı geöti, tarikata girdi. Tarikatta yirmi bir makamı geçti, hakikate kadem koydu. Sen de hakikate kadem koymak istersen muktedana iktida et. Teslim-i külli ol, fermanını tut. Ta yetmiş makama layık olan arifler cümlesinden olup müjdeler bulasın." (Rıhtım, 2020: 295).

Eserde ayrıca tarikatın adap ve erkanına, nefsin mertebelerine temas edilmiş; Halvetilik yoluna giren saliklerin uyması gereken hususlar belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak tasavvuf eğitimi almak isteyenlerin yerine getireceği şartları müellif şu şekilde dile getirmiştir:

"Her kim tasavvuf yoluna kadem basmak dilerse önce şeriat erkânını bilmelidir. Bildikten sonra bütün amellerini riyasız ve şüphesiz yerine getirmelidir. Sonra (şu temsildeki gibi).

Sabır şekeri, niyaz kökü ve nedamet yaprağını almak gerek,

Tevbe havanı içinde dövüp gözyaşı ile yoğurmak gerek,

Dua ve zâri ile karıştırıp;

Sıdk tenceresi içine koyup;

Aşk-ı muhabbet ateşi ile kaynatıp;

Mücahede kadehine çıkarıp;

Perhiz eli ile kaldırıp;

Seher vakitlerinde içip;

"Rabbi! Rabbi!" deyip;

Şeyhini vesile edinerek o yüce dergâha hâlini arz etmek gerek." (Rıhtım, 2020: 85).

Seyyid Yahya Şirvanî'nin bu açıklamaları doğrultusunda sufiler arasında sıkça zikredilen “*Tutulmadık usul bulmaz vusul*” sözünün de anlamı ortaya konulmuştur.

5.3. Eserin Muhtevası

Seyyid Yahya Şirvanî, *Esrâru't-tâlibîn* adlı eserinde yer verdiği konulara *Şifâü'l-esrâr*'ında da temas etmiş ancak bunları daha ayrıntılı olarak işlemiştir (Öztürk, 2014: 178). Esere, *Besmele*, *Hamdele* ve *Salvele* ile başlamış, sonra da eserin muhtevasına uygun bir giriş yapmıştır. Eserin Mukaddimesi'nde ilim tahsil ettiği hocalarının adlarını kaydetmiş ve onlara tatlı sözlerle övgülerde bulunmuştur. Şeyh Ahsiketî, Mevlâna Gerderî, Şeyh Samedanî, Mevlâna Serabî güzel vasıflarla övdüğü hocalarındandır. Şirvanî, Mevlâna Gerderî nin giyabında şu övgü dolu sözleri söyler:

“İslam'ın ve Müslümanların şeyhi, üstadım, senedim, seyyidim, âlim-i Rabbanî, âmil-i Samedanî, ümmetin müftisi, kapalı sırları açan, şeriat sancağını yükselten, ayetlerin hakikatlerini açıklayan, hakikate susamışların kaynağı, korkanların sığınağı, fakirlerin ve miskinlerin barınağı, mütekellimin ve fasihlerin lisani, hacıların süs, Rabbü'l-âleminin elçisinin vârisi Mevlâna Hafzû'l-Milleti ve'd-Din el-Gerderî (Allah ona uzun ömür ve sıhhat versin) sözüne güvenilir üstadından, o da sözü sağlam üstadından ta Hz. Resul-i Rabbü'l-âlemine kadar kesintisiz raviler kanalıyla bu ilmi aldı ve bana rivayet etti.” (Rıhtım, 2020: 68).

Eserde işlenen konular, bir sistem dâhilinde önce ayet ve hadis sonra tasavvuf ehillerine ait sözlerle desteklenmiştir. Daha sonra da müellifin kendi görüşlerini ya bunların arasında ya da mevzunun sonunda “kaleş-şeyh (şeyh dedi ki)” şeklindeki açıklamalarla verilmiştir. Bu hususla ilgili olarak havf ve recayı anlatırken kullandığı ifadeler ve yaptığı benzetme buna müteakiben verdiği izah manidardır. Ayrıca yukarıda bahsi geçen hususa da örnek teşkil edecek şekil ve vasıftadır:

“Havf ve reca iki kanat gibidir. Kuşa iki kanat gerektir. Kuş, bir kanat ile uçamaz. Kanadı iki olup telekleri de tam olsa uçar. “Bana tâbi olun. Dğoru yol budur. (Zuhur, 61) yolunu tutup muradına erişirse ebedî padişah olur.

Şeyh Yahya dedi ki: Mürid, kendine bakıp hâlini anlamalı, özünü fenâ yerine koyarak ahlâk-ı zemîmelerden arınıp ahlâk-ı mahmûde ile muttasıf olmalıdır. Murakabe ile mücahede edip taat ve ibadet ile meşgul olarak terakki etse elbette kuş gibi uçar. Kısa zamanda maksadı hasıl olur ve muradına erişir. İnşallahu Teâlâ.” (Rıhtım, 2020: 97).

Seyyid Yahya Şirvanî, eserinde şeriat, tarikat ve hakikat esaslarını *maden* sözü ile ifade eder. Maden ile anlatılmak istenen özdür. Şeriat ve tarikat makamlarının her biri üç maden olmak üzere yirmi bir makam şeklinde açıklanır. Hakikat madeni ise, sadece bir bölümde yedi makam

olarak izah edilmiştir. Yirmi bir makam tam olarak verilmemiştir. Ruhanî makam ise yedi makam şeklinde yer alır.

5.4. Eserin Dil ve Üslubu

Şirvan muhitinde ilmî ve edebî eserlerin çoğu Arapça ve Farsça yazılmasına rağmen *Şifâü'l-esrâr* Türkçe kaleme alınmıştır. Azerî Türkçesinin en güzel örneklerinden biridir. Müellifin eserinde kullandığı dil, dinî-tasavvufî içerikli olmasına rağmen sade ve anlaşılır bir dildir. Mesela, şu cümlelerde geçen ifadelerde bu anlaşılabilirliği görmek mümkündür:

“*Dilüñ zikre meşgul olup zikrünü mahreçlerini yerlü yirince ta'bîr itmedin yirlü yiründe yâd itmek birle Hak Te'âlâ zikr kılсан zikr nûrı birle kalbüñ münevver olur. Nitekim Şeyh Cüneyd: “Ol halvet erenleri, kırk gün halvet kılduklarından sonra herbiriñüz sırâc-ı ümmet oldıñuz.” destûr virdi.*” (SKME, 116b).

“*Kaçan halk birle ihtilât kılсан melikler, pâdişâhlar olsalar pâdişâhlar pâdişâhu ol ma'bûddur diyü fikr eylegel. Nitekim kelâm-ı kadimde buyurur: Kul Allahümme mâlkü'l-mülki*” (SKME, 169a).

“*İbrahim adlu oğlını eline kılıç alup avcında babamuñ düşmânları birle harp kılayın didi.*” (SKME, 22a).

Eser, XIII. yüzyılda Anadolu coğrafyasında yazı dili olan Eski Türkiye Türkçesinin dil hususiyetlerini taşımaktadır. Mesela düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak kullanılan sıfat-fiil eki {-dUk}, zarf-fiil eki {-Up}, 1.t.ş. ve 2.t.ş. belirli geçmiş zaman ekleri {-dUm}, {-dUñ}, ilgi hâli eki {+nUñ}, bildirme eki {+dUk}, 1.t.ş. iyelik eki {+(U)m}, 3.t.ş. belirli geçmiş zaman eki {-dI}, belirtme hâli eki {+I}, 3.t.ş. iyelik eki {+I}/{+sI} vb. eklere rastlamak mümkündür. Bu eklerin bazıları kullanıldığı bağlamlarla birlikte şöyle örneklendirilebilir: “*iki nesne sımadugını*” (SKME, 22a), “*ma'bûdumu isteyüp geldüm*” (SKME, 75b); “*sen nite geldüñ*” (SKME, 76a); “*kullar üç dürlüdür*” (SKME, 100b), “*gönülde dört nehir yaratmışdur.*” (SKME, 148b); “*kalbüñ sol yanındagı*” (SKME, 148b); “*bir su'âlüm vardır.*” (SKME, 2293: 172b) vb.

Şifâü'l-esrâr'da, yazıldığı dönemde kullanılan *artuk*, *berk*, *birle*, *göklü*, *eytme*, *ivez*, *kaçan*, *kendüye*, *kimesne*, *nite*, *öküş*, *yahşi*, *yavlak*, *yeğrek*, *yelik* vb. kelimelere rastlanır. Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan bu kelimeler arkaik (eskicil) özellik taşımaktadır. Bu kelimelerin geçtiği bağlamlardan bazıları şöyledir: “*Gönüllerinde muhabbetini berk ve muhkem kıldum*” (SKME, 150b), “*Kaçan âlimler birle ihtilât itsen*” (SKME, 169a), “*Bu makam yavlak düşvâr-durur*” (SKME, 170b), “*İlmi öküş-durur*” (SKME, 170b), “*Ol göklü adı zikrederler*” (SKME, 154a).

Muhtevaya bağlı olarak *Şifâü'l-esrâr*'da tasavvufa ait zengin bir

terminoloji vardır. *Fâka ve fakr, halvet, havf ve reca, ikrar, iman, marifet, muhabbet, ruh, sufi, şeyh, tefekkür, tevbe, tevhid, zikir* vb. dinî-tasavvufî terimlere eserde sıkça rastlanır. Bunlar, müellif tarafından tanımlanmakla kalmaz, ayrıntılı bir şekilde açıklanır. Hatta başka terimlerle de irtibat kurularak ele alınan terimin farklı açılardan izahı yapılır. Yer yer benzetmelere de başvurulur. Mesela *ruh* hakkındaki görüşlerini dile getirirken *nefs* ve *cesetten* de bahseder. *Ruh*'tan *nefis*'e geçişler yaparak konuyla ilgili ayetler, hadisler zikreder ve beraberinde *heva, mutmain, itminan* vb. başka terimleri de verir:

Denildi ki: Ruh, öyle bir şeydir ki hayat ancak onun varlığı ile meydana gelir. Nefs de öyle bir şeydir ki heva ancak ondan kaynaklanır.

Hâkim dedi ki: Ruh, serin ve aydınlık bir rüzgârdır. Nefs ise sıcak ve karanlık bir rüzgârdır. Ceset ise tertipli ve terkipli bir kalıptır.”

Hz. Resul (sav.): “Senin en büyük düşmanın, iki kaşın arasındaki nefsendir.” buyurdu.

Vasîtî dedi ki: Senin en zararlı düşmanın üç şeydir: Nefs, şeytan ve dünya. Nefs ile muhabbet ederek savaşmalısın. Şeytan ile Allah'ı zikrederek savaşmalısın. Dünya le kanaat vasıtasıyla savaşmalısın.”

Şeyh (ks.) demiştir ki: Eğer nefis kahredip kötü ahlakı terk edip güzel ahlâk ile amel etse, nefis ruh makamına erişir, mutmainne olur.

Allah Teâlâ: “Ey itminana ulaşmış nefis!” (Fecr, 27) buyurdu.” (Rıhtım, 2020: 163).

Seyyid Yahya Şirvanî, *sufi* hakkında dervişlerini bilgilendirirken sadece sözcüğü tanımlamakla yetinmemiş, aynı zamanda *sufiye*'nin adını nereden aldığını da belirtmiştir. İlgili satırlar şöyledir:

“Sufiye adını dört nesneden aldılar: Safâdan, vefa'dan, fena'dan ve yakîn'den. Şeriatın zıddı olan işlerden safi olmalıdır. Ameli içinde vefa etmelidir. İlmi ve ameli özünden görmeyip, şeyh terbiyesi deyip fakr u fena yerinde durmalıdır. Ta ki yakîn hasıl olup sufi adını almaya layık olsun. Denildi ki sufi, kalbini kederden temizleyen, insanlardan uzaklaşan, yanında altın ve çamur eşit olan kimsedir.” (Rıhtım, 2020: 85-86).

Eserde sıklıkla rastlanan ibretli ifadeler, hikmetli sözler, canlı benzetmeler ve remizler müellifin iç dünyasının derinliğini göstermekle beraber Türkçenin edebî zenginliğini de sergilemektedir.

SONUÇ

Seyyid Yahya Şirvanî, dinî hayatın iç dinamiklerindedir. Türk-İslam tasavvuf tarihinin önemli simalarındandır. Yaklaşık kırk yıl boyunca Bakü'deki dergâhında halkın irşadıyla meşgul olan bir kâmil

mürşittir. Vazifesini icra ettiği yıllarda Batınî tehdidine karşı ehli sünnetin muhafazasına gayret eden, toplumda doğabilecek herhangi bir kaosu önleyen bir din büyüğüdür. Bütün hayatı zühd ve takva, mücadele ve mücahede, halvet ve riyazet içinde geçen bir büyük mutasavvıftır. Temsil ettiği misyonun Halvetilik'in en önemli temsilcilerindedir. Temiz, arı, duru, saf ve zengin fikirleri ile insanları aydınlatan bir kanaat önderidir. Ünü, zaman ve zeminin çok ötesine ulaşan bir şahsiyettir.

Bu büyük şahsiyet, hayatı boyunca yardımlaşma ve dayanışmanın insani örneklerini sunmuştur. Zengin fikirleri, doğru düşünceleri, örnek hâl ve hareketleri, makul kararlarıyla toplumlar tarafından takdir görmüş, Allah Teâlâ'nın rızasına mazhar olmuştur. Sözleri ve sohbetleriyle sadece ruhunuzu değil, kalbimizi, düşüncelerimizi arıtma ve arındırma yollarını da göstermiştir.

Büyük mutasavvıf ve mütefekkirin Türkçe olarak kaleme aldığı *Şifâü'l-esrâr* ise, Türk-İslam tasavvuf tarihinin en güzide eserlerinden biridir. Tasavvuf sahasında Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış ilk mensur eserler arasında yer alır. İşlediği konular açısından tasavvuf ilminin bütün özelliklerini özünde aksettirmektedir. Yazıldığı dönemin insanların dünya görüşünü, dinî inancını, tasavvufa bakışını yansıtmaktadır. Eserde derin bir tasavvufî ve felsefî tefekkür mevcuttur. Azerbaycan tarihinin en büyük mekteplerinden olan Halvetilik'in felsefe dünyasına, maddi ve manevi seciyelerine, sufiliğin esaslarına temas etmektedir. Felsefî ve edebî bakımdan da önemlidir.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Câmî (1980). *Nefehâtu'l-Üns*, (haz. Lamî Çelebi), İstanbul: Emek Matbaası.
- ALMAZ, H. (2007). *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- AŞURBEYLİ, S. (2006). *Bakı Şehrinin Tarihi, Bakü*.
- HULVÎ, C. *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 281.
- HULVÎ, C. (1993). *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeat-ı Ulviyye* (haz. M. S. Tayşi) İstanbul: İFAV Yayınları.
- DEMİRCİOĞLU, F. (2012). Seyyid Yahya Şirvanî (k.s.) ve 16. Yüzyılda Halveti Tarikatında Silsile, *Bakü'den Balkanlar'a Halvetilik Sempozyumu -1*, İzmir: Tibyan Yayıncılık Basım Yayın Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, s. 63-100.
- HALİLLİ, F. ve HALİLLİ Ş. (2020). Halveti Mürşidi Yusuf Müskürinin Silsilenamesi, *Tarihi Yerler ve Abideler I. Uluslararası Kuba Sempozyumu*, Bakü, s. 203-216.
- Halveti Tarikatı -I*, (1993-1994). Çev. M. S. Tayşi, Bülten: Bilim ve Sanat Vakfı, V (32), 28-42.
- KARA, M. (2015). *Teslimiyet ve Samimiyet Örneği Şeyh Şaban-ı Velî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Lamî Çelebi (1995). *Tercüme-i Nefahâtu'l-Üns* (haz. S. Uludağ ve M. Kara), İstanbul: Marifet Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. C. (2014). Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin Vird-i Settâr'ı, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, İstanbul, 15(34), 173- 178.
- Müşküri, Yusuf, *Silsiletü'l-Uyun*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Mehemed Fuzuli Elyazmaları Enstitüsü, B-5447/7072.
- Prezrinli Markalaçzâde Süleyman Bin Rüstem Efendi (1988). *Seyyid Yahya-yı Şirvanî Vird-i Settâr Şerhi*, Der. A. A. Yayıntaş, Sad. S. A. Kahraman, Kastamonu: Taş Matbaası.
- RIHTIM, M. (2010). *Seyid Yəhya əş-Şeyh Şirvani əl-Bakuvî Şifə əl-Esrar (Sufiliyin Sirəri)*. Bakı: “ELM” Redaksiya-Nəşriyyat ve Poliqrafiya Mərkezi.
- RIHTIM, M. (2012). *Şifai'l-Esrar Sufi Yolunun Sırları*, İstanbul: Sufi Kitap.

- RIHTİM, M. (2013). Yahyâ-yı Şîrvânî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: İSAM Yayınları, 264-266.
- VİCDANÎ, S. (1995). Seyyid Yahyâ Şîrvânî”, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'den Tarikatlar ve Silsileleri*, (haz. İ. Gündüz), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ŞAHİN, H. (2023). *Vatan-ı Aslî Yolunda Bir Mutasavvıf Şeyh Şaban-ı Velî*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Rumi Matbaa.
- ŞİRVANÎ, S.Y. *Vird-i Settâr, Süleymaniye Ktp. Halef Efendi nr. 797/15.*
- UYGUN, M. N. (2017). *Halvetî Şa'bânî İlâhileri (Eskişehir, Uşak, Kütahya)*. İstanbul: DM Kitap.
- YILMAZ, Ö. (2015). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE USAMEDDİN AHMED BİN MUSTAFA (1853). *Şekâik-i Numâniyye*, (haz. Mehmed Mecdî), İstanbul: Daru't-Tıbaatu'l-Amire.

EKLER:

Fotoğraf 1: Pir-i Evvel Ömer el-Halvetî'nin Kabr-i Şerifi (3 Ekim 2024)

Fotoğraf 2: Pir-i Evvel Ömer el-Halvetî ve Dervişlerinin Kabr-i Şerifleri (3 Ekim 2024)

Fotoğraf 3: Halvetiyye-Şabanîyye Tarikatının Günümüz Temsilcisi Mehmet Nuri Uygun Hoca'nın ve Müntesiplerinin Pir-i Evvel Ömer el-Halvetî'nin Makamına Ziyaretleri (3 Ekim 2024)

Fotoğraf 4: Pir-i Evvel Ömer el-Halvetî Kabr-i Şerifi Yanında Bulunan Kabirler (3 Ekim 2024)

Fotoğraf 5: Pir-i Sani Seyyid Yahya Şirvanî'nin Türbe-i Şerifi (1 Ekim 2024)

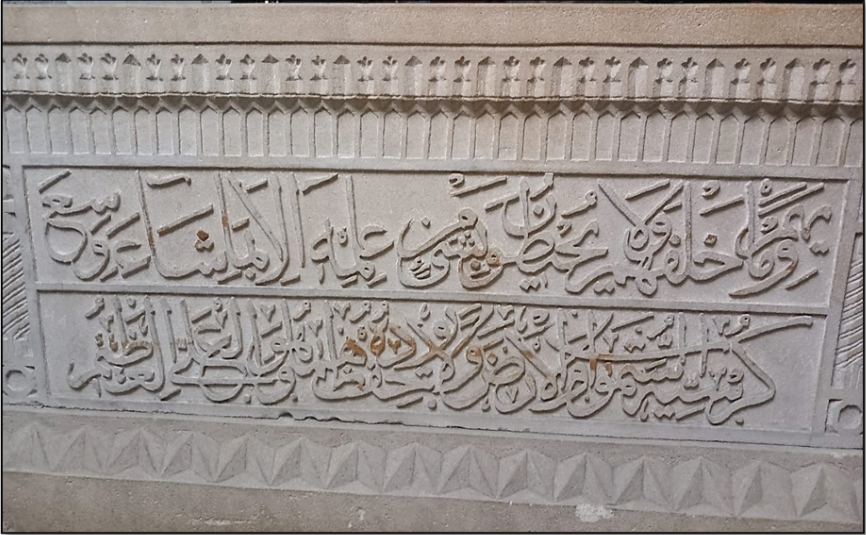
Fotoğraf 6: Halvetiyye-Şabaniyye Tarikatı Müntesiplerinin Pir-i Sani Seyyid Yahya Şirvanî Türbesine Ziyaretleri (1 Ekim 2024)

Fotoğraf 7: Pir-i Sani Seyyid Yahya Şirvanî'nin Kabr-i Şerifi (1 Ekim 2024)

Fotoğraf 8: Pir-i Sani Seyyid Yahya Şirvanî'nin Kabr-i Şerifi'nin Yan Yüzü (1 Ekim 2024)

Fotoğraf 9: Halvetiyye-Şabaniyye Tarikatı Günümüz Temsilcisi Mehmet Nuri Uygun Hoca ve Müntesiplerinin Pir-i Sani Seyyid Yahya Şirvanî'nin Kabr-i Şeriflerine Ziyaretleri (1 Ekim 2024)

Bölüm 2

**PRENSES KADRIYE HÜSEYİN'İN MUKADDES
ANKARA'DAN MEKTUPLAR ADLI ESERİNDE
ATATÜRK'E VE MİLLİ MÜCADELEYE BAKIŞI**

Cansu Ulusoy¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e mail: cansuu2519@gmail.com Orcid No: 0009-0000-589-5833

Giriş

Osmanlı Devleti'nin çalkantılı son döneminde, birçok kadın toplumda daha görünür roller üstlenmeye başlar. Bu süreçte, kadınların edebiyat dünyasında ve sosyal hayatta aktif bir şekilde yer alması, toplumsal dönüşümün önemli bir parçasını oluşturur. Bu isimlerden biri de Prens Kadriye Hüseyin olup yalnızca bir yazar değil, aynı zamanda Millî Mücadele'ye destek veren bir kadın yazar olarak tarihe geçer.

Prens Kadriye Hüseyin'in eserleri, sadece edebî birer yapıt değildir aynı zamanda dönemin sosyal, siyasi ve kültürel yapısına ışık tutan birer belge niteliğindedir. Kadriye, yazılarında Türk kadınının özgürleşme ve toplumsal mücadele sürecini de Millileşme hareketiyle işler. Sanatkârın anı türünde kaleme aldığı *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, Prens Kadriye Hüseyin'in, o dönem Ankara'sındaki milli ruhu ve toplumsal dayanışmayı yansıttığı en önemli eserlerinden biridir. Bu durum eserin “tarihi ve edebi alanda dipnot eksikliğini gidermek ya da tamamlamak, tarihe ve edebiyata not düşmek üzere devreye girmesi, tarihçi ve edebiyat bilimcilerinin heyecanla yöneldiği bir kaynak” (Karabela Şermet, 2014: 623) olmasından ileri gelir. Sözü edilen eser yalnızca edebi bir anlatı değil, aynı zamanda vatan sevgisini ve bağımsızlık mücadelesine duyulan inancın tezahürüdür. Kadriye Hüseyin'in, kalemını bir silah gibi kullanarak bağımsızlık mücadelesine verdiği destek, onun tarihteki yerini daha da özel kılar. Bu eser aracılığıyla, sadece Kadriye Hüseyin'in sanatsal gücünü değil, aynı zamanda Millî Mücadele'ye olan duyarlılığını ve kadınların bu mücadeledeki eşsiz rolünü keşfetmek de mümkündür. Onun yazılarındaki derin anlamlar, dönemin ruhunu ve kadın yazarların toplumdaki önemini anlama noktasında rehberlik eder. Bu çalışmada Prens Kadriye Hüseyin'in hayatına, sanatına, eserlerine yönelik bilgiler verildikten sonra bahsi geçen eser doğrultusunda sanatçının Atatürk'e ve Millî Mücadele'ye bakışı irdelenmeye çalışılır.

Prens Kadriye Hüseyin'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri Hakkında

Osmanlı'nın köklü ailelerinden birine mensup olan Kadriye Hüseyin, Kahire'de 10 Ocak 1888 tarihinde dünyaya gelir. Prens Kadriye, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ailesine mensuptur.” *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1805'te vali oluşundan 1952'ye kadar Mısır'a bu aile hâkim olmuştur. İhsanoğlu, bu sülalenin Mısır'ın kültürel hayatında çok etkili olduğunu dile getirmektedir* (İhsanoğlu 2006, s. 59). *Prens Kadriye Hüseyin, Mısır'da devlet idaresinde önemli bir şahsiyet olan Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu Hüseyin Kâmil Paşa'nın “Sultana Melek” olarak bilinen ikinci eşi Melek Sultan'dan dünyaya gelen kızıdır*” (Kalyon, Abuzer ve Zeynep Gözde Kozlu, 2017, s.2). Eğitim hayatı boyunca doğduğu yeri merkez tutarak Batı kültürüyle iç içe bir eğitime tabii tutulur. Kadriye'nin eğitim hayatı çok bilinmemekle beraber Arapça

ve Fransızca gibi dillerde eğitim alır. Varlıklı bir ailede büyüyen Kadriye Hüseyin, sarayın entelektüel ortamında, dönemin önemli fikir insanları ve sanatçılarıyla etkileşimde bulunur. Kadriye Hüseyin bu zengin kültürel mirası, yazılarına ve kişisel ifadesine ustalıkla yansıtma becerisini de gösterir.

Prenses Kadriye Hüseyin, Osmanlı döneminin üst tabakalarında yer alan bir aileden geldiği için, evliliğinde hem geleneksel beklentiler hem de kendi kişisel düşüncelerinin etkisi görünür. Evlilik hayatı dönemin aristokrat kadınlarının yaşadığı sınırlamalarla şekillenmiş olsa da Kadriye Hüseyin'in eserlerine bakıldığında, özgürlüğe ve bireysel ifadelere verdiği önem kendini gösterir. *“İlk evliliğini 1919 yılında Kahire’de yapan Prenses, ikinci evliliğini ise İstanbul’da 1921 yılında Mahmut Hayri Paşa ile gerçekleştirmiştir. Mahmut Hayri Paşa’dan Mahmud Hüseyin Hayri ve Samira adlı iki çocuğu olmuştur.”* (Kalyon, Abuzer ve Zeynep Gözde Kozlu, 2017, s.2)

Evlilik hayatındaki deneyimlerin ardından, Prenses Kadriye Hüseyin kendini ifade edebileceği bir alan arayışına girer. Bu arayış onu yazmaya yönlendirir. Yazıları, bir yandan toplumun ona biçtiği rolü sorgularken, diğer yandan içsel dünyasındaki derinlikleri ortaya koyar. Osmanlı dönemi aristokrasisinin baskıcı normları içinde yetişir ve evliliğinde de benzer kısıtlamalarla karşılaşmış bir kadın olarak, bu durum eserlerinde de derin iz bırakır. Yazılarında bireysel özgürlük arayışını, toplumun kadınlara yüklediği rollerin ağırlığını ve içsel çatışmalarını ele alır. *“Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerle birlikte ortaya çıkan aydın kadın tipinin önemli temsilcilerinden biri olan Prenses Kadriye Hüseyin’in kendisine daha çok Fatma Aliye’yi örnek aldığı söylenebilir”* (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü). Yazılarında özellikle kadınların toplumsal hayattaki rollerine dair sorgulayıcı bir bakış açısı sergiler. Onun en dikkat çeken eserlerinden biri, kişisel mektuplarından oluşan bir derlemedir. Bu mektuplar, yalnızca onun duygusal dünyasını değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşanan değişimlerin ve çelişkilerin de bir yansımasıdır. Yazılarında yoğun bir içsel anlatım, duygusal derinlik ve toplumsal gözlem gücü bulunur. Kendi yaşamındaki çatışmalar, kadının toplum içindeki konumuna dair güçlü eleştiri ile birleşerek eserlerini hem samimi hem de etkileyici kılar.

“Kadriye Hüseyin Hanım, varlıklı birisi olarak ekonomik gücünü Türkiye lehine kullanmaktan çekinmemiştir. Türkiye’nin İtalya’dan alacağı savaş uçaklarından birinin bedeli olarak on beş bin frank vermiş ve uçağa kendi isminin verilmesini istemiştir. Millî Mücadeleyi destekleyen yaklaşımlarını “Mukaddes Ankara’dan Mektuplar” isimli eserinde dile getirmiştir. 1922-1930 yılları arasında İstanbul’da Huber Köşkü’nde yaşamıştır. Mısırlı zengin ve özellikle saray mensubu aileler yazları

İstanbul'da ikamet etmişlerdir. Kadriye Hüseyin de bu şekilde özellikle yaz mevsimlerini İstanbul'da geçiren Mısırlı soylulardandır. 1930 yılında Huber Köşkü'nü Notre Dame de Sion Fransız Kız Koleji'ne bağışlayarak Mısır'a dönmüştür. 1952 yılında, Cemâl Abdül Nasır'ın yaptığı askerî devrim sonrasında kraliyet lağvedilerek cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine hanedanın diğer mensupları ile tutuklanan Prenses Kadriye Hüseyin yargılandıktan sonra beraat etmiştir. Bundan sonraki hayatına Mısır dışında devam etmiştir.” (Kalyon, Abuzer ve Zeynep Gözde Kozlu, 2017, s.3)

Prenses Kadriye eserlerinde sade ve akıcı halkın anlayabileceği bir üslup kullanır. Toplumun fikirlerini aydınlatacak eserler kaleme alır. Eserlerini Türkçe ve Fransızca olarak yazar.

“İstanbul, Kahire ve Roma'da geçen hayatında Kadriye Hüseyin'in gazeteci kimliği ön plana çıkar. İstanbul'da Mihrab, Şehbal, Resimli Kitap gibi dergilerde 'muhabir' ve 'yazar' sıfatıyla birçok yazı kaleme almıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte kadınları aydınlatacak, bilgi ve pratiklerini artıracak yazılarla aydın, kültürlü ve zarif kadın imajı yaratılmak istenir. Şehbâl'de bazı müstearlar da kullanarak, kitaplarında da yer alan incelikli yazılarından bir kısmını; Mehâsin-i Hayat, Hayattan İstinsâh, Musâhabe, Terâcim-i Ahvâl; K. H. rumuzuyla Terâcim-i Ahvâl, Âsarı Atika başlıklı bazıları birkaç sayı süren yazıları kaleme almış; Nilüfer ismiyle de; Hande Nedir?, Fazilet Nedir?, Yarım Nedir?, Gençlik Nedir?, Yüz Nedir?, Musâhabe-i Fenn-i Saadet, Yurt Nedir?, Saadet Nedir?, Hayat Nedir, Baht Nedir?, Vakit Nedir?, Merâm Nedir?, Medeniyet Nedir?, Sancak Nedir?, Nâz Nedir?, İnsan Nedir? gibi başlıklar ile yazılar yayımlanmıştır.” (Kalyon, Abuzer ve Zeynep Gözde Kozlu, 2017, s.3)

Şiir türünde de az da olsa edebî ürünler ortaya koyan Prenses Kadriye Hüseyin. Mihrâb ve Şehbâl dergilerinde 1327, 1340-41 yıllarında ancak beş şiir yayımlar. Şiirlerinde genellikle duygu yüklü ve derin anlamlar taşıyan temalar öne çıkar. Hayata, insan ilişkilerine ve kadınların toplumdaki yerine dair felsefi ve duygusal bakış açıları, şiirlerinin merkezinde yer alır. Osmanlı'nın modernleşme sürecinin izleri de şiirlerinde varlığını hissettirir. Şiirleri, güçlü bir ifade yeteneğiyle yazılarak okuyucuyu düşündürmeye sevk eden bir üsluba sahiptir.

Mukaddes Ankara'dan Mektuplar Hakkında

Prenses Kadriye'nin bu eseri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Ankara'da kaleme alınır ve Atatürk'ün isteği üzerine Fransızcadan Türkçeye çevrilir. Sanatkâr eserdeki mektuplarda Ankara'nın değişen sosyo-kültürel yapısını, modernleşme sürecini ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin etkilerini gözlemci ve betimleyici bakış açısıyla ele alır. Eserdeki “mekân

değişimleri sebebiyle, bu değişime bağlı olarak mekâna bakış açısı da farklılaşmaktadır” (Karabela Şermet, 2018, s. 474) ve genel olarak olumlu yönleriyle yansıtılmaktadır.

Mektuplar sadece siyasi ve sosyal bir dönüşüm sürecine tanıklık etmekle kalmaz, aynı zamanda bir kadının bu süreçteki bireysel ve toplumsal sorgulamalarını da içerir. Eser Türk milletinin milli mücadele tarihi için önemli bir kaynak mahiyetindedir. Bu kitap, Atatürk’ün isteğiyle 1922 yılında Cemile Necmeddin Sahir Silan tarafından Türkçe’ye çevrilir. “*Daha sonra eser, Mustafa Kemal’in iltifât ve itimâtları, teveccüh ve emirleri ile Fransızca aslından Türkçe’ye çevrilip yayınlanıp dağıtılması istenmiş olmasına rağmen yayınlanması oldukça geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Dönemin milletvekillerinden Ruşen Eşref Üneydin (1892-1959) çok iyi Fransızca bilen Necmeddin Sahir Silan’ın (1891-1992) eşi Cemile Sahir Silan’ı (1896-1963) referans vererek Mustafa Kemal’e tavsiye etmiş, böylece bir hanım tarafından Fransızca yazılan bu eserin Türkçeye kazandırılması yine bir hanım eli ile gerçekleşmiştir. Ancak eserin yayınlanması mücadele yıllarının yoğunluğu, daha sonra da TBMM arşivinde saklı kalması sebebiyle 1987 yılına kadar mümkün olamamıştır*” (Tağızade-Karaca, 2012, s.1972).

Mukaddes Ankara’dan Mektuplar’da Prenses Kadriye Hüseyin’in Atatürk’e ve Millî Mücadeleye Bakışı

Birinci Mektup (Samsun 16 Nisan 1921)

Prenses Kadriye Hüseyin’in ilk mektubu, tarihi ve milli bir ruhla yazdığı, ülkesine bağlılık ve fedakârlık vurgusunu içeren bir metinden oluşur. Mektubun ana konusu, Türk heyetinin bir torpido muhribi olan Audace gemisiyle Samsun’a doğru yola çıkması etrafında şekillenir. Yazar, Türk milletinin refaha ermek uğruna çektiği sıkıntıları ve bu yolculuğun önemli bir anlam taşıdığını ifade eder. Bu yolculuk, Türk milletinin inanç ve dayanıklılığını simgeler.

Audace torpido muhribi, Türk Heyeti Murahhasası (heyeti) ile 10 Nisan öğleden sonra Brindisi’den (İtalya) ayrılır. Gemi, bembeyaz kanatlarıyla uçuşa hazırlanan bir kuş gibi, adeta vatan sevgisini dalgalandırarak ilerler. Her bir dalgada, gemiyi uğurlayan kalabalığın gözlerinden süzülen duyguların yansıması hissedilir. Mektupta, torpido muhribinin güvertesindeki insanların sessiz ama kararlı bir duruş, uğurlayıcıların kalplerinde ise aynı anda hem gurur hem endişe parlıyor. “*Yolculukların sonunda, başarıya kavuşabilecekler miydi?*” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.47). Audace gemisinin Çanakkale Boğazı’ndan geçişi ve bunun derin anlamı betimlenir. Audace gemisi, burada yalnızca fiziksel bir yolculuk yapmıyor; aynı zamanda büyük bir sorumluluğun da taşıyıcısıdır. Prenses Kadriye’ye göre Audace cesur ve yenilmez

kahramanlara teselli verici bir rol üstlenmiş olarak tanımlanır. Çanakkale Boğazı'ndan geçerken savaşın bıraktığı derin izler, batmış gemilerin acıklı kalıntıları ve geçmişin mücadeleleri anılır.

Prenses Kadriye, bu geçişi sadece bir deniz yolculuğu değil, yürekleri burkan ve milli hafızayı canlandıran bir anı olarak anlatır. Gemi, kaybedilen hayatların üzerinde adeta bir selam dururken, Çanakkale Muharebelerinde genç kumandanların gösterdiği kahramanlıklar da vurgulanır. *”Çanakkale Muharebelerinin, genç kumandanının zaferiyle neticelenen bu destansı safhası layıkı ile bilinmekte olduğundan burada tekrarına lüzum görülmedi. Mustafa Kemal artık tarihe mal olduğu gibi, onun yarattığı eserde milli destanın en şanlı sayfalarından birini teşkil etmektedir.”* (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 48)

Heyet-i Murahhasa(delegeler) İstanbul'da halk tarafından coşkuyla karşılanır. Bu karşılanma halkın milli değerlere olan bağlılığını ve heyecanını temsil eder. *”Halk, İtilaf devletleri donanmasının mevcudiyetine rağmen, coşkunluğunu gizleyemeyerek sevincini göstermek için her yola başvuruyordu”* (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.48). İtilaf devletlerine rağmen toplumsal bir dayanışma içerisinde halkın bağımsızlık isteği göze çarpar.

Prenses Kadriye, Heyet-i Murahhasa Başkanı olan Bekir Sami Bey'in inanılmaz derece zeki ve cesur bir insan olmasını belirtmeden geçemez. Bekir Sami Bey'in sadece yurtiçinde değil, yurtdışında da takdir topladığı, onun halk gözündeki konumu, cesareti, Heyet-i Murahhasa'nın başkanı olarak gösterdiği liderlikle pekişir. Metinde, Bekir Sami Bey'in geçmişte idam hükmü giymiş biri olarak bugün en parlak zaferlerinden birini yaşadığına dikkat çekilir. Bu durum hem halk için hem de Bekir Sami Bey için tarihi bir dönüm noktasını işaret eder.

Heyet-i Murahhasa'nın İstanbul'a dönüşü, sadece bir heyetin karşılanması değil; halkın bağımsızlık yolundaki özlemlerinin bir tezahürü olarak anlam bulur: *”Anadolu sahilinde de halkın coşkunluğu son haddini bulmuştu... Ancak biraz sonra, bu bayram havası sona erdi... Karadeniz'in girişinde, feci tahrip sahneleri başlıyordu. Rumlar, birçok köy topluluklarını yakmış oldukları gibi, bütün sahil de alevler içinde idi.”* (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.50) Bu sahne, özgürlüğün ne kadar bedel gerektirdiğini, bağımsızlık için verilen mücadelenin sadece zaferler değil, acılar da barındırdığını anlatır. Bir yanda, Audace gemisinin Samsun'a demirlemesi ve halkın dini inançlarına sınıksız sarılarak *”La ilahe illallah, Muhammeden Resulullah”* nidalarıyla karşılanması, milletin milli mücadeleye olan inancını ve bağımsızlık yolundaki kararlılığını simgeler.

Türk delegeleri Samsun'a ayak bastıktan sonra, Uşak ve Dumlupınar'daki Türk zaferlerinin haberlerini almanın yanında aynı

zamanda Yunan orduları geri çekilirken gerçekleştirdiği katliam ve zulümlerle yüzleşir. Gözleri oyularak şehit edilen askerler, katledilen siviller, kadınlara ve genç kızlara yapılan tartaklamalar hatta Ertuğrul Gazi'nin Söğüt'teki türbesinin dinamitle yıkılması, insanlık dışı boyutlara ulaşan zulmün tablosunu çizer. Bu anlatım, bağımsızlık mücadelesinin ne kadar ağır bedellerle kazanıldığını gözler önüne serer. Türk halkının maruz kaldığı bu acılar, bağımsızlık arzusunu ve milli mücadele ruhunu daha da ateşleyen unsurlar haline gelir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu zulümler karşısında sergilediği dik duruş ve halkın zor günlerde birbirine kenetlenmesi, bağımsızlık mücadelesinin bir zorunluluk haline gelmesini daha da anlamlı kılar.

“Ne yazık ki Müslüman bir milletin yok edilmesi söz konusu olduğunda, Avrupa alışılmış sağırlığına sadık kaldı...” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 52). Müslüman milletlerin bağımsızlık ve özgürlük arayışlarının sadece bir coğrafyayı savunma meselesi olmadığını, aynı zamanda dini bir sorumluluk taşıdığına dair mesajlar da içerir. Bu bağlamda, Müslüman toplumların işgal altında olması sadece yerel bir mesele değil, tüm Müslüman toplumların ortak meselesi gerekliliğini ortaya koyar: *“İşte istiklalini muhafaza etmem için çarpışan bütün milletin acı hakikate uyanışı! İnsan, Samsun'dan itibaren, kendisini ıstırap çeken, çarpışan ve buna rağmen ümidini kesmeyen bir alemde buluyor”* (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.52). Prenses Kadriye mektubunu sonlandırdığı bu cümle ile bağımsızlık mücadelesinin sadece fiziksel değil, aynı zamanda manevi bir direniş olduğunu gösterir.

İkinci Mektup (Çorum 20 Nisan 1921)

“Samsun, adeta asker elbisesi giymiş gibi” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 53). Özellikle “adeta asker elbisesi giymiş gibi” ifadesi, şehrin savaş gölgesindeki ağır, disiplinli ve ciddi atmosferini betimler. Bu ifade, şehrin günlük hayatındaki askeri etkinin, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda halkın ruh hali ve gündelik yaşamında da nasıl hissettiğini vurgular. Şehrin sakin caddelerindeki yoğunluğun Samsun'un alışılmış çehresini değiştirmesi, okuyucuda bir zaman yolculuğu etkisi yaratır. Şehrin her sokağında yoğun bir hareketlilik mevcuttur. Rus donanması tarafından bombardıman edilmiş binalar ve derin yaralar taşıyan meşhur liman dışında. Prenses Kadriye, Samsun'un çarpıcı bir yönü olarak Samsun limanını ele alır. Samsun'un askeri bir liman olmamasına rağmen bu yükü taşımak zorunda kalması savaşın tahribatını gözler önüne serer. Bu detay, şehrin üstlendiği rolün ne denli önemli olduğunu ve savaşın yalnızca askeri değil, sosyal-ekonomik etkilerle şehirleri ve halkı nasıl dönüştürdüğünü vurgular. Samsun'un bu rolü, Anadolu'nun diğer şehirlerden farklı pozisyona sahip olduğunu altını çizmiş olur.

Bekir Sami Bey hem Türk kökenli Karamanlı Rumlarla hem de şehrin ileri gelenleriyle, Türkiye halkına duydukları muhabbet ile sadakati arz etmek ve nihai zafer dilekleri için görüşür. Bu görüşmelerin, Türkiye'nin milli mücadelesi sırasında halkın ve yerel yöneticilerin birbirleriyle olan ilişkisinin nasıl şekillendiğini göstermesi açısından çok değerli olduğu söylenebilir. Ayrıca Karamanlı Rumların o dönemdeki aidiyet duygusunu ve tarihi bağlarını etkileyici bir şekilde yansıtır.

Osmanlı Rumları meselesi üzerinden dönemin toplumsal ve siyasi gerilimleri oldukça çarpıcı bir şekilde işlenir. Samsun'da Rumların ayaklanma süreci ve bu ayaklanmayı bastırmak için Ankara hükümetinin müdahalesi, olayların hem dramatik hem stratejik yönünü ortaya koyuyor. Bekir Sami Bey, “...isyancı Rumların Türk soyundan oldukları halde öz kardeşlerine karşı isyan etiklerini ispat etti. Hakikate dayanan delillerle, kendilerini sakinleştirmeyi başardı” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.54). İsyancı Rumların Türk soyundan olduklarını kabul ettirme çabası, sadece stratejik bir adım değil, aynı zamanda insani bir bağlam sunar. Bekir Sami Bey'in bu tavrı, dönemin lider kadrolarının halkı birleştirme çabasını da gözler önüne serer. Metnin verdiği en güçlü mesajlardan biri, din farklılığı dışında bir ayırımın olmadığını “Bunları gerçek kardeşlerinden ayıran dinlerinden başka bir fark yoktur” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.54) cümlesi ile açıkça dile getirilir.

“Bu Rumlar, Türkiye'nin Karadeniz sahilinin hemen tamamını işgal etmekte olduğundan mühimce bir zümre teşkil ederler. Bunlar ayaklanmaları bastırıldıktan sonra, yüksek mevki ve makamlarda vazife aldılar ve hükümete karşı büyük bir yakınlık gösterdiler” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.55). Rumların Karadeniz sahilindeki ayaklanmalarından sonra hükümete yakınlık göstermeleri, bu topluluğun yeniden entegrasyon çabalarını anlamak için güçlü bir örnek sunuyor. Ulusal mücadelenin yalnızca silahlarla değil, aynı zamanda halkın birleştirilmesi ve uluslararası destek sağlanmasıyla kazanıldığını gösteriyor.

Heyet-i Murahhasa Samsun'dan ayrılırken bayraklar ve üzerine yazılar yazılarak pankartlarla donatılmış şekilde uğurlanırlar. “Barıştan başka bir emeli olmayan bir milletin katlandığı ıstıraplar” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.56) gibi ifadeler, dönemin uluslararası boyutunu ve Türkiye'nin haklı mücadelesini vurgular. Heyet-i Murahhasa reisine bütün eşrafın ve ahaliden bir kısmının eşlik ettiği, otuz iki arabadan oluşan kafile sonuna kadar mücadele edeceğine yeminler eder. Bu diyaloglar halk ile liderlik arasındaki bağın ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Genç subayların kumanda ettiği askerler, unutulmaz güzellikteki yolda ilerlerken şirin bir köy olan ama aynı zamanda askeri üst olarak kullanılan Çakallı Köyü'ne gelirler. Bölge komutanının daveti üzerine

akşam yemeği kışlada yenir. Yemekten sonra bando takımı eşliğinde askerler oyunlar oynar ve milli destanlar okunur. Yine küçük bir çocuk tarafından coşkuyla okunan milli destan, kahramanlık ve fedakârlık duygularını doruğa çıkarır. Özellikle, askerlerin katıldığı bu an, milli mücadele ruhunun yalnızca bireysel bir çaba değil, ortak bir inanç ve tarih bilinci üzerine kurulu olduğunu vurgular.

“Havzaya vasil olundu. Kasabaya bir saatlik mesafeden gelen kadınlar Heyet-i Murahhasa’yı karşıladılar. Hepsi çarşaf yerine beyaz ve mavi çizgili, evde dokunmuş bezden yapılmış yerel giysiler giymişlerdi” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 61). Prenses Kadriye kadınların geleneksel çarşaf yerine zarif, sade ama dikkat çeken kıyafetler giymesini ifade etmesi dönemin modernleşme ve milli kimlik arayışını yansıtır. Bu tercihle hem geleneksel değerlere saygı gösterilir hem de Batı etkisiyle ortaya çıkan daha modern bir giyim tarzına geçişi yansıtılır. Aynı zamanda Havza, zengin içeriklere sahip maden suları, tedavi edici özellikleriyle anlatılır.

“Çay vaktinde Merzifon’a vasil olduk. Havza’dan sabahın erken saatlerinde ayrılarak, çay vaktinde Merzifon’a ulaştık” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 61). Heyeti delikanlılar, genç kızlar milli marşlar söyleyerek karşılar. Hatta bunların içlerinden küçük bir öğrenci: *“Biz, yabancı bir memlekette kahramanca dövüşen ve vatanın şan ve şerefi için ailesinden uzaklarda şehit düşen, milli dahi Kara Mustafa Paşa’nın hemşerileriyiz. Milletlerin beşeriyet tarihinin dalgaları ile, tehlike anında katlanılması gereken yüze fedakarlığı biliyor ve takdir ediyoruz”* (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.62) der. Konuşma oldukça anlamlı ve duygusal bir mesaj içerir. Çocuğun sözleri, geleceğe dair umutları, eğitim ve milli değerlerin önemini sembolize eder. Küçük yaşta milli değerlere ve tarihe olan duyarlılığı, toplumun eğitim sistemine ve çocuklara kazandırdığı bilinç seviyesini gösterir. Aynı zamanda milli kimliğin yeni nesillerde nasıl canlandırılabilceğine dair bir ipucu sunar. Gençlerin ve çocukların ön plana çıkarılmasındaki amaç *“ideal nesil oluşturma yolunda bu ruhu yeniden açığa çıkarmak ve bilinçleri kamçulamak”* (Memiş Baytimur, 2019, s. 135) şeklinde tezahür eder. Ayrıca çocuğun sözlerinden ona kazandırılmış olan eğitim ve kültür açıkça görülür.

Üçüncü Mektup (Yahşiyân İstasyonu 24 Nisan 1921)

“Kızılırmak’ın kollarından on beş defa geçmek icap etti” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 63). Kızılırmak kollarından on beş defa geçmek, dönemin ulaşım altyapısının ne kadar zorlu olduğunu açıkça gösterir. Yolculuğun, 32 arabalı muhafızlar ile yapılması detayı ile seyahatin yalnızca coğrafi zorluklarla değil, aynı zamanda güvenlik endişeleriyle de mücadele etmek zorunda kalındığını gösterir. Fakat heyet Sungurlu’ya vaktinde varabilmek için sabır ve dayanıklılıkla yolculuğuna devam eder.

Sungurlu halkının temsilcileri, heyeti sıcak bir şekilde karşılar. Belediye Reisi tarafından düzenlenen akşam yemeği daveti, halkla dayanışma içinde olduğunu gösterir. Prens Kadriye'ye göre belediye'deki daveti ilginç kılan kısım ise Yunanlılara karşı duyulan nefretin altının çizilmiş olmasıdır. Yunan sorunu gündeme gelmişken halkın, Bekir Sami Bey'e hudutsuz sadakatlerini teyit etmesi, dönemin zorlu koşullarına rağmen milli birliğin ve hükümete duyulan güvenin göstergesi olarak kendini gösterir: “*Önemli miktarda genç gönüllü, düzenli ordu birliklerine mensup olarak cepheye savaşan askerlerin yanına gittiler. Bu gönüllüler mübarek vatan topraklarının kurtarılması için, düzenli ordu birliklerine yardıma gittiler...*” (Prens Kadriye Hüseyin, 1921, s. 65)

Gençlerin cepheye katılımı, halkın bu savaşı sadece bir askeri çatışma değil, topyekûn bir mücadele olarak gördüğünü gösterir. Bu, bireysel fedakarlıkların ulusal bağımsızlık hedefine nasıl hizmet ettiğini anlatan güçlü bir mesaj niteliğindedir. Heyet-i Murahhasa Reisi'nin davette yaptığı hitabet ile halkın mücadeleye olan inancı artar.

“*Ertesi sabah erkenden Sungurlu'dan ayrıldık. İnsanları ancak hadiseler yetiştirir ve onların da kadir ve kıymeti ancak işleri ve hareketiyle ölçülür*” (Prens Kadriye Hüseyin, 1921, s. 66) ifadesi Prens Kadriye'nin milli mücadele döneminin harekete geçme temasıyla uyumlu, insanların yetenek ve değerlerinin, olaylar karşısında gösterdikleri cesaret ve hareketlilikle ölçüldüğünü belirtir. “Hareket etme kararlılığını, ulusal bir bilinçlenme azmini ve sabrını gösteren Türk milletinin aydınları ortaya çıkışı” (Memiş Baytimur, 2015, s. 178) milli mücadelenin başarıya ulaşması ile paralellik arz eder.

“*Yağlı Köyü'ne ulaştık. Burası en küçük dinlenme imkanlarından bile mahrumdu. Hiçbir şeye ihtiyaçları olmayan bu yavuz pehlivanlar, hemen hemen aşgari bir halde yaşamaktadırlar...*” (Prens Kadriye Hüseyin, 1921, s. 66). Türkmenlerin küçük ve mütevazı yaşamlarıyla barışık olmaları, güçlü bir toplumsal dayanışma mesajı verir. “*Yağlı Köyü'nde hemen bütün erkekler cepheye gitmiş. Köyde yalnız kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar var*” (Prens Kadriye Hüseyin, 1921, s.66). Köydeki erkeklerin neredeyse tamamının cepheye gitmesi, milli mücadelede köy halkının fedakarlığını açıkça ortaya koyar.

Erkeklerin yokluğunda köyün idaresi ve tarımsal faaliyetleri kadınların omuzlarına kalmış olmasına rağmen verimlilik artar. Köy halkının Heyet-i Murahhasa'ya verebilecek bir şeylerinin olmamasına rağmen onlar ellerindeki bütün imkanları kullanarak davul ve zurnalarla heyeti karşılarlar. Köy muhtarının Reis Bekir Sami Bey ile milli mücadele hakkında konuşması, muhtarın sadece yerel sorunlarla ilgilenmediğini aynı zamanda devlet meseleleriyle de yakından ilişkili olduğunu ortaya koyar.

Yahşihan da hem coğrafi hem de stratejik bir nokta olarak dikkat çeker. Yahşihan için kullanılan “ilk demir yolu istasyonu” ifadesi, Yahşihan’ın milli mücadeledeki lojistik önemine işaret eder. Yahşihan’ın askeri hava ve direniş ruhu ardından Prenses Kadriye tarafından hayranlıkla kaleme alınır. “*Kışlalar tıklım tıklım askerlerle doluydu*” ifadesi ile Anadolu’nun her yerinden gelen askerlerin burada toplandığını ve mücadele için hazır oldukları gösterilir. Bu durum, milli mücadelenin tüm Anadolu halkını birleştiren bir dava olduğunu ifade eder. Yahşihan’ın, milli mücadeledeki yeri sadece askeri değil, altyapı ve lojistik anlamında da değerlendirilir. “*Yarın mukaddes Ankara’ya varacağız*” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 69) ifadesi, Ankara’nın milli mücadelenin kalbi ve umutların merkezi olduğunu vurgulamaya yöneliktir.

Dördüncü Mektup (Mukaddes Ankara 26 Nisan 1921)

Prenses Kadriye, Ankara’yı “şayan-ı ihtişam şehir” olarak tanımlayarak şehrin milli mücadele açısından taşıdığı itibarı vurgular. Ankara, sadece bir şehir değil aynı zamanda milli ruhun toplandığı ve mücadele azminin yükseldiği bir simge haline gelir.

“*Heyet-i Murahhasa’yı karşılamak amacıyla... Halk, demiryoluna paralel caddede yığılmıştı*” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 71). Heyet-i Murahhasa’nın Ankara’ya gelişi, halkın milli mücadeleye olan coşkusunu ve Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki yeni döneme olan güvenini simgeler. Yazarın halkın demiryoluna paralel yığılması vurgusu, toplumsal desteğin büyüklüğünü ve kitlesel dayanışmayı ifade eder. “*Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Murahhasa Reisi’ni dostça kucakladı*” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 72). Ankara’ya inen heyeti halkla beraber Mustafa Kemal Paşa da karşılar. Mustafa Kemal Paşa, Prenses Kadriye tarafından kararlılığı ve bakışlarının etkileyiciliğiyle ön plana çıkarılır: “*Bunlar ne kadar çetin ne kadar korkunç olursa olsun, vazifelerini yerine getirmeye kararlı bir insan topluluğuydu*” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.72). Bu cümle, milli mücadelenin dayanışma ruhunu en iyi özetleyen ifadelerden biridir. Ankara garındaki coşkulu karşılamadan ardından, farklı meslek gruplarına ait kişiler hürmetle Paşa’yı önünde eğilerek sırayla selamlar. Bu, lidere duyulan saygıyı ve o dönemdeki güçlü hiyerarşik düzeni gösterir. Karşılamada Mustafa Kemal Paşa’nın Bekir Sami Bey’i sağına ve Fevzi Paşa’yı soluna alması dikkat çekilen bir detay olur. Bu detay liderler arasındaki saygı ve hiyerarşiyi gösterir. Burada bir liderlik düzeni ve protokolü uygulanır.

Mustafa Kemal Paşa, heyet ile köşke gider. Prenses Kadriye bu köşkü milli ruha tecessüm ettirmesi ile tanımlar. Kapıdan girerken bekleyen Karadenizli askerlerin disiplinlerine dikkat çekilir. Kabul salonu Prenses Kadriye tarafından milli ruha dayanan semboller ve eşlik eden detaylarla

olduğu gibi anlatılır.

Mustafa Kemal Paşa, çeşit çeşit yemeğin bulunduğu kabul masasında Avrupa'nın dayattığı seçenekler karşısında Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini tercih etmesinin ne kadar stratejik ve hayati bir karar olduğunu ifade eder. “İslamiyet ile Yunanistan arasında bir seçim yapmak için tereddüde mahal ve imkân yoktu” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s.75) ifadesi, bu kararın sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve manevi bir emek üzerine kurulu olduğunu vurgular. Bu, milli mücadelenin sadece askeri bir çaba değil, aynı zamanda bir kimlik mücadelesi olduğunu gösterir. Mustafa Kemal Paşa'nın davet sırasında yaptığı konuşmalar ve katılımcılara yapılan nezaketli davranışların yanında, savaş ve mücadele gibi zor dönemlerde bile insanları bir araya getirme ve onlara umut verme gücü üzerinde durulur.

Beşinci Mektup (Ankara 28 Nisan 1921)

Prenses Kadriye, Türk milleti gibi hiçbir milletin bu denli yaşamak için dövüşmediğini bütün netliğiyle belirtir. Aslında özünde pek uysal olan bu milletin özgürlük için verdiği direnişi mucize olarak adlandırır. Avrupa'nın yaptıkları, yapmadıkları, Anadolu'nun kana bulanması karşısında adalet ve hukuk terimlerinin içini doldurmayan boş kelimelerden ibaret olması Prenses Kadriye'nin gündemine gelmiş konular arasındadır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun ortasında bütün ulaşım araçlarından mahrum bir şekilde, Avrupa'nın tenkitlerine ve taarruzlarına karşı bütün azametli duruşuyla savaşın seyrini ön görmeye ve yönünü zafere döndürmeye çalıştığı detaylı bir betimleme ile Prenses Kadriye'nin kaleminde dir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in tek amacının vazifesini yerine getirmek olmasına ve birçok başarıya imza atmasına rağmen dönemin başka komutanlarının ön plana çıkmasıyla arka planda bırakılmaya çalışılır. Hiçbir partiye üye olmaması, vatanını savunması gereken askerlerin başka toprak parçalarında savaşıp talep ettiği destek ekiplerin hiçbir zaman karşılanmaması karşısında vermiş olduğu savaşın tehlikeli olabileceğini düşündükleri için tam da onun istediği gibi Anadolu'ya görevlendirilir. Mustafa Kemal Paşa için “harekete geçmesinin saati çalmıştı. Yapacaklarımızı bütün dünya görecektir; silah kuvvetiyle yaratılan bir millet haklarından feragat edebilir ve yabancı silahlarla ölmeye karar verebilir mi?” (Prenses Kadriye Hüseyin, 1921, s. 90) şeklindeki ifade çok güçlüdür. Türk milletinin geçmişteki kahramanlıklarını akla getiren aynı zamanda bağımsızlık uğruna verilebilecek savaşa çekinmeden girebileceklerini anlatır niteliktedir.

Yabancı silahlarla ölmek istemeyeceğini, yabancı milletlerin baskısına

boyun eğmeyeceğini, yapılacakları bütün dünyaya göstermek isteyerek Türk milletinin sadece kendi kaderini değiştirmekle kalmayıp dünyaya da bunu tanıtacağını mesajı verilir Bu, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen onurlu bir mesajdır.

Altıncı Mektup (Ankara 1 Mayıs 1921)

“Mağazalar memleket malları ile dolu” (Prens Kadriye Hüseyin, 1921, s. 91). Prens Kadriye, Ankara'nın yapısını ve ruhunu öyle bir resmeder ki yalnızca mekânı değil, o dönemin tarihsel ve kültürel atmosferini de okuyucuya aktarır. Yazar, Ankara'nın dar sokaklarına iç içe geçen, her köşede misafirperverliğin ardında hüzünlü bir yorgunluk saklar.

Yolculuğu sırasında dikkatini çeken bir başka konu ise mağazaların memleket malları ile dolu olmasıdır. Bu yalnızca ticaretin değil, aynı zamanda yeni bir yaşamın, özgürlüğün, bağımsızlığın inşası için verilen emeğin de bir göstergesidir. Ankara, sadece coğrafi bir merkez olarak değil, aynı zamanda Türk milletinin kaderinin yeniden şekillendiği bir mihenk taşı görevindedir. Yazara göre, bu şehrin kalbi, Meclis binasının karşısında bulunan, harp yıllarının zorluklarına rağmen güzelliğiyle ayakta kalmayı başaran parktır. Yerel halkın yanı sıra, Anadolu'nun farklı şehirlerinden gelen misafirler ve yerleşimciler, Ankara'nın kozmopolit yapısına katkıda bulunur. Şehirde güvenliğe verilen önem ise dikkat çekicidir. Neredeyse tamamı Müslüman olan halk, asayişin sıkı bir şekilde sağlandığının göstergesidir.

Yedinci Mektup (Ankara 4 Mayıs 1921)

4 Mayıs tarihi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu ve en kritik dönemlerinden birisine işaret eder. Büyük Devlet Reisi, İsmet ve Refet Paşalar ile savaşın gidişatını bizzat yerinde değerlendirebilmek, emir ve komuta birliğini sağlamak amacıyla zarif bir hususi trenle cepheye hareket eder. Oradaki durumu yokladıktan sonra Mustafa Kemal cepheden Ankara'ya geri döner. Dönüşünde savaşın sadece cephelerde değil, aynı zamanda masada ve halk arasında da kazanılması gerektiği kanısına varır ve bu doğrultuda bazı kritik kararlar alır.

Cephede İsmet ve Refet Paşalarla sağlanan birlik, mücadelenin stratejik devamlılığı için büyük bir önem taşır. Ancak savaşın yükü yalnız askeri taktiklerden değil, aynı zamanda liderlerin sorumluluk paylaşımı ve diplomatik becerilerinden geçer.

Devlet Reisi, cephedeki komuta birliğinin tek elde toplanması gerektiğini görür ve bu doğrultuda hareket eder. İsmet Paşa'nın cephede kalmasını, Refet Paşa'nın ise memleket işlerinde destekçi olmasını ister. Reisin bu isteği üzerine Paşalar vazifelerini başarıyla yerine getirirler. Bu zafer bir milletin bağımsızlık savaşını omuz omuza nasıl

kazanabildiklerinin en güzel örneklerindedir.

Sekizinci Mektup (Ankara 7 Mayıs 1921)

1921 Yılı'nın bahar günlerinde, Ankara'nın sert mücadelesine kısa bir mola verilir. Ziraat Mektebi'nin geniş bahçesi bir bayram alanına döner. Bu sade ama anlamlı kutlama, halkın moralini yükseltmek ve bir arada olmanın gücünü göstermek için tertip edilir. Bu kutlamalar yalnızca bir eğlence değil aynı zamanda bir milletin dayanışmasının ve direniş azminin göstergesidir. Okulların resmi geçidiyle başlayan bu etkinlikler, gençlerin jimnastik müsabakaları ve eğlenceli oyunları ile devam eder. Çeşitli spor müsabakaları hem mücadele azmini pekiştirir hem de bir nefes alma fırsatı sunar. Bu bayram, insanların yüzlerinden okunabilen neşe ile tarihe bir huzur molası olarak geçer.

Dokuzuncu Mektup (Ankara 9 Mayıs 1921 Akşam Saat 18.00)

“Ramazan gelince cengâver şehrin siması değişti” (Prens Kadriye Hüseyin, 1921, s.115). Prens Kadriye Hüseyin'in dokuzuncu mektubu, Ankara'nın Ramazan ayıyla birlikte geçirdiği ruhani ve sosyal değişimleri gözler önüne serer. Ramazan'ın gelişi Ankara'da yaşayan halk için bir yenilenme dönemidir. İnsanların, dini vecibelerine odaklandıkları, ibadetlere ve maneviyata yöneldikleri bu ay, sokaklardan evlere kadar her yere sükûnet ve dindarlık getirir. Ramazan ayının başlangıcını duyuran yirmi bir pare top atışı, halk arasında büyük bir coşku yaratır. Uzaklardan yankılanan bu toplar, insanlara oruç ayının geldiğini müjdeleyerek herkesin yüreğinde bir heyecan uyandırır. Prens Kadriye, Ramazan ayını yalnızca bir oruç ayı olarak değil, aynı zamanda yeni bir ruh ve şefkat ayı olarak tanımlar. Öğleden sonra, Ramazan'ın kutlanması amacıyla büyük devlet adamlarının mecliste toplandıkları aktarılır. Bu, dini değerlerin toplumsal ve siyasi yaşam üzerindeki etkisini ortaya koyar. Ankara, Ramazan ayında manevi bir derinliğe bürünmüş, halkın birlik ve beraberlik duyguları bu manevi ortamda pekişir.

Prens Kadriye Hüseyin, dönemin Ankara'sını anlatırken Büyün Devlet Reisi'nin bulunduğu binanın ruhunu da anlatır. Tam Müslümanlığa yakışır bir sadelikte, liderin kişisel özellikleriyle özdeşleşmiş bir yaşam biçimini tanımlar.

Büyün Devlet Reisi'nin konuşmalarında sıkça umut dolu bir gelecek hayali de dile getirilir. Ramazan ayının anlam ve önemine vurgu yapılarak, İslam dünyasının huzur ve refaha kavuşacağı günlerin geleceği temennisi aktarılır. Lider, istikbalin yeniden inşa edildiği bu odada, tüm olumsuzluklara rağmen ümitle doludur. Prens, onun bur duruşunu, milletin kalbinin yeniden çarpmaya başlaması şeklinde tarif eder. Bu, yalnızca bireysel bir liderlik duruşu değil, bir ulusun geleceğini temsil

eden semboldür.

Onuncu Mektup (Ankara 12 Mayıs 1921)

12 Mayıs 1921 tarihli bu yolculuk, yalnızca fiziki bir hareket değil aynı zamanda Ankara'nın tarihsel dokusunun ve insanların ruhunun bir yansımasıdır. Büyük Devlet Reisi'nin Çankaya'ya doğru ilerlediği bu yolculuk hem şehrin güzelliklerini hem de dönemin insanların karakteristik özelliklerini gözler önüne serer. Yolculuk boyunca Büyük Devlet Reisi'ne eşlik eden Esat Nedim Bey, İstanbul'dan ayrılışını ve Millî Mücadele'ye katılımını anlatır.

Mustafa Kemal'e göre Esat Nedim Bey sadece bir asker değil, aynı zamanda yetenekli bir sanatkâr ve teknik bir dâhidir. Telgraf, elektrik ve fotoğraf gibi birçok alanda uzmanlığı olan bu genç, Kurtuluş Savaşı'nın farklı yönlerini temsil eden bir figürdür. Onun anlatımı, bir bireyin hayatından yola çıkarak bir milletin hikâyesini gözler önüne serer. Yol boyunca Karadenizli askerlerin nöbet tuttuğu bir karakolda durulması, o dönemin güvenlik anlayışını ve savaş yıllarındaki disiplin duygusunu gözler önüne serer. Bu mola, bir liderin halkıyla olan bağımlı güçlendiren sembolik bir anı temsil eder.

Onbirinci Mektup (Ankara 13 Mayıs 1921)

13 Mayıs 1921, Ramazan ayının ilk cuması olup Ankara'da halkın bir araya gelerek şehitler için dua ettiği ve manevi bir atmosferin şehri sardığı anlamlı bir gündür. Halk, Allah'a ve Peygamberine olan bağlılıklarını, şehitlerin ruhlarına gönderdikleri dualarla dile getirir. Bu özel günün merkezinde, Hz. Muhammed'in doğumunu anlatırken kullanılan edebi Arapça, dinleyenleri büyüler. Okunan hutbe ve mevlit, sadece bir dini ritüel değil, aynı zamanda halkın bağımsızlık mücadelesine olan inancını pekiştiren semboldür. İstanbul'dan gelen başımam, vatanın bağımsızlık mücadelesine ruhani bir destek sunmak amacıyla Ankara'ya ulaşır. Saraydaki görevini ve yüksek mevkiini geride bırakarak Anadolu'nun kalbine gelen bu kutsal şahsiyet yalnızca dini bir lider değil aynı zamanda bir milletin maneviyatını güçlendiren öncüdür. Onun varlığı, mevlit törenine anlam katar ve şehrin manevi atmosferini daha da derinleştirir. Büyük Devlet Reisi'nin Büyük Millet Meclisi'nin önünde halkla vedalaşırken gösterdiği samimi hareketler, halkın ona olan bağlılığını ve güvenini daha da güçlendirir.

Sonuç

Prences Kadriye Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşayan çok yönlü bir entelektüel ve güçlü bir kadın figürü olarak tarihe iz bırakır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ailesinden gelen Kadriye, aristokrat bir çevrede büyümüş ve bu köklü kültürel

birikimini yazılarında başarıyla yansıtır. Eğitilmiş bir birey olarak Arapça ve Fransızca dillerine hâkim olan Prenses Kadriye, hem Doğu'nun hem de Batı'nın değerlerini sentezler ve bu sentezi eserlerine taşır.

Kadriye Hüseyin'in yazılarında, özellikle kadınların toplumsal hayattaki rollerini sorgulayan bir bakış açısı dikkat çeker. Eserleri, bireysel özgürlük arayışını ve toplumun kadınlara yüklediği rollerin ağırlığını duygusal ve düşünsel boyutta ele alır. Tanzimat döneminde başlayan aydın kadın hareketinin önemli temsilcilerinden biri olan Kadriye Hüseyin, eserleriyle sadece Osmanlı aristokrasisinin değil toplumun her kesiminin dikkatini celp eder. Edebi kariyeri boyunca birçok eser veren Kadriye Hüseyin, yazılarında toplumsal reformları, modernleşmeyi ve kadın haklarını destekler.

Mukaddes Ankara'dan Mektuplar adlı eser yalnızca edebi değil, tarihsel bir kaynak niteliği taşır. Bu eser, Kurtuluş Savaşı'nın manevi ve tarihi ruhunu hissettiren derin bir anlatı niteliğindedir. Bağımsızlık mücadelesinin ruhunu anlamaya davet eder. Kadriye Hüseyin'in tarihsel olaylara duyarlılığını ve edebi gücünü gösteren etkileyici bir örnektir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sarayın zarif salonlarında büyüyen Prenses Kadriye Hüseyin bir yandan aristokrat bir yaşam sürerken bir yandan kalemle edebi dünyada iz bırakan bir figür olmayı başarır.

Kaynakça

- Coşkun, B. (2012), “Mısır Prensesi, Osmanlı Edîbesi Kadriye Hüseyin Hanım”, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 63, 63-88.
- İhsanoğlu, E. (2002). *Mısır’da Türkler ve Kültürel Mirasları Mehmet Ali Paşa’dan Günümüze Basılı Türk Kültürü Bibliyografyası ve Bir Değerlendirme*. İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Kalyon, Abuzer ve Zeynep Gözde Kozlu (2017). “Prenses Kadriye Hüseyin ve Eserleri”. Külliyyat: Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S.3.
- Karabela Şermet, S. (2014). “Gizli Anılarda Saklı Kültürler; Hayat ve Hatratım’da Sinop”. *Turkish Studies*, 9(6), 621-637. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6736>
- Karabela Şermet, S. (2018). “Müfide Ferit’e İlham Veren Şehir Sinop”. Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop (Edt. Özgür Kıran). Ankara: Berikan Yayıncılık. 465-479.
- Memiş Baytimur, N. (2015). “Ömer Seyfettin’in Şiirlerinde Uluslaşma Bilincinin Yansımaları”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 174-192.
- Memiş Baytimur, N. (2019). “Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde İdeal Nesli Meydana Getiren Kişilik Özellikleri”. *Filoloji Alanında Yeni Ufukları* (Edt. Mehmet Cem Odacıoğlu). Ankara: Gece Akademi. 122-157.
- Prenses Kadriye Hüseyin (2021). *Mukaddes Ankara’dan Mektuplar*. Ankara: Biyografi Net İletişim Yayın.
- Tağızâde Karaca, Nesrin (2012). “Prenses Kadriye Hüseyin, Ressam Vittoria Pisani ve Türk Millî Mücadelesi”. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume 7/1

Bölüm 3

FAZLI NECIP'IN *AH*, *ANNE* ADLI ESERİNİN ANNE-OĞUL İLİŞKİSİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

*Emel AYDIN*¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, emela147@gmail.com, Orcid: 0009-0007-3502-8969

Giriş

Bu çalışmada Fazlı Necip'in *Ah*, *Anne* adlı romanı anne-oğul ilişkisi bakımından incelenecektir.

Türk edebiyatında Tanzimat döneminin ikinci nesli ile Servet-i Fünûn dönemi arasında olan bir nesilden söz edilmektedir. Bu nesil sanatçıları herhangi bir topluluk veya bir sanat anlayışı etrafında toplanmamıştır. Ancak verdikleri eserler sanat anlayışı bakımından Tanzimat dönemi edebiyatının ikinci nesli ile Servet-i Fünûn dönemi edebiyatının hazırlığını görmüştür. Ara Nesil dönemi olarak adlandırılan bu dönemin başlangıç tarihi ile bitiş tarihi arasında çeşitli görüşler vardır. Ara Nesil ismi ilk kez Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın 1946 senesinde yayımlanan "*Tevfik Fikret ve Şiiri*" adlı eserinde söz edilmiştir. Mehmet Kaplan bu dönemi küçük ve günlük hassasiyetler devri: Ara Nesil olarak kabul etmiştir. Mehmet Kaplan "Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser" isimli eserinin 1971'de ikinci baskısında ise küçük ve günlük hassasiyetler devri başlığını bırakarak "Ara Nesil" ibaresini kaldırmıştır, ancak içerikte bir değişikliğe gidilmemiştir (Kaplan, 2019, s. 25).

Ara Nesil döneminin başlangıç tarihi konusunda bazı tartışmalar mevcuttur. Mehmet Kaplan ara nesil dönemi için 1877-1895 tarihlerini dikkate alınarak yaklaşık yirmi yılı kapsayan bir dönem olarak belirtir, bu düşüncüyü Birol Emil de desteklemektedir. Ersin Özaslan ise bu dönemin 1887-1896 tarih aralığında olduğunu vurgulamaktadır. Necat Birinci ve Mehmet Fatih Andı bu dönem için 1880-1896 yılları arasını göstermektedir. Nazlı Memiş Baytimur da Ara Nesil sanatkarlarının edebî faaliyetlerini Servet-i Fünûn döneminde de devam ettirdiğini öne sürerek bu dönem için tarih aralığını 1880-1901 olarak ifade eder (Memiş Baytimur, 2018, s. 72). Ara Nesil dönemi tarihleri hakkında farklı araştırmalar yapılmışsa olsa da bu neslin sanatçıları sanat anlayışlarını belirten ortak bir yayın etrafında toplanmadıkları için dönemlere ayırmak araştırmacıları zorlamıştır. Ancak Ara Nesil döneminin yenileşme döneminin ikinci nesli ile Servet-i Fünûn dönemi arasında olduğu düşünülürse 1880-1896 yılları arasında edebiyata katkıda bulunduğu söylenebilir. "Bir ihtiyaçtan kaynaklanan bu isimlendirme birçok edebiyat tarihçisi tarafından kabul görmüştür" (Şermet, 2017, s. 59).

Ara Nesil dönemini belirlemek kadar mensuplarını da belirlemek güçtür. Çünkü ara nesil döneminde eser veren sanatçıların sayısı net değildir. Ara Nesil mensuplarının kadrosu çeşitli araştırmalar sonucunda genişletilmiştir. Bunların arasında: Menemenlizâde Mehmet Tâhir Efendi, Nâbizâde Nâzım, Mehmet Celâl, Nigar Hanım, Mustafa Reşit, Müstecâbizâde İsmet, Fatma Ali'ye Hanım, Abdülhalim Memduh, Makbule Leman Hanım, Beşir Fuad, Fazlı Necip, Mehmet Ziver gibi isimler sayılabilir. Ara nesil dönemi sanatçıları Türk edebiyatının yüzünü değiştirecek faaliyetlere şahitlik ederler. II. Abdülhamid istibdatı etkileri sebebiyle bu dönemde politik ve sosyal

konuların konuşulup tartışılması yasaklanmıştır. Bu sebeple sanatçılarda aşırı hassasiyet, bireysel duyuş ve santimentalizmin etkileri neredeyse bütün eserlerde ön plana çıkmıştır. Bu buhranlı dönem sebebiyle sosyal konulardan uzak kalınmıştır. Buhranlı dönemin etkileri Servet-i Fünûn edebiyatı eserlerinde de yoğun olarak santimentalizm eğilimini ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca bu dönem mensuplarının arasında görüş farklılıkları da bulunmaktadır. Eski tarzda eserler kaleme alan bir sanatçının bir süre sonra yeni edebiyat tarzına yönelmesi ya da hem eski hem de yeni edebiyat tarzını birlikte sürdürmesi dönemde görüş ayrılığı olduğunun göstergesidir.

Ara Nesil mensupları; “şiiir”, “roman”, “hikâye”, “tenkit”, “mensur şiiir”, “makale”, “deneme”, “tiyatro”, “sözlük” ve “okul kitabı” gibi alanlarda eser vermişlerdir. Şiiir alanında hem klasik şekillerini hem de Batı edebiyatı biçimlerinden sarma kafiye, çapraz kafiye, sone ve serbest şekiller denenir. Şiiir alanında bir yenilik olarak “Tablo Şiiir” ile doğa ve çocuk resimlerine ilgi artar. Şiiirde diyalog ve konuşma yer almaya başlar ve anjanbumanlı¹ cümlelere yer verilir.

Fazlı Necip’in Yaşamı, Yazın Hayatı ve Eserleri

Fazlı Necip 21 Nisan 1864 senesinde Selanik’te doğmuştur. İlk imzalı yazılarını Gonca-i Edeb dergisinde yayımlar. Fazlı Necip’in kaleme aldığı ve Recaizade Mahmut Ekrem’e ithaf ettiği ilk romanı “Bir Gençliğin Güzârı” 1895-1896 yılları arasında Asır’da tefrika edilmiştir. Asır’da tefrika edilen diğer romanları “Dilaver”, “Şık”, “Yine Orada”, “Garip Aileler”, “Cani mi Masum mu?”, “Dört Mevsim”, “Pervin”, “Sevda-yı Medfun” ve “Nasıl Nefy olunuyordu?” dur. Fazlı Necip Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra yayımlanmış olduğu “Türk Hayatı” isimli mecmuasında Atatürk ve inkılaplarını savunan yazılarıyla dikkat çekmiştir. 26 sayı olarak yayımlanan *Türk Hayatı* mecmuasının bütün yazıları Fazlı Necip tarafından kaleme alınmış ve yazılarında imzasını kullanmamıştır.

Fazlı Necip’i edebiyat dünyasına Beşir Fuat ile olan mektuplaşması tanıtır. Fazlı Necip, “*Victor Hugo*” adlı biyografi eseri hakkında Beşir Fuat’a soru sormak için yazdığı mektup sonrasında başlayan iletişimini, hususi bir bağa dönüştüğünü kendi ifadesiyle şöyle aktarmaktadır:

“Bundan birçok sene evvel Beşir Fuat Bey’in yazdığı ‘Victor Hugo’ ünvanlı eserinin bazı yerlerine kanaat edemediğim için, kendisine bir mektup yazmıştım. Bunun üzerine Tercüman-ı Hakikat’te bir bahs açmıştık. Sonra mübahesemizi gazetede neşr etmeyerek bir hususiyet dairesinde ilerlettik..... Beşir Fuat’ın namını ebedi bir minnet ve şükran, fakat daimi bir teessüf ve

1 “Anjanbuman şiiirde bir cümlelin/ifadenin/anlamın bir mısra, beyit ya da bente tamamlanmayarak sonraki mısra, beyit veya bentlere taşması veya cümlelin ifadenin/anlamın bir dizinin sonunda değil ortasında tamamlanması anlamını taşımaktadır.” (Karabela Şermet, Sevim, 2019, s.141)

kederle yâd edeceğim.”(Şahin, 2004, s. 5)

Ah, Anne Romanı

Ah, Anne romanı “Türk Hayatı” mecmuasında 13 ve 24. sayılar arasında tefrika edilmiş, milli roman olarak takdim edilmiştir. Ah, Anne romanı Öncelikle Nedim’in karakterinin dönüşümünü naklettiği için bir oluşum romanı özelliği taşımaktadır.

Ah, Anne Romanının Olay Örgüsü

Olay örgüsü, “fiktif âlemdede yaşanan olayların sıralanması ve düzenlenmesi dizgesi” (Memiş Baytimur, 2018, s. 657) olup kişiler arasındaki ilişkiler doğrultusunda ilerler. AnlatmaRomanın kahramanı Nedim isimli genç kendi rızası dışında annesinin isteği üzerine teyzesinin kızı Leman ile evlendirilmekte ve ömrü boyunca iç huzursuzluğu çekmektedir. Nedimin babası Avni Bey, annesi Nazıme Hanım’dır. Nedim’in annesi Nazıme Hanım oğluna pek düşkündür. Oğlunun üst düzey eğitimler almasını istemekte, kendisinden uzaklaştığında ahlaki bir çöküş yaşayacağına inanmaktadır. Bu sebeple oğlunu evin dışına çıkarmamakta hatta okula dahi göndermemektedir. Nedim bir yaşlarında iken babası Avni Bey’in sırtında çıkan bir çıban sebebiyle vefat etmesi, Nazıme Hanım’ın bütün ilgi ve alakasını Nedim’e vermesine sebep olur.

Nedim’in tek arkadaşı teyzesinin oğlu Cudi’dir. Cudi, kız kardeşi Leman ile haftada birkaç gün konağa giderek Nedimle oyunlar oynar. Nazıme Hanım Cudi’nin bazı davranışlarını sevmediğinden ve Cudi’nin yaramazlıklarından dolayı oğlunu Cudi’den korumaya çalışır, Nedim ile Cudi’nin bir araya gelmelerine ve oyun oynamalarına izin vermez. Nazıme Hanım, oğlu Nedim’in öğreneceği yaramazlıklar, eğlenceler veya öğreneceği şeyler sonucunda kendisini artık büyük bir bağlılıkla sevmeyeceğini düşünerek onu herkesten saklar ve herkesten kıskanır. Nedim on iki yaşına kadar sıkı bir yönetimle Nazıme Hanım’ın kendi zevki ve istikbaline hizmet edecek şekilde büyütülür. Nazıme Hanım’ın baskısı altında büyüyen Nedim’in bilgisi sınırlı, görgüsü kısıtlıdır. Özel hocalardan aldığı dersler de kendine bir şeyler katamamış hatta okumayı bile zor sökmüştür. Nedim’in hayatını değiştiren olay konağın karşı sokağına kiracı olarak yerleşen Mecdi Bey ve Atiye Hanım ile tanışmasıyla başlar. Atiye Hanım, Nazıme Hanım’ın aksine güleç yüzlü ve modern bir kadındır. Süreyya ve Rezzan adında iki çocuğu vardır. Çocuklarını Batı medeniyetine uygun yetiştirir. İngilizce eğitim aldırır. Atiye Hanım’ın ailesinin eğitime ve çocuklarına olan ilgi ve alakasını gören Nedim büyük bir etki altında kalır. Nedim, Rezzan ve Süreyya gibi eğitim almak ister ve İngilizce öğrenmeyi ister. Ancak bunu annesine bir

türlü ifade edemez. Nazıme Hanım'ın kendisine kızacağını bildiğinden de bu durumu saklamaya başlar.

Bir gün teyzesinin konağına ziyarete gittiklerinde dedesinin Cudi'nin Fransızca öğrenmesine destekçi olduğunu öğrenince hemen bu durumdan yararlanmayı amaçlar. Dedesinin yardımcılarıyla Arapça ve Türkçe derslerine devam etmek şartıyla annesinden İngilizce eğitimi için gerekli izni alır. Fakat bu olaydan sonra Nazıme Hanım, oğlunun artık kendisinden İngilizce öğrenme isteğini gizlediğini fark eder. Bu okuma aşkının ikisinin arasına girerek Nedim'i kendisinden uzaklaştıracağını hissettirir. Ziyareten döndükten sonra oğlunu ikna etmek için büyük bir çaba sarf eder ancak Nedim'in bu ısrarlı isteği karşısında çaresiz kalır. Nedim bu sevinçli haberi hemen Süreyya'ya iletir ve yabancı dil eğitimi için muallimin hemen gelmesi için ricada bulunur. Bir hafta sonra muallim Donalson ile görüşmeler yapılır ve haftada dört gün günde iki saat olmak üzere bir program belirlenerek eğitime başlanır. Nedim İngilizce eğitimi aldıktan sonra yetişme tarzında bir İngiliz etkisi oluşur. Muallim Donalson, Nedim'e yalnızca İngilizce öğretmekle yetinmez ona bir eğitmen olur, giyim ve düşünce tarzı, kültürel ve sosyolojik dünyasının eğitimi için de yol gösterici olur. Bir süre sonra Nazıme Hanım, İngilizce öğreniminden sonra oğlunda meydana gelen gözle görülür değişikliklerden hoşlanmaya başlar. Ancak Nedim'in medrese eğitimine devam etmeyeceğinden ve ilmiye yolundan vazgeçeceğinden korkmaya da devam eder. Bu sebeple Nedim'in Mecdi Bey'in ailesi ile görüşmesini yasaklar. Ancak bu eğitim kararı sayesinde Nedim artık yavaş yavaş bağımsızlığını kazanmaya başlar. Dilediğinde dışarı çıkar, dönüşünde annesinin soru sormasına müsaade etmeyerek nerelere gittiğini ve neler yaptığını tek tek anlatarak annesinin bir şeyler düşünmesine izin vermez. Nazıme Hanım'ın kendisini kısıtlamaması için de kendisine her şeyi bir bir anlatır ama Mecdi Bey'in konağına gittiğini gizler ve annesini bu duruma alıştırmaya başlar. Mecdi Bey'in ailesi ilk konağa yerleştiklerinde Nazıme Hanım'a sık sık ziyaretlerde bulunurlar, fakat bir süre sonra bazı sağlık sebeplerinden dolayı yaklaşık üç sene kadar komşuluk ziyareti ertelenir. Bu sebeple Nazıme Hanım ile Atiye Hanım arasındaki komşuluk ziyaretleri azalmaya başlar ama dostlukları devam eder. Atiye Hanım bir gün kızı Rezzan ile birlikte Nazıme Hanım'ı ziyarete gider.

Uzun bir Süre Rezzan'ı görmeyen Nazıme Hanım, Rezzan'ın on üç yaşında güzel genç bir kız olduğunun farkına varır. Rezzan'de meydana gelen değişimin Nedim'in aklını karıştıracığına hükmeder. Bu düşüncesini de sakınmadan olduğu gibi Atiye Hanım'a nakleder. Güzel kızı Rezzan için Nedim'i uygun gören Atiye Hanım bu duruma çok üzülür. Ama Rezzan ile Nedim'in birbirlerini sevmesinden sonra aralarında engel kalmayacağını düşünür. Nedim on sekiz yaşına geldiğinde büyükbabasının vefat etmesi ile büyük bir servet kalır. Bunun üzerine Nedim hemen Kadıköy'de modern

tarzda bir ev yaptırır. Ardından muallim Donalson'un etkisiyle Avrupa seyahatlerine çıkar. Bu gelişmelere karşılık oğlunu kapı dışına çıkarmayan Nazıme Hanım artık bu isteklere, yeniliklere katlanamaz olur.

Nedim'in bütün ısrarlarına rağmen Avrupa seyahatlerine izin vermez. Nedim bu konuda annesini ikna edemeyince muallim Donalson'u kendisiyle götürmeye ikna ederek annesinden izin almayı başarır. Üç aylık bir seyahatten sonra da donanımlı bir şekilde eve döner. Oğlunun eve dönüşü ile sevinen Nazıme Hanım Nedim'i evlendirmeye karar kılar. Nedim'e, ilmiye yoluna girmeyerek kendisini üzdüğünü ve onu yalnızca bir şartla affedeceğini, şartının da kendisinin seçtiği bir Türk kıızı ile evlenmesini istediğini ve kızla aynı evde yaşaması gerektiğini söyler. Nedim annesinin bu konuşmasına karşılık bu konuda telaş etmemesini, evleneceği kıızı birlikte seçeceklerini ifade eder. Bu konuşmadan sonra Nazıme Hanım çiftliğin inşasının tamamlanmasından sonra Nedim'i Leman ile evlendirmeye hazırlanır. Nedim ise çiftliğin tamamlanmasından sonra yapılacak olan açılış töreni için Atiye Hanım ve ailesini davet eder. Çiftlik töreninden önce Nedim Haydarpaşa iskelesinde, Süreyya, Rezzan ve Atiye Hanım ile birlikte buluşarak çiftliğe gezmeye giderler. Onların bu görüşmesini Nazıme Hanım'ın tanıdıkları Nedim'in teyzesi Ayşe Hanım'a anlatır. Ayşe Hanım'da olayı kız kardeşi Nazıme Hanım'a iletir. Bunu öğrenen Nazıme Hanım artık Nedim'in kendisinden bir şeyler sakladığına iyice emin olur ve Nedim'in Atiye Hanım ve ailesi ile görüşmesine kızar. Bu olaydan sonra yataklara düşer. Nedim'e kendisini yalnızca teyzesi Ayşe Hanım'ın kıızı Leman ile evlendiğinde affedeceğini söyler. Fakat Nedim bu duruma karşı gelerek kendisinin Rezzan ile evlenmek istediğini belirtir. Karar vermek için kendisinden bir ay kadar zaman vermesini ister. Nazıme Hanım oğluna bir ay zaman verir ama bu bir ay içinde Nedim'e psikolojik baskı yapmaktan çekinmez.

Bir diğer taraftan, felaket gibi anlatılan bu meseleyi telaşlı ve dedikoducu bir tip olarak bilinen Ayşe Hanım'ın kocası Nuri Bey öğrenir. Nuri Bey, Mecdi Bey ile aynı şeyhe bağlıdırlar. Nuri Bey, kıızı Leman Hanım ile Nedim'i evlendirerek ekonomik açıdan kendilerini düzeltmeye niyetlenmektedirler. Bu nedenle şeyhine giderek olayı abartarak anlatır. Şeyh de durumu Mecdi Bey'e haber eder. Nedim ile ailesi arasındaki samimiyetten haberi olmayan Mecdi Bey bu duruma öfkelenir ve ailesinin Nedim ile görüşmelerini yasaklar. Olaylar devam ederken aradan bir ay geçer ama Nedim annesine kararını bir türlü açıklayamaz. Bu olayları Süreyya'ya anlatır, Süreyya annesinin onaylamadığı evlilikte mutlu olamayacağını söyler. Nedim bu düşünceden sonra annesinin kararını kabul eder. Nazıme Hanım, Nedim'in Rezzan'a olan duygularını yok sayarak sürekli kendi varlığı ile tehdit ederek hemen Leman ile evlendirir. Nedim, Leman ile evlendikten sonra bir türlü mutlu olmaz. Evde oturmaktan, hayatını boş ve anlamsız geçirmekten başka bir şey yapmaz.

Evliliğinden bir yıl sonra erkek evlat babası olur. Leman'ın çocuğunu sütanneye vermemesi Nedim'e fırsat yaratır. Nedim bunu bahane ederek Leman ile odasını ayırır. Bir süre sonra da uzun bir seyahate çıkmaya karar verir. Nazıme Hanım, her zaman olduğu gibi yine Nedim'in bu kararına hiddetle karşı çıkar. Ama Nedim kendisi için yaptığı fedâkarlıktan sonra Nazıme Hanım'ın isteğini dikkate almayarak senelerce seyahat eder. Uzun bir aradan sonra evine dönen Nedim, dadısından annesinin beş ay önce vefat ettiğini öğrenir. Nedim annesinin vefatına hiç üzülmez. Annesinin vefatından sonra da konak'ta Leman Hanım ve ailesi yaşamaya başlar. Öte yandan Rezzan Nedim ile olan ayrılığından sonra uzun bir süre evlenmez. Ailesi kızına iyi gelmesi niyetine Avrupa seyahatine çıkma kararı alır. İstanbul'dan önce Cenova'ya ardından İsviçre'ye gidilecektir.

Bu seyahatte Rezzan vapurda Şemsi adında bir bey ile tanışır. Şemsi Bey, dış görünüşünde kibar ve alafrağa terbiye almış biri gibi görünen biridir. Rezzan Şemsi Bey'in dış görünüşe aldanarak Şemsi Bey ile evlenir. Evliliklerinden çok kısa bir süre sonra Şemsi Bey'in sadece miras peşinde koştuğunu ve görüldüğü gibi biri olmadığını anlar. Şemsi Bey'den çocuğunun olmasından çok korkar ve ayrılmaya karar kılar ancak babası Mecdi Bey Süreyya'nın düğününü gerekçe göstererek müsaade etmez. Süreyya'nın düğününden sonra Mecdi Bey vefat eder. Rezzan babasının vefatının ardından Şemsi Bey'den ayrılarak annesinin yanına yerleşir. Nedim mutsuzlukla dolu yaşamına devam ederken Rezzan'ın boşandığına dair bilgiler alır. Süreyya ile görüşerek Rezzan ile evlenmek için bir yol arayışına girer. Süreyya bu durumu Atiye Hanım ve Rezzan'a açıklar. Rezzan Nedim ile evlenmeyi kabul eder. Bunun üzerine Nedim Leman ile evliliği hakkında Ayşe Hanım ile görüşür ve iki seçenek sunar. Leman'ın çocuğunu bırakarak ya kendisinden tamamen ayrılacağını ya da çocuğunun eğitim ve terbiyesine karışmamak şartıyla kendi nikâhı altında konakta ailesi ile birlikte yaşayabileceğini söyler. Ayşe Hanım, konakta yaşamaya devam edebilmek için Leman'a ikinci seçeneği kabul ettirir. Nedim eşi Leman Hanım ile bu sorunu çözdükten sonra konaktan ayrılarak çiftliğe yerleşir. Bedbaht on iki yılın ardından çocukluğundaki aşkı, Rezzan ile evlenerek emellerine ulaşır. Rezzan ve Atiye Hanım çiftlikte mutlu bir hayat sürerler. Bu doğrultuda aşk, "kişilerin dünyayla olan ilişkilerini yönlendirme konusunda işlevsel" (Arslan ve Memiş Baytimur, 2018, s. 174) şekilde tezahür eder.

Ah, Anne Romanında Anne-Oğul İlişkisi Üzerine

Ah, Anne romanı "1906 senesi Nisanında bir sabah..." (Fazlı Necip, 2020, s.3) cümlesi ile bir takvim tarihi verilerek başlar. Fazlı Necip'in Ah, Anne romanı geleneksel bir tarzda büyüyen Nazıme Hanım'ın Nedim'e uyguladığı baskı sonucunda evliliğinde çıkan problemleri konu almaktadır. Romanda Nedim'in doğumundan evliliğine kadar olan süreç hep kadın perspektifinden aktarılır. Bu perspektif ile Doğu-Batı karşılaştırılması, ge-

leneklere yabancılaşma, aşk ve tasavvufa değinilmiştir.

Nazıme Hanım'ın bakış açısındaki dinsel göndermeler, baskılayıcı tavırları daha romanın en başında bir trajedi doğuracağını sezdirir. Romanın girişinde de ifade edildiği gibi aile büyüklerinin çocukların hayatları üzerindeki etkisinden söz edilir. Romandaki şahısların çoğu mutlu değildir, en önemli kararları hep aile büyükleri tarafından verilmiştir. Örneğin Leman'dan, Nedim ile evliliği hakkında kendisinden fikir alınmamıştır. Leman'ın evliliğine annesi Ayşe Hanım ile Nazıme Hanım karar kılmıştır. Yine Ayşe Hanım, Nuri Bey ile evlendirilirken babası kendi isteği ve ihtiyaçlarına göre bir damat seçmiştir. Ayşe Hanım, Nuri Bey ile olan evliliğinden mutlu değildir, ama bu duruma karşı çıkmamıştır. Bu Leman ile Nedim'in evliliğine benzemektedir. Leman da Nedim ile olan evliliğinde mutsuzdur, ama bu evliliğe karşı çıkmamıştır. Nazıme Hanım da Avni Bey'in babasının araştırmaları neticesinde Avni Bey ile evlendirilmiştir. Yani Nazıme Hanım'ında evliliğine başkası karar vermiştir. Bu dönemin toplum ve düşünce yapısını vurgulamaktadır. Romandaki şahısların evlilik örnekleri dikkate alındığında kız çocuklarının kaderlerini ve geleceklerini belirlemede, toplumun düşünce yapısı, örneğin kız çocuklarının küçük yaşlarda evlendirilmesi gibi toplumun koyduğu normlar ve kız çocuklarının geleceğine kılavuzluk yapan anneler veya diğer yakın bireyler belirlemektedir.

Romanda Leman'ın Nedim ile olan evliliği hakkında hiçbir düşüncesini beyan etmemesi ya da edememesi de o dönemde kız çocuklarına verilen değerın göstergesidir. Leman, Nedim'in Rezzan'a tutkun olduğunu bilmektedir fakat buna rağmen bu evliliğe karşı gelmemesi okuyucunun yorumuna bırakılmıştır.

Bu durum Nedim'de de hissedilir. Nedim Rezzan ile evlenme isteğini Süreyya ile paylaştığında Süreyya kendisine annesinin bu evliliği onaylamadığı için iki tarafın da mutsuz olacağını ifade eder. Romanda aydın bir tip olan Süreyya da eğitilmiş olmasına rağmen topluma yerleşmiş olan temel düşüncelerin etkisinde kalmıştır. Çünkü anneden veya babadan onay alınmadan yapılan evliliklerin aile bireylerinin otoritesini sarsması eşler arasında huzursuzluk çıkarmaktadır. Dolayısıyla Nazıme Hanım da baba yokluğunda yetişen Nedim üzerindeki otoritesini korumak istediği için Nedim'in Rezzan ile evlenmesine izin vermemiştir. Çünkü Rezzan, eğitim görmüş, bilgili birisidir, Nedim ile evlendiğinde Nazıme Hanım'ın fikirlerini benimsemediğinden dolayı otoritesini sarsacaktır. Ama Leman'ın ise eğitime dair bir bilgi yoktur. Leman aile büyükleri tarafından sürekli yönlendirilmiştir.

Nedim'in Leman ile olan evliliği görücü usulü evliliğe benzerdir. Geleneksel düşünce anlayışına sahip olan Nazıme Hanım, oğluna kendi gelenek göreneklerine uyan beğendiği Leman'ı almayı uygun görür. Bu durum da

Nedim'in düşünceleri, tercihleri ve arzuları engellenmiştir. Ayrıca Nazıme Hanım yaşından kaynaklı yalnız kalmaktan korkmaktadır. Nedim ile aynı evde yaşadıklarında mutlu olacağını ve yalnız kalmayacağını düşünmektedir. Nedim ile olan ilişkisinin arasına başka birinin girmesini istememektedir. Nedim Rezzan ile evlenince Nazıme Hanım ile Nedim arasındaki sevgiyi ve güçlü bağı kimse bozamayacaktır. Ama olaylar Nazıme Hanım'ın düşündüğü gibi ilerlemez. Çünkü Nedim, Leman ile evlendirildikten sonra annesine olan sevgisi azalır. Bu gelişmeden sonra Nedim annesini eskisi kadar sevmemektedir. Nazıme Hanım Nedim'i istediği kız ile evlendirdikten sonra da Nedim'in hayatına müdahalelerde bulunmaya devam etmeye çalışır. Oğlunun bir yuvası olduğunu kabullenemez. Hatta Nedim'in doğacak olan çocuğuna da kendisi isim belirler. Bu noktada da Nedim'in görüşleri önemsenmez.

Nazıme Hanım'dan uzaklaşan Nedim, kendisini Atiye Hanım'ın ailesine yakın görmeye başlar. Bu iki anne arasındaki eğitim seviyesi ile ilgili bir durumdur. Nazıme Hanım ile Atiye Hanım'ın düşünce yapısı eski-yeni çatışmasına örnek teşkil eder. Nazıme Hanım, Ayşe Hanım, Mecdi Bey eski geleneklere bağlıdırlar. Onlar kendi aileleri tarafından nasıl büyütülüp eğitim aldılarsa, bunu kendi çocukları üzerinde de duygusal bir bağ ile devam ettirmek istemektedirler. Bunun sebebi ise gelişen ve değişen dünyaya ayak uyduramamalarından kaynaklanmaktadır.

Nazıme Hanım, Nedim'in medrese eğitimi alıp ilmiye yolunda ilerlemesi için baskı yapar. Ancak buna rağmen Nedim'in Arapça öğrenmek yerine İngilizce öğrenmek istemesi dil meselesinde çatışma doğurur. Romanda Batılı yaşayış tarzı ve Batı hayranlığı hakkındaki ayrıntılara çok fazla yer verilir. Anlatıcı, İngilizcenin bütün roman kahramanları tarafından öğrenilmesini istemektedir. Bu isteğini Nedim'i İngiltere'ye göndererek oradaki sosyo-kültürel yapıyı aktarmaya çalışarak belirtir. Nedim dışında Süreyya da iyi İngilizce bildiği için devlet tarafından İngiltere'ye gönderilir. Nedim ve Süreyya'da oluşan Batı hayranlığı onlarda ve ailelerinin yetişme tarzında var olan geleneklerin göz ardı edilmesine sebep olmuştur.

Fazlı Necip, romanda Batı hayranlığı dışında, Avrupaî eğitime de dikkat çekmiştir. Bunu kadın ve erkeklerin eğitimine verdiği önem ile aktarmıştır. Romandaki tek modern eğitim alanı kadın kahraman Rezzan'dır. Aydın bir kahraman olan Rezzan ile eski kitaplar okuyan, yeniliklere kapalı olan, kendini eski eşyaların anılarına bırakan Nazıme Hanım ve Ayşe Hanım arasındaki çatışma toplumun baskısını yansıtır. Burada anne üzerinden geleneksel ve modern çatışma örneklendirilir. Rezzan'ın annesi Atiye Hanım ise modernizm destekçisidir. Kendisi Batı eğitimi almamış olsa dahi çocuklarının kaliteli eğitim alması gerektiğini düşünmektedir.

Leman ve Ayşe Hanım da Nazıme Hanım gibi dış dünyadan kendi-

lerini korumuşlardır. Dolayısıyla buldukları ortama yabancıdır. Ayşe Hanım ile Leman'ın evliliği de birbirine benzemektedir. Ayşe Hanım'ın da evliliğinde düşüncelerini belirtmemesi romandaki evlilik benzerliğinin toplum tarafından onaylanmış olan “kız çocuklarının alın yazısı annelerinin alın yazısı ile aynıdır” ifadesi ile denk düşmektedir. Romanda Şemsi Bey ile Rezzan'ın evliliği ise yine bir çatışmayı örneklendirmektedir. Şemsi Bey biraz eğitilmiş biri olsa dahi kendini geliştirememiştir. Rezzan ise kişisel gelişimi ve eğitimi yüksek biridir. Onların arasındaki çatışma da zevk, düşünce ve anlayış çatışmasıdır. Şemsi Bey, Rezzan ile evlendikten sonra varlıklı olmaya başlamış ve bu varlık karşısındaki görgüsüzlüğünü gizlememiştir. Rezzan ise varlıklı bir aileden geldiğinden dolayı Şemsi Bey'in görgüsüzlüğü kendisini rahatsız etmiştir. Rezzan'ın kocasının bu davranışları fark etmesi ve Şemsi Bey'den çocuğu olmadan ayrılma kararı alması da yine romandaki gizli bir ayrıntıdır.

Fazlı Necip kadınların ve kız çocuklarının eğitimine önem vermiş birisidir. Burada bilinçli bir kız çocuğunun aile yapısının bozuk olduğunu fark edip toplumun bozulmaması için önlem alma çabaları göze çarpmaktadır. Çünkü Rezzan çocuğunun babasının gen aktarımı aracılığıyla babasına benzemesi ihtimalinden korkmaktadır. Burada kız çocuklarının yanlış evliliklerin sonucunda kendilerini kurtarması ve toplumu zedelememek adına bilinçli davranması çok önemli bir ayrıntıdır. Romanda yer alan bir diğer ayrıntı ise Nedim'in Leman'dan ayrıldıktan sonra çocuğu Avni Bey'in eğitimini önemsemesidir. Nedim'de yine Rezzan ile aynı düşünceyle çocuk eğitiminde anne faktörünün farkındadır. Bu sebeple çocuğunu mürebbiyelerin eşliğinde eğitim almasını istemektedir. Aslında çocuğunu annesi Leman'dan ayırmak istemez ama Leman'ın annesi Nazıme Hanım ile aynı düşünce yapısında olduğunu farkındadır. Dolayısıyla çocuğunun da kendisi ile aynı zorlu şartlardan geçmesini istememektedir. Bu nokta da çocuk eğitimine dikkat çekilmiştir. Nedim, Avni'yi geleneksel bir aile yapısında değil modern bir aile yapısında yetiştirmek ister. Romandaki aksettirilen bir diğer unsur ise Nedim ve Rezzan etrafında gelişen hayal ve hakikat çatışmasıdır. Rezzan ve Nedim birbirlerini çocukluktan beri sevmiş ancak bunu kendilerine itiraf edememişlerdir. Birbirlerine kavuşacaklarını düşündükleri anda da hakikatin gerçekleri onları yıkmıştır. Kahramanlar hayalleri karşısında hakikatin acısıyla çaresiz kalmışlardır. Her şeyden vazgeçtikleri zamanda da kader onları yeniden bir araya getirir. Roman'ın sonunda Nedim on iki yıl bedbaht olduktan sonra hayallerine kavuşmaktadır.

SONUÇ

Anne-oğul ilişkisi çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu ilişki sağlıklı ve sağlıklı olabilmektedir. Sağlıklı bir anne-oğul ilişkisi topluma sağlıklı ve

bilinçli bireyler kazandırırken, sağlıklı bir anne-oğul ilişkisi ise çocuğun çevresi ile olan ilişkisini bozmakla beraber toplumu da zedelemektedir. Bir anne çocuğunun temel ihtiyaçlarını gidermek dışında çocuğunu sevgisiyle besler. Ancak bu sevgi ilerleyen dönemlerde saplantılı bir hâl alabilmektedir. Bu durum babanın olmadığı zamanlarda çocuğun gelişiminde bütünü annenin sorumlu olmasından ya da annenin babayı erken yaşta kaybetmesi veyahut var olan bir babanın yokmuş gibi davranması gibi birçok hâl sebep olabilmektedir. Bu durumda anne çocuğu ile olan bağlarını güçlendirir ve çocuğunu kendi geleceğinin teminatı olarak görür. Geleceğini güvene alabilmek için çocuğu adına bütün kararları almaya başlar, kontrol edici bir yapıya bürünür. Bu da çocuğun kendi bağımsızlığını kazanmasını engeller. Bağımsızlığını kazanamayan çocuk, alacağı herhangi bir kararda, çevresinden bulunan birinden onay almadan bir şey yapamaz. Tamamen insanlara bağımlı olarak yaşam sürer. Fazlı Necip'in *Ah, Anne* isimli romanında da bu durumlar mevcuttur. Nazıme Hanım oğlu adına bütün kararları alır. Oğlunu kendi isteklerine göre geleneksel töre anlayışına uygun bir biçimde yetiştirmeye çabalar. Bağımsızlığını kazanamayan Nedim de annesini üzmemek için onun aldığı kararlar ile hayatını şekillendirmeye çalışır. Ancak bir süre sonra değişen dünyaya adapte olan Nedim annesinin baskıcı tavırlarından kurtulmak için kendisinden bir şeyler gizlemeye başlar.

Bir annenin çocuğu üzerindeki baskı ve kısıtlaması arttıkça çocuğun yanlışlara yönelmesini o derece arttırmaktadır. Nazıme Hanım Nedim'i psikolojik baskı ile büyütüştür. Küçüklüğünden itibaren kendi isteklerini Nedim'e dayatmıştır. Nazıme Hanım'ın Nedim'e yaptırmak istediklerini hep kendi varlığı ile tehdit ederek uygulamaya çalışması Nedim'i başka hayatlara yönlendirmiştir. Nedim dışarda öğrendikleri ile annesinin baskısından kurtulmayı başarmış olsa dahi, hayatında alacağı en önemli kararını yine Nazıme Hanım vermiştir. Bu durum Nazıme Hanım oğlundan kopamamasından dolayı Nedim'in evlilikte ilişki bağına zorlaştırmıştır. Nedim annesinin kararı yüzünden evliliğindeki sorumluluklarını yerine getirememiştir. Bu duygusal bağ bozukluğu Nedim'i uzun yıllar başka şeylerle meşgul etmiştir. Dolayısıyla hem oğlunun hem de yeğeni Leman'ın mutluluğunu bozmuştur.

Anne-oğul arasındaki ideal birbirine zıt olduğundan dolayı uzun süreli bir çatışmaya yer vermiştir. Nedim annesinin varlığına rağmen hayatı boyunca annesinin aldığı yanlış kararların bedelini ödemiştir. Nedim'in annesinden uzaklaşma çabaları da bedene sinmiş bir isyan biçimidir. Nedim isyanına rağmen annesini mutsuz etmemeye gayret etmiştir. Rezzan ile evlenmeyerek annesini mutlu kendisini bedbaht etmiştir. Yani denilebilir ki; anneler çocuklarına olan sevgilerini sınırlı derecede tutmalıdırlar. Yoksa bu durum saplantılı bir hâl alarak iki tarafında mutsuzluğuna sebep olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, F. ve Memiş Baytımur, N. (2018). “Ara Nesil”den Bir Ses: Mehmed Celal’in Hikâyelerinde Hastalıklı/Saplantılı Aşkın Görüntüleri”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 67, 171-180.
- Fazlı Necip (2020). “*Ah, Anne*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fuad Beşir ve Fazlı Necip (2009). “*Mektuplar*”, Çev. Parkan Özturan, İstanbul: Artes Yayınları.
- Kaplan, M. (2009). “*Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*”, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Memiş Baytımur, Nazlı (2018). *Arafta Kalan Bir Nesilde Bilinçlenmesini Gerçekleştiren Bir Edebi Tür ‘Ara Nesil’de Hikâye*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Memiş Baytımur, N. (2018). “Ara Nesil’den İki Yazarlı Bir Hikâye Örneği: “Nevbahâr Yâhûd Saâdet-i Aile”. *Turkish Studies* 13(28), 651-663.
- Şahin, İ. (2004). *Selanikli Fazlı Necib’in Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Bilge Yayınevi.
- Şermet, S. (2017). Tanzimat Dönemi Edebiyatı II, Oktay Yivli içinde Modern Türk Edebiyatı s. 59-110) Günce Yayınları
- Şermet, Sevim (2021). Faik Ali Ozansoy Yaşam Öyküsü, Yapıtları ve Şairliği Günce Yayınları

İnternet Kaynakları

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/selanikli-fazli-necip-1864-1932/?pdf=6526>[erişim 30.12.2023]

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-hayati-mecmuasi/?pdf=6523> [erişim 30.12.2023]

Bölüm 4

**REFİ CEVAT ULUNAY'IN MENFÂLAR MENFÎLER
SÜRGÜN HATIRALARI ADLI ESERİNDE SİNOP**

Şenel DİNÇ¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e mail: seneldinc9@gmail.com Orcid No: 0009-0004-8590-550X

GİRİŞ

Edebiyat olay, düşünce, duygu ve hayalleri dil aracılığı ile estetik bir şekilde ifade etme sanatıdır. Bundan hareketle ister millet düzeyinde isterse insanlık düzeyinde irdelensin, edebiyatın başlangıcından bugüne kadar gelen zaman içinde yazılan eserlerle ve sanatkârlarla somut bir tarihe sahiptir (Memiş Baytimur, 2023, s. 333). Özellikle başta hatıra gibi edebî türler hem yazın alanının ürünü olması hem de tarihin hizmetine açık olması doğrultusunda önem teşkil eder (Şermet, 2014, s. 622). Edebiyat ve edebî türler ile düşünceler ve duygular daha geniş kitlelere duyurulmaya çalışılarak ölümsüzleştirilir. Bu doğrultuda ortaya konan eserler “o dönemin sosyal, kültürel ve siyasi yönlerini de açığa çıkarması bakımından oldukça önemlidir” (Memiş Baytimur, 2022, s. 92). Ama her duygu ya da düşünce yayımlandıktan sonra her zaman olumlu değil bazen karşıt görüşteki insanların olumsuz tepkilerini de alır. Hatta insanlar düşünceleri, şiirleri ve yazıları nedeniyle cezalara da maruz kalır. Bu cezaların en ağırı elbette ölümdür. Ölümden sonraki en büyük ceza da yaşadığı yerden ve sevdiklerinden uzak kalmaktır. Bu cezanın adı sürgündür. Sürülmek bazen ölüm kadar zor gelir. Sürgün ve edebiyat kavramı arasındaki ilişkinin biçimlendirdiği edebî metinler, sonsuz kere çoğalmaya müsait felsefi ve psikolojik derinlik taşır (Durukoğlu, 2016, s. 137). Sürgün hem fiziki hem de ruhsal bir uzaklaştırma süreci olarak ele alınır. Tarih boyunca sürgün, cezalandırma yöntemi olmanın ötesinde, bireyin hayatını, sanatını ve eserlerini şekillendiren bir deneyim olarak varlık gösterir. Sürgüne maruz kalan edebiyatçılar, bu deneyimi eserlerinde yansıtarak sürgünü edebî bir türe dönüştürürler. Bu bağlamda sürgün edebiyatı adı verilen kavram doğar. Fikirleri nedeniyle baskıya maruz kalan edebiyatçılar, sürgünle cezalandırılır ve bu durum edebiyat ile siyaset arasındaki zorunlu ilişkiyi belirgin hâle getirir. Sürgün sadece fiziksel bir uzaklaştırma değil, aynı zamanda bireyin kimlik, aidiyet ve bağlılık duygularını da sınavan bir süreçtir. Sürgün, yazarların edebiyatla olan ilişkisini yeniden tanımlayan bir olgu olur. Bu nedenle hem edebî eserlerde hem de bireysel anlatılarda sürgün, bir içsel yolculuk olarak belirir. Kimi zaman bireysel acılar ve toplumsal eleştiriler için bir esin kaynağı, kimi zaman ise edebiyattan kopuşun bir nedenidir. Sürgün döneminde yazılan eserler, sadece bireysel deneyimlerin değil, aynı zamanda dönemin toplumsal ve siyasal gerçekliklerinin bir aynası konumuna gelir. Bu durum, sürgün edebiyatının tarihsel bir belge niteliği kazanmasını sağlar. Bu çalışmada döneminin önemli isimlerinden olan Refii Cevat Ulunay’ın *Sürgün Hatıraları: Menfâlar Menfîler* adlı eserinin Sinop’taki sürgün yılları ele alınarak izlenimleri aktarılacaktır.

Refi Cevat Ulunay’ın Hayatı, Sanatı ve Eserleri

“1890 yılında Şam’da doğan Ulunay, Mevlâna Celâleddin-i Rûmi torunlarından olup, Ankara valisi Muhiddin Paşa’nın oğludur. Annesi Mak-

bule Hanım'dır. Memduh Paşa'nın kızı, Mualla Hanım ile geç bir yaşta evlenen ve iki çocuk sahibi olan Ulunay'ın oğlu Ekmel, Amerika'da mimardır. Kızı Nermin ise, Amerika'da Turgut Menencioğlu'nun hanımıdır" (Oruç, 2014, s. 4). Bu bilgilerden yola çıkarak, Ulunay'ın hem tarihi bir kişilik olarak önemli bir aileye mensup olduğu hem de ailesinin eğitimli ve yurtdışında yaşayan bireylerden olduğu anlaşılmaktadır. Ulunay'ın ailesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde önemli bir yere sahiptir.

"Eğitim hayatına Vefada Taş Mektep'te başlamış, Şemsülmaarif adlı özel ortaokulda devam etmiş ve 1909'da Galatasaray Lisesi'ni bitirmiştir" (Oruç, 2014). Galatasaray Lisesi'nde Tefvik Fikret ve amcası Veled Çelebi'den ders almış olan Ulunay, mezuniyetinden sonra Fikret'in tavsiyesiyle gazeteciliğe yönelmiştir. "Tanin" gazetesinde yazarlık yapmaya başlamıştır. Ulunay, gazetecilik kariyerine genç yaşta başlamış ve çeşitli gazetelerde röportaj muhabirliğinden yazı işleri müdürlüğüne kadar pek çok alanda görev almıştır.

"İlk olarak Tanin ve İkdam gazetelerinde çalışan Ulunay, Şehrah gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü de yapar. Yine kendi çıkardığı Gıdık dergisinde mizahi yazılar yazar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılan Ulunay, Alemdar gazetesini çıkardığı yıllarda tam bir İttihat ve Terakki düşmanıdır. Önceleri bu partinin savunucularından olan Refi Cevat sonraları çok sert şekilde eleştirdiği İttihat ve Terakki tarafından Mahmut Şevket Paşa suikastı bahane edilerek birçok muhalifle birlikte sürgüne gönderilir. 1914 – 1918 yıllarını Sinop, Çorum ve Konya'da sürgünde geçiren yazar, Mütareke'nin ilanı ile İstanbul'a döner ve Alemdar gazetesini yeniden çıkarmaya başlar. Salon dergisinde yazılar yazan, Tan, Yeni Sabah ve vefatına kadar Milliyet (1953 – 1968) gazetelerinde köşe yazarlığı yapan Ulunay aynı zamanda bir müzik severdir ve İstanbul Belediyesi Devlet Konservatuvarı'nda Tasnif Kurulu üyesi olarak çalışmıştır" (Oymak, 2014). Refi Cevat Ulunay'ın Türk basınında önemli bir yere sahip olduğu, farklı gazetelerde üstlendiği çeşitli görevler ve çıkardığı dergilerle dikkat çektiği, siyasi görüşleri ve eleştirileri nedeniyle sürgün yaşadığı, ancak bu dönemin ardından tekrar gazeteciliğe döndüğü bu bilgiler doğrultusunda anlaşılmaktadır. Genç yaşta siyasete giren Ulunay, milli mücadeleye karşı çıkmış ve bu nedenle yüz ellilikler arasında yer almıştır. 1914-1918 yılları arasında Sinop, Çorum ve Konya'da sürgün hayatı yaşamasının ardından on yedi yıl Paris'te sürgün hayatı yaşamıştır. Bu yirmi yıllık sürgün hayatı onu hem yıpratmış hem de olgunlaştırmıştır. 1938'de affedilerek Türkiye'ye dönen Ulunay, Yeni Sabah, Tan ve Hizmet gazetelerinde yazarlık yapmaya devam etmiştir. "Türk basınının 58 yıllık ustası ve çok yönlü dev kalemi olan Ulunay, 4 Kasım 1968'de vefat eder ve vasiyeti üzerine Konya'da Mevlâna Türbesi karşısındaki Üçler Mezarlığında toprağa verilir" (Oruç, 2014).

Refi Cevat Ulunay, Türk edebiyatında çeşitli alanlarda önemli katkılar sağlamış bir isimdir. Tiyatro yazarlığı, eleştirmenlik, musiki eleştiriciliği, köşe yazarlığı, tarihi roman yazarlığı, gazetecilik ve fikir adamlığı gibi pek çok rolde yer alır. Edebiyat, folklor, güzel sanatlar ve tiyatro gibi farklı sanat dallarına olan ilgisi, onu çok yönlü bir sanatçı haline getirir. Gazetelerinde sanatın her dalına dair yazılar kaleme alırken büyük bir ustalık sergiler.

“Refi Cevat’ın, 1908’de Ferdâ gazetesiyle başlayan gazeteciliği 1909’da Tanin ile devam eder. Oradan İkdâm’a geçer ve yazı işleri müdürü Yunus Nadi’ye (Abalıoğlu) yardımcı olur. Sonra tekrar Tanin’e döner. Daha sonra Şehrah gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yapar. Şehrah gazetesi kapatılınca kendi gazetesi Alemdar ve Gıdık’ı çıkarmaya başlar. Saray muhabirliğinden, fıkra muharrirliğine, müdür muavinliğinden mütercimliğe kadar pek çok alanda hizmette bulunan Refi Cevat, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na girerek siyasetin içinde yer alır. Hem Şehrah gazetesinde hem de çıkardığı Alemdar ve Gıdık’ta İttihat ve Terakkî’ye karşı adeta hücumda bulunur. 1911’den 1921’e kadar, siyasi içerikli yazılardan dolayı kapatılıp farklı adlarla yeniden yayın hayatını sürdüren Alemdar’da, siyasi yazılar yazmaya devam eder” (Giray, 2019, s. 1677-1678). Refi Cevat, gazetecilik kariyerinde çeşitli rollerde bulunmuştur. Saray muhabirliğinden, fıkra yazarlığına, müdür yardımcılığından mütercimliğe kadar geniş bir yelpazede hizmet etmiştir. Bu çeşitlilik, onun mesleki yetkinliğini ve esnekliğini göstermektedir. Refi Cevat, siyasi içerikli yazılar yazarak dönemin siyasi atmosferine aktif olarak katılmış ve kendi görüşlerini ifade etmiştir. Gazetecilik kariyeri boyunca edindiği tecrübeler, onun yazılarının etkinliğini ve etkisini artırmıştır. Refi Cevat Ulunay’ın kariyeri, gazeteciliğin yanı sıra siyasetin içinde de aktif olarak yer aldığını ve dönemin önemli siyasi olaylarına karşı tavır aldığını göstermektedir. Gazetelerinin kapatılmasına rağmen yazmaya devam etmesi, onun kararlılığını ve gazeteciliğe olan bağlılığını ortaya koymaktadır.

“Refi Cevat’ın yazıları genellikle imla kuralları, şehir sorunları, eski Ramazanlar, bayramlar, yılbaşı gibi Osmanlı dönemine ait manzaralar, edebiyat ve edebi dergiler üzerine odaklanır. 1940 yılının Mayıs ayından Eylül ayına kadar, Refii Cevat’ın köşe yazılarına rastlanmamaktadır. Bu dönemde gazeteden ayrılmadığı, ancak II. Dünya Savaşı haberleri gibi başka bir görev üstlendiği düşünülmektedir” (Mıhçı, 2020, s. 63). Bu durum, Refii Cevat’ın gazetecilik kariyerinde farklı alanlarda da etkin olduğunu ve dönemin önemli olaylarına duyarlılıkla yaklaştığını gösterir.

“Refii Cevat Ulunay, Türk dili hakkında yazdığı yazılarda harf inkılabı ve lisanın sadeleşmesi, öztürkçecilik ve tasfiyecilik, Türk akademisine ve Türkçe lügate duyulan ihtiyaç, konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklar, yeni neslin eski harfli eserleri okuyamaması, lisan öğrenimi, dilin yanlış kullanımı, imla ve gramer hataları gibi meselelere dikkat çeker” (Giray,

2019, s. 95). Bu yaklaşımı, onun dil konusundaki duyarlılığını ve Türk dilinin gelişimine verdiği önemi ortaya koyar.

“Edebiyat üzerine yazdığı yazılarda tenkit bahsine de değinen yazar, Türk edebiyatında tenkit ve münekkinin olmadığı yönünde yapılan eleştirilere, tenkidin tahsil ile elde edilemeyeceği karşılığını verir. Tenkit ilimle elde edilen bir kabiliyettir ve bir münekkit tenkit edeceği eserin karşısında bulunduğu zaman ilmî bilgisi ile muhakeme edip, eserin güzelliklerini veya kusurunu okuyucuya sunmalıdır. Bu itibarla münekkinin anlayışlı, tecrübeli ve alanında bilgi sahibi olması gerekir” (Giray, 2019, s. 104). Bu bakış açısı, Refii Cevat Ulunay’ın edebî eleştiriye verdiği önemi ve edebiyatın nitelikli değerlendirmelerle zenginleşmesi gerektiğini savunduğunu göstermektedir.

Eserleri arasında Üçler, Köle, Selahattin Eyyubi, Dağlar Kralı, Sayılı Fırtınalar, Eski İstanbul Yosmaları, Bir Başka Âlem, Mermer Köşkün Sahipleri adlı romanları; Rıza Tefik Şiirleri ve Mektupları, İhtişam Diyarı Hindistan adlı incelemeleri; Enkaz Arasında, Bu Gözler Neler Gördü, Hindistan’da Gördüklerimiz adlı hatıra ve seyahat yazıları bulunmaktadır. Çeviri türünde de birçok eseri mevcuttur.

Menfâlar Menfiler Sürgün Hatıraları Hakkında

Refii Cevat Ulunay, Nazım Paşa’nın ölümü ile yönetime geçen İttihat ve Terakki döneminde gazetede çalışır. Bu dönemde yoğun sansürden dolayı muhalif kişiliğini ortaya koyamaz. Aktarmak istediklerini günlük efsanelerle eleştirel bir hikâye şeklinde yazar. Amacına ulaşan Refii Cevat, gazetenin kapatılmamasına karşı yazdığının önemsiz bir fıkra olduğunu belirterek kendisini savunur. Birkaç gün sonra Mahmut Şevket Paşa’nın vurulduğu haberini alan Ulunay, Babıali muhafızlarından olan Şevket Turgut Bey’in jandarmalarla gazeteye gelerek olayı doğruladığını anlatır ve bu haber doğal bir durum olarak gazeteye yazılır. Refii Cevat ve arkadaşı Kadri Bey, yanlarına yaklaşan sivil memurlar tarafından Azmi Bey’in kendileriyle görüşmek istediği gerekçesiyle müdüriyete götürülür. Müdüriyete vardıklarında yoğun bir telaş yaşandığını görürler ve başka bir odaya alınırlar. Bu odada, Fehmi Bey ile karşılaşır. Azmi Bey’i görmek istediklerinde, İstanbul tarafına geçtiği söylenir. Daha sonra, iki araba ile İstanbul Lisesi karşısındaki Ratip Paşa Konağına götürülürler. Orada da Azmi Bey’i bulamayınca, Cağaloğlu’ndaki muhafızlık binasına giderler. Ancak burada da Azmi Bey’i bulamazlar ve tekrar polis müdüriyetine götürülürler. Polis müdüriyetinde, müteferrika komiseri Kerim Bey ile karşılaşır. Kerim Bey, geçmişte hakkında yazılan bir yazıyı hatırlatır. Sonrasında, bir odaya alınırlar ve deftere isimleri ihtilalci olarak kaydedilir. Daha sonra, karanlık ve rutubetli bir hücreye götürülürler. Hücreye kapatıldıktan sonra, orada bulunan diğer mahkûmlar tarafından karşılanırlar. İlk başta öfkeli ve isyankâr

olan Refii Cevat, zamanla sessizleşir ve duruma alışmaya başlar.

Bir komiser elinde listeyle gelir. Listeyi okuyarak mahkûmları kontrol eder, ancak Refii Cevat ve Kadri Bey'in isimleri listede yoktur. Sonra, sekiz-on yaşlarında bir çocuk getirilir ve mahkûmları teşhis etmeye çalışır. Çocuk, hiç kimseyi tanımadığını belirtir. Komiser odadan ayrılırken Ulunay, odanın kötü koşullarından ve listede isimlerinin olmamasından şikâyet eder. Ancak komiser, onların durumunun farklı olduğunu söyleyerek ayrılır. Sabah olmadan önce komiser tekrar gelir ve bu kez mahkûmların mendillerini kontrol eder. Daha sonra Refii Cevat'ın mendilinde işaret arayan komisere karşı, Mahmut Şevket Paşa suikastını gerçekleştirenlerin, tanışmak için mendillerinde işaretler kullanıldığını öğrenmiş olur. Refii Cevat ve arkadaşları, hücrede açlık ve susuzlukla mücadele ederken, Deli Hacı Mehmet'in tekbir sesleri arasında umut ve direnç hissederler. Su ve ekmek istediklerinde, kendilerini sürekli oyalayan görevlilerden hiçbir şey alamadıklarını belirtir. Dışarıda Deli Hacı Mehmet'in bağırışlarını duyan Ulunay, onu izler ve gardiyanın Deli Hacı Mehmet'i vahşice dövdüğüne tanık olur. Bu olay, Cevat'ı ve oradaki diğer insanları derinden etkiler ve hepsi birlikte ağlar. Daha sonra, komiser iki polisle birlikte gelerek Refii Cevat ile Kadri Bey'i başka bir yere götürür.

Refii Cevat Ulunay, polis müdüriyetinin bir odasında, İstanbul'daki suçlularla dolu bir ortamda bekler. Oda içinde Emin Bey, Hakkı Bey, Cevat Efendi gibi çeşitli tutuklular ve sarı sakallı Sıtkı Efendi bulunmaktadır. Zaman geçtikçe odada gerilim artar ve Refii ile Kadri Bey, bir sivil memur tarafından çağrılır. Elleri kelepçe takılır, ancak yanlış kişinin götürülmek istendiği anlaşılır. Şoför Cevat'ı aradıkları ortaya çıkar ve kelepçeler onun ellerine takılarak götürülür. Bu yanlış anlaşılma, Refii Cevat'ın sinirlerini iyice gerer ve gelecekte başlarına gelebilecek kötü muamelelerin habercisi gibi görünür. Oda içinde geçen bu bekleyiş, tutuklular arasında endişe ve korku yaratmaktadır. Oda içerisinde dolanan Refii Cevat, şoför Abdurrahman Bey'in babası Hacı Nazmi Paşa'nın ağlama seslerini duyar.

Refii Cevat, Hacı Nazmi Paşa'nın resminin gazetede yayınlandığını hatırlar. Paşa, Rumeli'de görev yapmış, saygın bir devlet adamıdır, ancak İttihatçıların elinde büyük sıkıntılar çeker. Paşa'nın yanındaki odadan çıkan Muhip Bey'in işkenceye uğramış haldeki yüzü, herkesi dehşete düşürür. Refii Cevat, Muhip Bey'i tanımakta zorlanır. Tutuklular, akşamın yaklaşmasıyla daha fazla işkence bekler. Gece boyunca sesler ve hareketlilik artar. Bir sivil memur, Emin Bey'i aşağıya çağırır ve tutuklulara demir zincirler takılmaya başlanır. Hakkı Bey, Ulunay'a zincirlerin acıtmaması için çarşaf kullanmasını önerir. Emin Bey, aşağıya inip geri dönerken yüzünde tekme izleri vardır. Aşağıda zincir sesleri devam ederken, bir tutuklu daha yurkarak çıkarılır, yüzü tanınmaz hale gelir ve zincirle sarıdır. İşkence gören tutuklular arasında Şevki Bey de vardır. Hacı Nazmi Paşa, odasından çı-

karıldığında sakin bir duruş sergiler, ancak yaşadığı hakaretler nedeniyle gözleri dalıp gider. Çerkez Kazım Bey ise zincirlerle getirilirken, tebessüm eder. Sopalı zabitler tutuklulara küfürler ve hakaretler ederken Şevki Bey'e yönelik aşağılamalar yoğunlaşır. Tefvik Hadi Bey, tutuklulara bakmak için geldiğinde Çerkez Kazım Bey ile kısa bir konuşma yapar ve Kazım Bey, ölümle tehdit edilse de korkmadığını belirtir. Hacı Nazmi Paşa, Tefvik Hadi Bey'in hakaretine maruz kalır, ancak bir zabit tarafından teselli edilir. Refii Cevat, Alemdar gazetesinin sahibi olarak bir zabit tarafından yüzüne tükürülerek hakarete uğrar. İttihatçı hükümeti övmesine karşı Ulunay farkında olmadan yönetimi eleştirir.

Refii Cevat, yapılan işkencelerle ilgili okuyuculara detaylı bilgiler verir. İşkencelerin yapıldığı polis müdüriyetinde hamam ve çamaşırlık gibi yerlerin işkence odası olarak kullanıldığını hatta otomobil hangarının bile işkence için kullanıldığını belirtmektedir. Akabinde idam edilecek olan Hakkı Bey, işkencelerden sonra mahkemede her şeyi itiraf ettiğini, dayanılmaz acılar çektiğini anlatır. Hakkı Bey, ülkeyi kötü yöneten ve borca batıran iktidara karşı suikast planladığını, ancak başarısız olduğunu açıklar. Ölümle tehdit edilse bile mücadele etmeye devam edeceğini söyler. Diğer tutuklular ise Hakkı Bey'in söylediklerini korkuyla dinlerler, çünkü onlar da işkencelere maruz kalmaktan çekinmektedir. Daha sonra Alemdarcı Kadri ve Refii Cevat Bey'e işkence yapılır. Kadri Bey, dövüldüğünü ancak çok fazla olmadığını ifade eder. Ardından Refii Cevat Bey'e de çağrıldığı duyulur. Refii Cevat, işkence odasına götürülür. Orada, jandarma yetkilileri ve diğer memurların bulunduğu bir ortamda, kendisinden ayakkabılarını çıkarması istenir. Ulunay, itiraz etmeden istenileni yapar ve bunun sonucunda Ulunay'ın çıplak ayaklarına sopalarla vurarak bayılıta kadar döverler.

Refii Cevat Bey, beklenmedik bir şekilde çağrılır ve süngülerle korunan askerler arasında bir binaya götürülür. Burası bir fotoğrafhanedir. Orada, adının yazılı olduğu bir rulo iğne yakasına iliştilir ve fotoğrafı çekilir. Çekim sırasında çevresinde çeşitli suçlardan tutuklu olan kişiler bulunur ve İttihatçı subaylar, Refii Cevat Bey'in bu haline kakhahalarla gülerler. Bu durum, onun için büyük bir utanç ve küçük düşme anıdır. Fotoğraf çekiminin ardından hüccesine geri götürülür. Gece olduğunda, mahpuslara yönelik işkenceler devam eder. Aşağıdan gelen dayak sesleri arasında bir adamın dövüldüğüne tanık olurlar. Ardından bir jandarma subayı gelir ve Kadri Bey'i sorar. Kadri Bey ile aralarında kısa bir konuşma geçer. Subay, Kadri Bey'e tehditler savurur ve onu aşağılar. Kadri Bey ise sakin kalarak durumu geçiştirir.

Refii Cevat Bey ve Ahmet Kadri Bey kaldıkları polis müdüriyetinden alınarak Bekirağa Bölüğü'ne sevk edilir. Dokuz gündür tutuklu olan Refii Bey ve Ahmet Kadri Bey, isimleri çağrıldığında hemen hazırlanıp merdivenlere koşar. Bahçeyi geçip komiserin odasına girerler. O sırada Melâmi

Şeyhi kunduracı Salih Efendi de oradadır. Üç kişi, komiserin talimatıyla dışarı çıkarılır. Polis müdüriyetinden çıkarken, pencereden bakan Reşit Efendi ve Hasan Efendi'nin işaretlerle geçmiş olsun dileklerini görürler. Kapıda bekleyen açık bir arabaya binerler. Kadri Bey'in yanına sivil bir memur, arabanın üstüne ise süngülü bir jandarma oturur. Çemberlitaş yoluyla Bab-1 Seraskerî'ye götürülürler. Meydanın büyük kapısından geçip Bekir Ağa Bölüğü'nün pembe binası önünde dururlar. Merkez kumandanının odasına götürülürler.

Refii Cevat Bey, Kadri Bey ve diğer muhalifler, Bekirağa Bölüğü'nden sürgün edilmek üzere toplanırlar. Hepsi bir koğuşa götürülür ve orada tanıdık simalarla karşılaşılır. Bir süre sonra, hepsinin Sinop'a gönderileceği açıklanır. Kadri Bey ve Refii Cevat Bey'in durumu belirsizdir; önce Kadri Bey'in, sonra sadece Refii Cevat Bey'in kalacağı bildirilir. Refi Cevat Bey, yeni bir hapisaneye sevk edileceğini düşünürken, Sirkeci'ye vapurla gönderileceği öğrenir. Refii Cevat Ulunay Sinop'a sürgün edilmek üzere bindiği Bahr-i Cedid vapurunda eski arkadaşlarıyla bir araya gelir. Vapurdaki tüm muhalifler arasında serbestçe dolaşabileceğini öğrenince büyük bir sevinç yaşar. Kadri Bey, Refii Cevat Bey'e gemiyi gezdirir. Geminin arka kamerasında Divan-ı Harp Örfi Reisi Kazak Süleyman Paşa, Preveze müdafii Şükrü Paşa, Doktor Celal Paşa, Hasan Paşazade Emin Paşa ve Bağdat Defterdarı Şükrü Bey. Kamara dışında ise İfham başmuhariri Ferit Bey, Suphi Bey, Refik Halit, Şeyh Salih Efendi gibi önemli gazeteciler bulunmaktadır. Ambarda saygıdeğer şeyhler ve ikinci ambarda ise devletin yüksek dereceli memurları vardır. Vapurun ön tarafında ise İstanbul'un suçlu kesimi oturur.

Refii Cevat Bey, Bahr-i Cedid vapurunda sürgüne gönderilen diğer muhaliflerle birlikteken vapurda yaşanan çeşitli olayları anlatır. Arap Abdullah Paşa ve Kadiaskerzade İsmet Molla Efendi ile sohbet ederken, Abdullah Paşa'nın sağır olması ve İsmet Molla'nın asabi olması gibi durumları okuyucuya aktarır. Gemide, paşalar, efendiler, beyler, şairler, tacirler, memurlar ve her sınıftan insan bulunur. Ulunay, Bahr-i Cedid vapurunda sürgüne gönderilme nedeninin muhalefet ederek ülkenin asayişini bozmak olarak gösterildiğini anlatır. İstanbul'da hiçbir muhalif bırakılmak istenmediğini aktarır. Vapurda Kazak Süleyman Paşa ile karşılaşır ve Paşa'ya geçmişte İttihatçılar hakkında yaptığı uyarıları hatırlatır. Vapurda herkes kendine yer bulup uzun bir yolculuğa hazırlanır. Bir fedakâr zabitin, merkez-i umumiden vapur Karadenize açıldığında torpille muhalifleri öldürme teklifi yaptığı duyulur. Bu teklif Cevat Bey'e garip gelmez çünkü Hilmi Bey'in de muhalifleri tamamen yok etme gerekliliğinden bahsettiğini hatırlar. Vapurun etrafında bekleyen ecnebi muhabirler ve vapurun kalkmasını bekleyen aileler vardır. Saatler sonra vapur kalkar ve sürgünler İstanbul'dan ayrılırken büyük bir hüznün yaşarlar. İstanbul'dan ayrılmanın acısı içinde

gözyaşları dökülürken, yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları gülmektedir.

Vapur ilerlerken Refii Cevat ve arkadaşları, Galata rıhtımı hizasında vapurun aniden durmasının nedenini araştırırlar ve halatın uskura dolandığını öğrenirler. Bu gecikme, İstanbul'un masum evlatlarını bırakmak istemeyen bir şehir gibi görülür. Ulunay, vapurun ambarlarında dolaşırken Hüseyin Hamit Bey ve Tahir Hayrettin Paşa gibi tanıdık simalarla karşılaşır. Hüseyin Hamit Bey, dalgın bir şekilde İstanbul'a bakarken, Tahir Hayrettin Paşa ve Mehmet Hayrettin Bey, yolculuğa hazırlanmakla meşgul olduğunu belirtir ve onların bu durumu sakin ve doğal bir şekilde kabul etmelerini gözlemler.

Ulunay, hatıratında Mehmet Hayrettin Bey'i ahlaki ve entelektüel meziyetleriyle öne çıkan bir şahsiyet olarak tanımlar. Hayrettin Bey, batı ve doğu dillerini bilen, uzak görüşlü, son derece dindar ve aynı zamanda sanatkâr bir kişidir. Ressamlık yeteneği, meşhur sanatçılarla kıyaslanacak düzeydedir. Refii Cevat, Şehrah gazetesinde çalıştıkları dönemde Hayrettin Bey'in ilim ve irfanını yakından tanıma fırsatı bulduğunu belirtir. Vapur İstanbul'dan uzaklaşırken, Refii Cevat Bey geçmiş ve İstanbul'daki anılarını düşünür. Boğaziçi'nden geçerken hissettiği hüznün, vatanından ayrılmanın getirdiği derin acıyla birleşir. Güvertede dolaşırken, Refii Cevat Bey, başka sürgünlerle sohbet eder ve onların hikâyelerini dinler. Aralarında gazeteci arkadaşları, eski milletvekilleri ve başka sürgünler bulunmaktadır. Refii Cevat Bey'in anlatısında vapur Sinop'a giderken Abdurrahman Bey'in yaşadıkları anlatılır. Abdurrahman Bey, vapurda su içmek için tulumbaya gittiğinde, tulumbanın başındaki asker tarafından sebepsiz yere dipçikle vurulur. Abdurrahman Bey'in askere sözlü karşılık vermesinden sonra kendisine gündüz ve gece yorgansız bir şekilde durma cezası verilir. Sinop'a ulaştıklarında Abdurrahman Bey'in ciğerlerini parçalayan bir öksürük başlar. Bu olay, gemideki tüm sürgünleri derinden etkiler ve aralarında mırıldanmalar başlar. Ancak, Sinop'ta karşılaşacakları muamelelerin bu olaydan daha da kötü olacağını henüz bilmemektedirler. Gemide, herkes kendince vakit geçirmeye çalışır. Arka kamaraya yakın bir yerde bazı arkadaşlar ağızlarıyla fasıl yaparken, ortadaki ambarlardan birinde hocalar Kuran okur. Şeyhler ise zikir çekerler. Geminin uç tarafında, çeşitli gruplar mani, semai ve koşma söylemektedir. Bu atmosfer, gemiyi adeta Ulunay'ın söylemiyle Nuh'un Gemisi'ne benzetilir. Vapur Sinop'a yaklaşır. Akşama doğru Sinop'un önüne vardıklarında, tüm sürgünler vapurun bir tarafına yığılmış halde, karşılarında köy gibi duran şehre bakarlar. Bu şehir, iki buçuk yıl boyunca onların evi olur.

Menfâlar Menfîler Sürgün Hatıraları'nda Sinop

Sinop'u, minyatür bir şehir gibi hayal eden Refi Cevat, şehir hakkında

pek çok rivayet dinler. Uzun Sinop Kalesi'nde mahpusların sanat icra ettiği dükkânlar olduğunu, şehri temiz kaldırımları, kalabalık çarşıları ve küçük dükkânları olan bir yer olarak hayal eder. Sinop, Refii Cevat'ın ilk izlenimiyle hayal ettiği gibi temiz ve canlı bir şehir değil, aksine renksiz, harap ve bakımsız bir yerdir. Yarımadanın üzerindeki kaleler, yarımada'yı tamamıyla ayırmakta ve bazı kısımları yıkılmış durumdadır. Asırlık kalelerin taşlarını bir arada tutan pembe harçlar uçuşarak kirli bir badana meydana getirir. Şehrin genel görünüşü, Refi Cevat ve diğer sürgünler üzerinde olumsuz bir etki bırakır. Vapur limana demir attığında, Arap Abdullah Paşa'nın tepkisi de diğerlerinin hislerini yansıtır. Paşa, Sinop'un beklediği gibi bir yer olmadığını görünce hayal kırıklığına uğrar ve ne yapacağını bilemez hâle gelir. Geceyi vapurda geçirdikten sonra, sabah olduğunda herkes Sinop'a çıkmak için hazırlık yapar. Kendi eşyalarını taşımak zorunda kalan sürgünler, bu yıkık dökük şehre adım atmaya hazırlanır. "Şehrin iki tarafındaki kocaman kaleler gökyüzüne doğru uzanmış iki kuvvetli kol gibi, İttihat ve Terakki muhaliflerini kucaklamaya hazırlanıyordu"(Ulunay, 1999: 79.) Bu söyleminde Refii Cevat, Sinop'un fiziksel görüntüsü hakkında bilgiler verir: "Tersane meydanı dedikleri yere yaklaştık. Kırık, dökük harap bir tahta iskele, çarpık çurpuk, delik, kırık tahtalarla sırtıkan bir ağız gibi bizim ile alay ediyordu"(Ulunay, 1999: 79). Refii Cevat Bey'in bu gözlemleri, Sinop'un içinde bulunduğu iç karartıcı durumu ve sürgünlerin duygusal durumunu net bir şekilde ortaya koyar. "Tersane meydanının sağ cihetinde göğe sır çeken kale duvarları, sol tarafında kayıkhaneyi andırır harap binalar vardı. Uzakta sarıya yakın berbat bir bina altında büyük bir kapı vardı"(Ulunay, 1999: 80). Yine burada belirtildiği gibi Sinop'un fiziksel tasviri yapılmış olup 1913 yılının Sinop'unu okuyanlara aktarır. "Yola düzeldük. Süngülü jandarmalar vardı. Hükümete giden genişçe bir sokağı, kaldırım döşeli bir yokuşu çıktık. Karşımıza kocaman, biçimsiz sarı boyalı bir bina çıktı. Hükümet Konağı imiş. Hükümetin yanından saparak tozlu bir caddeden yolumuza devam ettik. Yataklarımız sırtımızda idi. Kan ter içinde kalıyorduk"(Ulunay, 1999: 83). Refii Cevat Bey'in izlenimleri, Sinop'un fiziksel ve duygusal atmosferini, karakterlerin kişisel hikâyeleri ve içinde buldukları durumun karmaşıklığını güçlü bir şekilde yansıtır. Bu detaylar, sürgünlerin yaşadıkları zorlukları ve çaresizliklerini anlamamıza yardımcı olur.

Tersane meydanında, insanlar içecek su aramakta ve ne olacağını bilmemektedir. Komiser Nuri Efendi emirler vererek dolaşır. Sinop Kalesi'ne hapsedileceklerine dair söylentiler vardır. Bir dua çağrısı duyulur ve herkes toplanır. Hacı Hayri Efendi bir taşın üzerine çıkararak dua okur. Daha sonra İttihat ve Terakki Kulübü açıldığında da dua eden aynı kişidir. Dua bitince, insanlar dağınık bir halde dolaşır. Nuri Efendi yoklama yapar. İsimler okunur ve sağ tarafa geçilir. Sürgünler arasında farklı mesleklerden ve sosyal statülerden insanlar bulunmaktadır: çerçi, yankesici, kunduracı, zurnacı

gibi. Yoklama saatlerce sürer, güneşin altında bekleyen sürgünler yorulur. Aksaraylı Ahmet adlı biri de yoklama yapar, sürgünlerin kimliklerini belirtmeden çağırır. Sürgünler, süngülü jandarmalar eşliğinde yürüyüşe geçerler. Yatakları sırtlarında, sıcak hava altında yürümekten yorulurlar ve hükümet konağına ulaşırlar. “Önü parmaklıklı bir binaya geldik. Bize hapishane olacak Sinop mekteb-i idadisi bu idi.” (Ulunay, 1999: 83) Sürgünler, Sinop’taki parmaklıklı bir bina olan Mekteb-i İdadisi’ne yerleştirilir. Kadri Bey ve diğerleri, büyük bir oda işgal etmeye çalışır ancak İbrahim Bey odanın çoğunu kapmıştır. Hızla dolan odalara yataklar yerleştirilir ve herkes yerini alır. Binanın etrafında geniş bir bahçe vardır ve parmaklıklardan kadınlar sürgünleri izler.

Sinop’ta, Yunan uyruklu kısa boylu bir adam sürgünlere yardım eder. Küçük kızlar, parmaklıklardan yoğurt ve süt satmaya başlar. Fiyatlar yerel halk için pahalı olsa da İstanbul’dan gelenler için uygundur. Zamanla, okulun önü bir pazara dönüşür; desticiler, kupaçılar ve simitçiler satış yapar. “Sinop, tarihi bir şehir olduğu için eski heykeller, paralar her tarafta bulunuyordu. Bunlardan bir iki sütun da bahçe de bulunuyordu. Mektebin bahçesi oldukça muntazamdı” (Ulunay, 1999:84). Sinop, tarihi ve kültürel zenginliği olan, Rum nüfusunun da bulunduğu bir şehirdir. Şehirdeki hayat, sürgünlerin acılarını hafifletmeye çalıştığı bir ortamda geçmektedir. Bu süreçte, sürgünler birbirine destek olarak hapisliğin zorluklarını aşmaya çalışırlar.

Yazar, bir dönemin mutasarrıfına rüya fıkrası anlatarak kendini kurtaran Arap Abdullah’tan ve onun rüya ile diğer mahpusları da gerçek ya da değil hapisten nasıl çıkardığından bahseder. Serbest kaldıklarında yaşadıkları sevinci ve sınırlı da olsa özgürlüğün tadını çıkarma isteğini dile getirir. Tabi ki sınırlı bir alanda gezmek bu tam anlamıyla bir özgürlük değildir. Mahalle aralarında dolaşarak boş bir ev arayan yazar ve arkadaşları, en sonunda kasap Nikola adlı birinin evini kiralamaya karar verirler. Ev geniş ve güzel olmasına rağmen biraz güneşlidir. Ev sahibiyle pazarlık yaparlar ve kiraladıktan sonra hemen eve yerleşirler. Yazarın dikkatini evin sağlam kerestesi ve ceviz dolap kapaklarının güzelliği çeker. Eve yerleştikten sonra akşam yemeği için balık yemeye karar verirler: “Evumi” derken bunu gururla söylüyordu. Şiveye dikkat ettim. Sinop’ta garip bir lehçe var. Hıristiyan ahali umumiyetle lazlar gibi söyledikleri halde, İslam ahali tamamıyla Anadolu şivesini muhafaza ediyorlar.”(Ulunay,1999: 99). Ayrıca yapmış olduğum bu alıntıda Sinop’un, Hristiyan ve Müslüman halkı arasındaki şive farkına değinilir ve yazar, Sinop’taki Hristiyanların neredeyse tamamen Türkleştiğini vurgular.

Refi Cevat Ulunay’ın Sinop şehri ile ilgili gözlemlerinde balık bolluğu ve balıkçılık önemli bir yer tutar. Yazar, Sinop’ta balığın, özellikle levrek ve barbunyanın bolluğuna vurgu yapar. İstanbul’da pahalı olan barbunyanın

burada çok ucuz olduğunu ve sokak ortasında yığınlar halinde bulunduğunu belirtir. Bu balıklar o kadar boldur ki hediye edilir, tüketilir ve yine de bitmez tükenmez bir kaynağa sahiptir.

“Bir de orada garip bir hal gördüm. Oynamayan balığı ölmüş kabul ediyorlar ve ölü balık yemiyorlar. Mutlaka kalkan balığı terazinin içinde zıplayacak” (Ulunay, 1999: 101). Yazar, Sinop’taki balıkçılığın ilkel yöntemlerle yapıldığını ancak buna rağmen şehrin balıktan, özellikle hamsiden, büyük fayda sağladığını ifade eder. Sinopluların ölü balık yememe alışkanlığına dikkat çeker. Balığın mutlaka canlı ve hareketli olması gerektiğini belirtir. Bu alışkanlık, tazelik konusundaki hassasiyeti gösterir. Ayrıca, Sinop’un Hristiyan halk arasında balık tüketiminin yaygın olduğunu, bunun da onların yüzlerinin kırmızı olmasına ve doğurganlıklarının yüksek olmasına bağlar. Hemen her evde çok sayıda çocuk bulunması bu gözlemi destekler.

Refi Cevat Ulunay’ın Sinop ile ilgili gözlemleri, dönemin toplumsal yapısını ve yerel hayatı gözler önüne serer. Örneğin Nikola adındaki ev sahipleri sürgündekilere Embiya çanağı denilen bir çanakla çoban yağı satar ve herkes tarafından eşi benzeri yokmuşçasına çok beğenilir. Diğer yandan Kara Yorgi Oteli’nden bahsedilir. Bu yer sürgünler için tarihi bir bina olmasının yanında Mehmet Hayrettin Bey, Tahir Hayrettin Paşa, Kemal Bey, Hüseyin Hamit Bey, Refik Halit Karay gibi kişiler içinde uğrak bir yerdir. Bir başka yer olan İstimat’ın kahvesi, sadece bir kahve dükkânı olmanın ötesinde, sosyal bir buluşma noktasıdır. Özellikle akşamları, buranın önündeki kaldırımda toplanan insanlar arasında samimi sohbetler yapılır. Kahvenin yavaş yavaş müşteri çekmeye başlaması ve özellikle müşterilerin şikâyetlerine özen göstermesi, kahvenin sosyal hayat içindeki önemini artırır. Sinop’taki Hristiyan halk arasında genel olarak ahlaki değerlere uygun bir yaşam sürdürüldüğü, sadece birkaç evin istisna teşkil ettiği belirtilir.

Ulunay, “Sinop pek ilkel bir kasabadır Karadeniz’in yegane bir limanının böyle unutulmasına her türlü medeniyet eserlerinden geri kalmasına hala hayret ediyorum”(Ulunay, 1999: 103) şeklindeki ifadesiyle Sinop’taki toplum yapısını ve gericiliği anlatırken, “Anadolu’nun diğer yerlerinde tesa-düf ettiğim “kız oynatma” iğrenç adetini burada görmedim”(Ulunay, 1999: 106- 107) söyleminde diğer Anadolu bölgelerinde görülen kız oynatma gibi adetlerin Sinop’ta bulunmaması, şehrin ahlaki yapısının olumlu bir göstergesi olarak tezahür eder. Bunun yanı sıra Ulunay, Sinop’ta deniz kenarında akşamları mehtabı seyretmenin verdiği huzur ve keyif, şehrin doğal güzellikleri ve sakin yaşamı hakkında bilgiler verir.

Refi Cevat’ın gözlemlerine göre, Sinop’taki zabita teşkilatı, bireysel karakterlerin ve davranışların çeşitliliğini bünyesinde barındırır. Bazıları otoriter ve sert, bazıları ise dürüst ve topluma yakın insanlardır. Örneğin

Resul Efendi, Sinop'ta görev yapan bir ikinci komiserdir. Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelen Resul Efendi, hala o dönemin ruhunu taşımaktadır: *"İşte Resul Efendi, böyle bir Resul Efendi idi. iyi mi, fena mı, belli değildi. Bir gece bizim eve gelmiş, zavallı İsmet Molla ile bana İttihat ve Terakkinin faziletleri hakkında lakırdı anlatmış, kafamızı patlatmıştı"*(Ulunay, 1999: 109). Resul Efendi, otoriter ve dikkat çeken bir kişidir. Resul Efendi, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin faziletlerini anlatma konusunda oldukça istekli ve konuşkan birisidir.

Ulunay, Resul Efendi'den sonra Sinop'a gelen Cafer Efendi'yi, istibdat döneminden beri çeşitli polis idarelerinde görev yapmış, tecrübeli ama ahlaki olarak tartışmalı bir kişi olarak tanıtır. Cafer Efendi'nin lakabı "Şimendifer Cafer"dir. Beyoğlu'na evrak götürüp getirme hızıyla bu lakabı almıştır. Sinop'a geldiğinde fakirliğinden bahseder, ama kısa sürede kılık kıyafetini düzeltir ve İttihat ve Terakki'nin adamı olur: *"Herkesin nabzına göre şerbet verir; hırka gibi mutasarrıfın arkasından ayrılmaz, sandal gezmelerinde dümencilik eder, balığa çıkılsa oltalara yem takar"*(Ulunay, 1999: 110). Ulunay, bu ifadeyle Cafer'in ahlaki yapısını ikiyüzlü, meraklı, yalancı ve hilekâr olarak tanımlar.

Ulunay, Mutasarrıfın adamları olan Halil Efendi ve Zekeriya Efendi dışında, Sinop'taki diğer polisleri genellikle Türk ahlakına sahip, dürüst ve yerel halka yakın insanlar olarak anlatır. Ferhat Efendi, sürgünlerin toplantılarına katılarak gizli gizli atıştıran bir polis olarak dikkat çeker. Faruk Efendi, içki içmeyi seven, sarhoş bir polis olup Sinop'un yalı boyu karakolundaki polisliği hükümdarlık gibi görür. Bu bağlamda polislerdeki çeşitlilik, her dönemde olduğu gibi o dönemin politikasının bir yansıması olarak görülebilir.

Refi Cevat Ulunay, Sinop'taki sürgünler arasında ruh çağırma seanslarına olan ilgiyi ve bu seansların nasıl gerçekleştirildiğini detaylı bir şekilde anlatır. İsmet Molla Bey'in biraderi Haydar, sofada yüksekte yatarken, Ulunay ve arkadaşları ruh çağırma merakına kapılırlar. Hükûmete darbe yapma meselesinden dolayı mahkûm olan Çerkes Hasan ve bombacı Lütfi gibi arkadaşlarıyla birlikte bu ruh çağırma seanslarını düzenlerler. Bir gün, bu tecrübeleri şair Deli Rıfki Bey'e anlatan Ulunay, onun ilgisini çeker. Rıfki Bey, isprizma seansını kendisinin yapması gerektiğini iddia eder ve akşam için söz verir. Akşam olduğunda, evdeki küçük masa ev sahibine lazım olduğu için götürülür. Bu yüzden üç ayaklı bir masa ararlar. Büyük bir ceviz masa bulurlar ve Rıfki Bey, masanın büyük olmasının bir sakıncası oluşturmadığını yeter ki üç ayaklı olmasını söyler. Sofada uyuyan Haydar Bey'in muntazam nefes alışları duyulurken, gaz lambasını kısarak dört kişi masa başına geçerler. Rıfki Bey, seansa başlamadan önce Odet isminde bir ruhun varlığından bahseder ve bu ruhun çok sırnaşık olduğunu, geldiğinde istedikleri soruları sorabileceklerini söyler.

Refi Cevat'ın hatıralarında Sinop'un doğal güzellikleri, avcılık kültürü, toplumsal ilişkileri ve yerel halkının özellikleri üzerinden şehrin detaylı ve zengin bir portresi çizilir. Bu gözlemler, Sinop'un tarihi ve kültürel yapısını anlamak için önemli ipuçları sunar. Refii Cevat, Sinop şehrine dair gözlemlerini kaleme alırken hem doğa hem de avcılık maceralarını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Sinop'un doğası, sürgünler için hem bir teselli hem de bir macera alanı olur. Özellikle avcılık, sürgünlerin yaşamında önemli bir yer tutarak onlara hem eğlence alanı yaratır hem de günlük yaşamlarına renk katar.

Refi Cevat, av ile ilgili oldukça derinlemesine bilgi verir. “Artık yavaş yavaş adaya bildircin düşüyordu. İstanbul'dan tüfek getirttim. Bir çanta uydurdum, birisinden fişek aldık; ayağımıza bir de Arnavut çarığı bulduk. Uydurmasyon köylü avcılar vardır. Onlar gibi tüfeği omuzumuza, köpeğin zincirini elimize aldık, adaya çıktık. İstanbul'da da ava merakım vardı. Hatta bir defa Yalova'da sülün avlarken az kaldı, eşkıyalara soyulacaktık” (Ulunay, 1999: 133). Sinop'un yarımadası, Refii Cevat'a göre, cennet gibi bir yerdir. Sık ağaçlar, kuytu ormanlar, fidanlıklar ve berrak pınarlarla dolu bu bölge, avcılık için ideal bir mekandır: “*Refik Halit Beye de avcılık merakı ârız oldu. Bir kaç defa yağmurda, fırtınada çulluk avcılığına çıktık. Ada öyle bir yerdi ki; kara ile irtibatı olmasa insan kendini Robinson Crouse zanneder*” (Ulunay, 1999: 134). Ayrıca Ulunay'ın Refik Halit'le arkadaşlığı av aracılığıyla pekişir. Bu doğal güzellikler, hem yazıda sıkça bahsedilen av merakını hem de şehrin doğal zenginliğini anlatır. Yarımadanın avcılık aktiviteleri sayesinde her tarafının gezilebileceği belirtilir, bu da bölgenin keşfedilmeye değer bir yer olduğunu gösterir.

Sinop'ta avcılık oldukça yaygındır. Refi Cevat, avcılıkla ilgili birçok detaya yer verirken bu aktivitenin şehirde ne kadar popüler olduğunu ve insanların bu konuda ne kadar bilgili ve tutkulu olduklarını belirtir. “Sinop'ta iyi bir cins babadan edindiğimiz yavruların ikisi tamamıyla Puvantr dedikleri kısa tüylü, uzun kulaklı cinse ait oldukları halde avcı ana babaları gibi simsiyah olmuşlardı. Köpeklerin gözleri açılmadan talipleri ortaya çıktı.” (Ulunay, 1999: 134). Sinop'taki av köpekleri ve avlanma teknikleri üzerine yapılan detaylı açıklamalar, bu kültürün ne kadar köklü olduğunu gösterir. Avcılığın aynı zamanda toplumsal ilişkilerde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Av köpeklerinin paylaşılması, birlikte avlanma deneyimleri ve arkadaşlıkları, Sinop'taki insanların birbirleriyle olan sıcak ve samimi ilişkilerini yansıtır.

Avcılık, sürgünlerin hem eğlence hem de doğa ile iç içe olma arzusu tatmin eder. Bu gözlemler, Refii Cevat'ın Sinop'ta geçirdiği günlerin bir yansımasıdır ve sürgünlerin zorlu yaşam koşullarına rağmen doğanın sunduğu güzelliklerden ve maceralardan nasıl faydalandıklarını gösterir. Refii Cevat'ın bu gözlemleri, Sinop'un sadece bir sürgün yeri olmadığını, aynı za-

manda doğa ile iç içe bir yaşam sunan bir cennet olduğunu ortaya koymaktadır. Sürgünler, avcılık ve doğa ile olan bu etkileşimleri sayesinde, sürgün hayatının zorluklarını bir nebze olsun hafifletebilmişlerdir. Refik Halit Bey ve Refi Cevat, sık sık avlanmak için Burluoğlu'nun bahçesini tercih ederler. Bu bahçede bildircin ve çulluk gibi av hayvanları bol miktarda bulunur. Bir av sırasında, Safo adlı köpekleri bir bildircin kaldırır ve Refik Cevat kuşu vurur. Bahçenin içinde çalılıkların arasından çıkan iri bir kuşu çulluk zannederek ateş ederler. Ancak bu kuş, grandük cinsinden iri bir baykuş çıkar. Baykuşu yakaladıklarında, Refik Cevat onu inceleyip eve götürür, adeta bir hayvanat müzesi oluşturur.

Refii Cevat, Sinop'ta karşılaştığı insanlardan ve onların misafirperverliğinden bahseder. Örneğin Altunoğlu Vasilaki Efendi'yle otururken av köpeklerinden konuşulur. Vasilaki Efendi der ki: "Aman dedi, bende bir köpek var, gelip görünüz, ahbabımdan birisi emanet bıraktı. Hayvan bağlı dura dura deli olacak. İşinize yararsa alınız, ava götürünüz." (Ulunay, 1999: 135) Vasilaki Efendi gibi yerel kişiler ve onların hayvanlara olan ilgisi, şehrin insanlarının hayvansever ve misafirperver olduklarını gösterir.

Refi Cevat Ulunay, anılarında sürgünler arasında başlayan firar olaylarını detaylı bir şekilde ele alır. İlk firar vakası Nimet Bey ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilir. Ulunay, bir gece haber aldıklarında birkaç kişinin Rusya'ya kaçtığını öğrenir. Firar edenlerden bazıları kısa sürede yakalanır, ancak Nimet Bey ve birkaç arkadaşı Rusya'ya ulaşmayı başarır. Bu firar, diğer sürgünlere ilham verir ve firar olayları sıklaşır. Ulunay, bir gece birkaç sürgünün polis sandalıyla kaçma girişimini anlatır. Sandalların dibinde bulunan deliği tıkamayı unutan kaçaklar, açıldıktan kısa süre sonra su almaya başlarlar ve yardım çılgınlıkları atarlar. Polisler bu durumu fark edip onları batmak üzere olan sandaldan kurtarır ve sahile geri getirir. İlginç olan ise polislerin bu kaçma girişimi hakkında soru sormamalarıdır. Bir diğer firar girişimi ise Altındış Hakkı tarafından yapılır. Sarhoş ve esrar içmiş olan Hakkı, Rus vapurunun limana gireceği anı bekler ve çırılçıplak soyunarak denize atlar. Ancak, sahilden biraz uzaklaştığında güçsüz düşer ve boğulma tehlikesi geçirir. Polisler yine devreye girerek Hakkı'yı kurtarır ve karakola getirir. Hakkı, sarhoş ve titrer halde karakolun merdivenlerinden çıkarılır ve üstüne yırtık bir yorgan örtülür. Doktor geldiğinde Hakkı'nın haline bakarak ne yapacağını bilemez. Ulunay, doktora öncelikle Hakkı'yı sarhoşluktan kurtarması için amonyak vermesini önerir ve doktor hemen bir reçete yazar. Ertesi gün, Ulunay, Altındış Hakkı'yla karşılaştığında, Hakkı yaşadıklarını anlatır. Hakkı, parasızlıktan bunaldığını ve Rusya'ya firar edip amelelik yaparak hayatını kazanmayı düşündüğünü söyler. Sarhoşken denize atladığını, ancak soğuk suyun etkisiyle kolları ve bacaklarının tutulduğunu ifade eder. Hakkı, polislere sarhoşken denize girdiğini ve boğulmak üzere olduğunu söylediğinde polislerin kendisine hakaret etmediğini belir-

tir. Refi Cevat Ulunay'ın anılarında, sürgünlerin firar girişimlerinin umutsuzluk, cesaret ve bazen de trajikomik olaylarla nasıl şekillendiği çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilir.

Refi Cevat Ulunay, Sinop'ta sürgünlerin arasında fotoğraf çekirme modasının nasıl yaygınlaştığını anlatır. Yalıboyu'nda bulunan bir fotoğrafçı, sürgünler için yeni bir eğlence kaynağı olur. Adedi bini geçen sürgünlerin çoğu, farklı pozlarda fotoğraflar çektirirler. Örneğin, Arap Hurşit'in fotoğrafı oldukça dikkat çekicidir. İskemleye oturmuş ve elinde bir saat tutan Hurşit, bu pozun anlamı konusunda uyarılır. Birisi Hurşit'e "Bu ne demek bilir misin, Hurşit Bey?" (Ulunay, 1999: 145) diye sorar ve sarhoş olan Hurşit, sıkça kullandığı anlamsız bir cümleyle karşılık verir: "Şeyi mi şey etmişler; ne olmuş?" (Ulunay, 1999: 145). Ardından, Hurşit'e komiserin bu fotoğrafı "Hurşit, inkılap için vakit saat bekliyor" diye İstanbul'a gönderdiği ve haftaya harbe hazır olması gerektiği söylenir. Bu açıklama Hurşit'i o kadar korkutur ki eğer ten rengi koyu olmasaydı yüzünün bembeyaz kesileceğini belirtir. Korkudan sarhoşluğu geçer ve hemen ayılır. İşte bunun gibi yaşanan ilginç ve bazen de komik olayları çarpıcı bir şekilde yansıtır. Bu anlatım, dönemin sosyal ve psikolojik atmosferini anlamaya yardımcı olur.

Ulunay, Sinop'ta sürgün hayatı sırasında karşılaştığı delileri ve onların ilginç hikâyelerini detaylı bir şekilde kaleme alır. Bu anlatılar, Sinop'un sosyal hayatını ve bu şehirde yaşayan renkli karakterleri gözler önüne serer. Sinop'un delileri arasında en meşhuru Ömer'dir. Yaz kış demeden takunya giyen Ömer, sürekli sigara sarar ve rastladığı herkese "Gülcemal geldi mi?" diye sorar. "Nedense Seyr-i Sefâinin Gülcemal vapuru delilerin hoşuna gitmişti. Bizim menfilerden ziyafet veren, kahve ısmarlayan, hummetinde tahliye bekleyenler bile vardı"(Ulunay, 1999: 151) şeklinde ifadelerde bulunur. Gülcemal vapuru, delilerin ilgisini çeken bir semboldür ve bu sembol, onların zihinlerinde yer etmiş bir hayali veya umudu temsil eder. Ömer'den sonra gelen isim İsmail'dir, İsmail, sarı sakalı uzun, başı açık, yalınayak ve hatta donsuz dolaşan bir diğer delidir. Onun marifeti, verilen paraya göre tek veya iki ayağını arkasına vurarak gösteri yapmaktır. "Birgün Hacı Celal, sevap işlemek için İsmail'i sık sık tutar, bitlere bulaşmış olan saçını, sakalını ve sair yerlerini dibinden tıraş ettirir"(Ulunay, 1999: 151). Bu da İsmail'in tanınmaz hale gelmesine ve yeni bir deli sanılmasına yol açar. İsmail, öfkelenip tekme atarak kendini tekrardan tanıtır. Bunlara ek olarak Adem Çavuş, kahve kahve dolaşarak para ister. Bir gün Öküzöğlü Halil Efendi ile konuşurken, eski bir çift ayakkabı ister. Halil Efendi, yalınayak gezmenin daha ferah olduğunu söyleyince, Adem Çavuş da potine ihtiyaç duymadığını fark eder ve isteğinden vazgeçer. Sabri Efendi, sürgün edilenler arasında yer alan bir delidir. Eski bir gümrük memuru olan Sabri, iyi okur yazar, sandal içinde yatıp dolaşır ve ne ile geçindiği bilinmez. Mehmet Hayrettin Bey, Sabri'nin cezbe konusunda bir bilgi sahibi olduğunu düşündüğünden

ona cezbe hakkında sorular sorar cezbe gerçek anlamda tarikat ehlinin kendinden geçmesi olarak tanımlar. Sabri Efendi, cezbenin içinde kahve pişirilen bir kap olduğunu söyleyerek herkesi güldürür.

Hamdi Efendi, tenekecilik yapan sarıklı bir zattır. Cinnet geçirince kendini paşa ilan eder, göğsünü nişanlarla donatır ve beline tahta kılıç takar. Sokaklarda para saçan Hamdi Efendi, yakalanıp jandarma dairesine kapatılır. Karısı ziyaretine gelince, Hamdi Efendi onu “Arap özeni” diyerek karşılar ve jandarmaları güldürür. Cinneti geçtikten sonra tekrar tenekeçiliğe döner. Refii Cevat, sürgünlerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorlukları ve bu zorlukları aşmak için buldukları yolları mizahi bir dille anlatır. Sinop, sürgünler için hem bir hapisane hem de doğa ve sosyal yaşamla iç içe bir cennettir. Delilerin hikâyeleri, sürgünlerin sosyal hayatının renkli ve eğlenceli yönlerini gözler önüne serer. Bu gözlemler, Refi Cevat’ın Sinop’taki hayatını ve şehirle olan ilişkisini derinlemesine anlama noktasında yardım eder.

Refii Cevat Ulunay, sürgünler arasında yeni moda olan fitil oyununun popülerliğini ve bu oyunun tutkunları olan Şerif Bey ile Burhan Bey’i de detaylı bir şekilde anlatır. Fitil oyunu, bu dönemde çok moda olur ve her masada dört kişi oturup bu oyunu oynar. Daha sonra yazar ve arkadaşları futbol oynamaya başlar. Yalı civarında büyük bir Rum mektebinde hocalar, talebeyi spora alıştırmak için futbol oynarlar. Bu durum arkadaşlar arasında da ilgi uyandırır ve yazarın aracılığıyla İstanbul’dan bir futbol topu getirtilir. Meydan dedikleri yerde her akşam idman yapmaya başlarlar. İçlerinde Musa Kazım Paşazade Ali Bey’in oğlu Necmettin Bey vardır. Necmettin Bey’in futbol yeteneği oldukça etkileyicidir. İstanbul’da bile yeteneği kabul görür ve bir madalya kazanır. Yazar, bu derece güzel futbol oynayan bir genci daha önce görmediğini belirtir. Osman Cemal de eski futbolculardandır. Ayrıca Hüseyin ve Mehmet isminde iki Kürt de aralarına katılır. Burada Refii Cevat, sürgünlerin vakitlerinin nasıl geçirdiklerini anlatarak aralarındaki sosyal etkinlikleri ve günlük yaşamın nasıl şekillendiğini gösterir. Daha sonra at yarışlarından bahseden Ulunay, Sülüklügöl çevresinde bir araziden söz ederek Anadolu’daki at yarışlarına olan ilgiyi okuyuculara aktarır.

Refi Cevat Ulunay, Sinop’ta kışın gelişini ve sürgünlerin bu zor şartlarda yaşadığı sıkıntıları detaylı bir şekilde anlatır. Sinop’un kışının güzelliğini de vurgular. Sürgünlerin evlerine soba kurma çabalarıyla devam eder. Anadolu’da genellikle saç soba kullanıldığını ve demir sobanın nadir bulunduğunu belirten Ulunay, para sıkıntısı çeken sürgünlerin kışa karşı hazırlıksız olduklarını ifade eder. Bereket versin, ev sahibinin yardımıyla soba tedarik edebilirler. Altın saatlerini tüccar Şükrü Bey’e rehin vererek soba ve borula-

rını alırlar. Sobayı kurduklarında duydukları sevinç, çocukça bir mutluluk olarak tasvir edilir. Odun bulmak da ayrı bir sorundur. Sinop'ta odun bol olsa da sürgünlerin parası yoktur. Bu nedenle birkaç gün dişlerini sıkarak odun tedarik etmeye çalışırlar. Bir akşam kar daha şiddetli yağar ve soğuk artar. Kadri Bey ile son paralarını oduna verirler. Ancak evde yiyecek ve ısınacak bir şey kalmaz. Kadri Bey dolapları arayarak biraz ekmek bulur ve yağ kavanozunun bulaşığına sürerek ekmek yerler. Bu durum, açlık ve yoksulluk içinde bile mizah ve direniş duygusunu kaybetmediklerini gösterir. Gece ısınmak için kahveye gitmeye karar verirler. İstimat'ın kahvesinde fitil oyunu oynanır. Şerif Bey yenildiği için sinirlenir ve kahvenin ortasında durumu ilân eder. Bu an, zor şartlar altında bile gülme ve eğlenme fırsatı bulduklarını gösterir. Ancak evde odun yoktur ve Kadri Bey odun çalmaya karar verir. Bu kararı istemeyerek de olsa kabul eden Ulunay, vicdan azabı çekerken Kadri'ye destek olur. Kahveden odun çalmayı başarırlar ve odunları evlerine taşırlar. Odunların uzun olduğu ve sobaya sığmayacağı anlaşılır. Bu nedenle odunları küçük parçalara ayırmak zorunda kalırlar. Bu zorlu süreç, sürgünlerin karşılaştıkları sıkıntıları ve bu sıkıntılar karşısında gösterdikleri direniş etkileyici bir şekilde yansıtır. Ulunay'ın gözlemleri, sürgünlerin kış şartlarında yaşadığı zorlukları ve bu zorluklara karşı gösterdikleri dayanıklılığı çarpıcı bir şekilde aktarır.

Refii Cevat, Sinop şehrinin tarihi deniz savaşlarıyla ilgili gözlemlerini ve yaşadığı olayları detaylı bir şekilde kaleme almıştır. Sinop'ta tanık olduğu deniz savaşları, şehirdeki insanların korku ve heyecan dolu anlarını yansıtır. Bu olaylar, Sinop'un stratejik konumu nedeniyle sık sık karşı karşıya kaldığı deniz savaşlarının şehre olan etkilerini gözler önüne serer. Ulunay, bir gün eve dönerken Kale yazısında bir kalabalık görür. Ufukta görülen bir noktanın yaklaşmasıyla birlikte, bunun bir zırhlı gemi olduğu anlaşılır. İlk başta kime ait olduğu belli olmayan bu zırhlı, ani bir manevra yaparak kaçmaya başlar. Kaçan gemiden yükselen beyaz duman, civardaki evlerin camlarını sarsan müthiş bir gürültü yaratır. Ardından dört kruvazör daha görünür ve bu gemiler, kaçan gemiyi kovalamaya başlar. "Mütemediyen toplar atılıyordu. Kaçan gemi müthiş bir süratle İnceburun'u dolaştı. Arkadakiler de ufukta kayboldular. Meydanda toplananlardan biri: Koca Osmanlı donanması, inşaallah şu kaçan Rus gemisini yakalar da batırır! Dedi." (Ulunay, 1999: 201). Halk arasında bu kaçan ve kovalayan gemilerin kime ait olduğu konusunda tartışmalar çıkar. Kaçan geminin Osmanlı donanmasına ait Hamidiye kruvazörü olduğu ve onu kovalayanların Rus gemileri olduğu anlaşılır. Halk arasında yanlış bilgi dolaşır ve Osmanlı gemilerinin Rus gemilerini kovaladığı sanılır. Ancak gerçek ortaya çıkınca, halkın bir kısmı Osmanlı gemisinin firar etmesinden üzüntü duyar. Bu hadise, şehirde günlerce konuşulur ve sürgünlerin hüznüne neden olur.

Yine bir sabah, Sinop limanına doğru hızla yaklaşan üç Rus torpido

filolarının görülmesi şehirde büyük bir paniğe neden olur. Bu torpidolar, limandaki deniz vasıtalarını topa tutar ve limanda bulunan gemilerin çoğu batırılır. Limandaki beyaz bir gemi, defalarca top atışlarına maruz kalır ancak bir türlü batmaz. Bu geminin dayanıklılığı, Rus donanmasının limana tekrar tekrar gelmesine neden olur ve her seferinde limandaki gemileri batırır. “Zaten halkın kulağı kırıyordu. Hükümet de Sinop’un burnundaki fenerde bir tertibat aldırmişti. Gemiler uzaktan görününce haber geliyordu. Rusların torpido filolarının bu ikinci ziyareti de tıpkı birincisi gibi oldu. Yine limanda ne buldularsa batırdılar” (Ulunay, 1999:204). İlk bombardımandan sonra şehirde büyük bir panik yaşanır. Halk, bombardımandan korunmak için dağlara kaçmaya başlar. Çerkez Ömer Efendi gibi bazı yerel halk figürleri, silahlanarak sahile koşar ancak bu çabalar yetersiz kalır. Sinop limanı, defalarca bombardımana maruz kalır ve halk arasında sürekli bir korku hali oluşur.

Rus donanmasının ikinci ziyareti sırasında, Sinop’a yeni gelen jandarma zabiti Şakir Bey ve yardımcısı İbrahim Efendi, şehri savunmak için çabalar. Ancak bu hazırlıklar yetersiz ve dağınık bir görüntü sergiler. “Askerin hali acınacak bir manzara teşkil ediyordu. Nereden bulmuşlar, nereden getirmişlerdi? Bunlar redif olacaktı veyahut sonradan düşünülerek köylerden toplanmış biçarelerdi. Kimisinin başlarına yemeni sarılmış, kimisinde püskülsüz fesler vardı. Bacaklarında yırtık pırtık şalvarlar, ayaklarında parça parça çarıklar! Hepsinin tıraşlı simaları yorgun ve perişandır” (Ulunay, 1999: 205). Şakir Bey ve İbrahim Efendi’nin, Rus torpidolarına karşı yapılan hazırlıkları ve emirleri, şehirde acı bir durum yaratır.

Rus donanmasının saldırılarından korkan halk, sık sık yanlış alarm vererek birbirini korkutur. “Herkes birbirini aldatıyor, evlere uğranılıyor: Geliyor! Diye kısa bir haber bırakılıyordu. Haberi kim alırsa hemen giyinip sokağa fırlıyor, yavaş yavaş Zeytinlik tepelerine doğru çıkıyordu. Gitgide kelimenin şekli değişti. Erkete! Oldu. Erkete’yi kim iştirse, hemen fırlıyordu.” (Ulunay, 1999: 204) şeklindeki haberler hızla yayılır ve halk sürekli temkinlidir. Ancak bu ikinci gerçek saldırıda da Rus torpidoları limanda ne bulurlarsa batırır ve halk yeniden büyük bir korku yaşar. Torpidolar, Sinop’tan sonra Gerze’ye ilerleyerek orada da gemileri batırır. Refii Cevat’ın bu gözlemleri, Sinop’un deniz savaşları sırasında yaşadığı kaos ve korkuyu detaylı bir şekilde aktarır. Şehir halkının tepkileri, savunma çabaları ve yaşanan acı olaylar, dönemin zorlu şartlarını ve savaşın etkilerini gözler önüne serer. Bu hatıralar, Sinop’un tarihindeki önemli anlar ile halkın savaş karşısındaki direncini ve çaresizliğini anlatır.

Refi Cevat, Sinop şehrinde yaşanan deniz savaşları ve halkın bu olaylara karşı verdiği tepkileri, detaylı bir şekilde gözlemler. Sinop’ta yaşanan olayların merkezi, bir türlü batmayan kara gemidir. Sinop limanında bulunan ve bir türlü batmayan kara gemi, Rus donanmasının hedefi haline gelir.

Rus donanması, üçüncü ziyaretinde de bu gemiyi bombardımana tutar. Geminin delikleri genişler ve büyür, ancak yine de batmaz. Artık gemi, deniz savaşlarında kullanılan bir hedef haline gelmiştir ve limana yaklaşan Rus torpidoları, bu gemiyi bombardıman ederek top talimi yaparlar.

Rus torpidolarının üçüncü ziyaretinde, limandaki kara gemiyle birlikte sahilde bulunan karantina binası da hedef alınır. Doktor Asa, karantina binasına bir Hilal-i Ahmer (Kızılay) bayrağı çekilmesini önerir. Ancak jandarma zabiti Şakir Efendi, Osmanlı bayrağının indirilmesine izin vermez. Bu nedenle karantina binası Ruslar tarafından bombalanır ve bina büyük hasar görür. Bombardıman sonucu bina dört duvar halinde kalır ve içerideki eşyalar dağılır. Bombardıman esnasında, yalı boyunda bulunan eczahane sahibi Hamdi Efendi, evinin penceresinden gemileri seyrederken yaralanır. Şarapnel parçalarından biri Hamdi Efendi'yi dirseğinden yaralar. İlk iki bombardımanda şehre gülle atılmaması, Hamdi Efendi'nin cesaretini artırır ve bu sefer de bir şey olmayacağını düşünür. Ancak bu tedbirsizlik, onun yaralanmasına neden olur. Hamdi Efendi'nin yaralanması haberi hızla yayılır ve halk hemen eve koşar. Hamdi Efendi, şeker hastası olduğu için bu yara onun için tehlikeli olabilir. Hastaneye sedye ile taşınırken, neşesini korur ve gelen arkadaşlarını, eşini, dostunu selamlar. Onu taşıyan güçlü Rum delikanlıları, Hamdi Efendi'yi hastaneye götürürler. Refii Cevat'ın bu gözlemleri, Sinop'un deniz savaşları sırasında yaşadığı kaos ve trajediyi detaylı bir şekilde yansıtır. Kara geminin batmaması, Sinop'un defalarca bombardımana maruz kalmasına neden olarak şehirde büyük bir korku ve paniğe yol açar. Halkın bu olaylara verdiği tepkiler, şehirdeki dramatik durumun ve savaşın etkilerini açıkça gözler önüne serer.

Rus donanmasının üçüncü ziyaretinden bir süre sonra tekrar bir sabah "Geliyorlar!" haberi duyulur. Halk, Kale yazısı tarafına doğru kaçar. Bu sefer torpidolar sahile çok yakın geçerek, sanki gezintiye çıkmış gibi limanı tarar. Torpidolardan biri, sahile o kadar yakındır ki neredeyse kayalara çarpacak gibidir. İçerideki zabitler beyaz elbiseler giyer ve hasır sandalyelerde oturur.

"Genellikle bütün vapurlar Sinop yarımadasını yarım saatte, üç çeyrekte dolaşırlar. Yüzümüzü adanın bitimine doğru çevir diğimiz zaman liman sağ tarafımızda, Inceburun ve sahili sol tarafımızdan bulunuyordu. Limanda bir yelkenli gemi vardı. Her şeyden habersiz Gerze'ye doğru gidiyordu."(Ulnay, 1999: 208).

Sinop yarımadasını dönen torpidolar, limandaki yelkenliyi fark ederler. Halk, yelkenlinin kaçıp kaçamayacağını tartışırken, torpidoların sürati nedeniyle yelkenlinin kaçması pek mümkün görünmez. Gerçekten de torpidolar adayı üç dakikada dolaşarak yelkenliyi yakalar. Yelkenli, torpidoların top atışlarıyla vurulur ve bir saldırı sonucu yelkenleri kapanır.

Limanda bir İtalyan şilebi bulunur. “Rus deniz kuvvetleri, Karadeniz’de deniz araçlarından hiç- birinin geçirilmemesi hakkında bir emir yayınlamıştı. Bittabi limandaki İtalyan şilebi de bu emre itaat etmediğinden dolayı mukadder olan sona uğrayacaktı.” (Ulunay, 1999: 209). İtalyan mürettebatı, şilebin direğine tarafsızlık bayrağı çekse de bu, torpidoları durdurmaz. Torpidolardan birinin mürettebatı, şilebe çıkar ve kısa bir süre sonra torpido, şilebe bir torpil atar. Patlama sonucu şilep ortasından ikiye bölünür ve denize gömülür.

Bu sürekli bombardımanlar, Sinop halkında büyük bir korku yaratır. Daha tedbirli olanlar, ailelerinin güvenliği için sahil olmayan civar köylere taşınmayı düşünür. Hatta bazıları, İttihatçı hükümete müracaat ederek sahil köylerinde ikamet izni istemiştir. Dönemin Mutasarrıfı Giritli Kemal Bey, sürgünlere iyi davranan, nazik bir kişidir. Ancak, bu tür sık bombardımanlar karşısında halkın güvenliğini sağlamakta zorlanır. Refi Cevat’ın gözlemlerine göre, Sinop limanı bombardımanlar sonucunda harabeye dönmüştür. Limanda batırılacak gemi kalmamış, hatta kara gemi bile hükümet tarafından batırılmıştır. Bombardımanlardan arta kalan gülle parçaları herkes tarafından toplanmış ve adeta moda haline gelmiştir. Bu olaylar, şehirde büyük bir korku ve tedirginlik yaratmıştır. Refi Cevat’ın gözlemleri, Sinop’un o dönemdeki zor durumunu, halkın çaresizliğini ve savaşın acımasız gerçeklerini detaylı bir şekilde anlatır. Sanatkârın aktardıkları “tarihî değerlerde olmasının yanı sıra hatıra ve hüzün atmosferi oluşturması” (Karabela Şermet, 2018, s. 477) ile de oldukça dikkat çekicidir. Sinop’un tarihi ve halkının yaşadığı bu trajik olaylar, savaşın yıkıcı etkilerini ve insanların bu durumla nasıl başa çıkmaya çalıştıklarını ortaya koyar.

Sürgünlerin büyük bir kısmı için tahliye emri geldiğinde, bu durum başlangıçta pek ciddiye alınmaz çünkü daha önce de benzer haberler duyulur. Ancak bu sefer gerçek olduğu anlaşılır ve sürgünlerin çoğu tahliye edilecektir. Tahliye edilmek, özgürlüğe kavuşmak anlamına gelmez. Sürgünler hükümetin sivil idaresinden askeri yönetime transfer edilecek ve sonrasında İstanbul’a veya başka askeri birliklere gönderileceklerdir. Tahliyeden memnun olanlar kadar olmayanlar da vardır. Refii Cevat, asker olmayı sürgün hayatına tercih eder. Komiser Cafer Efendi, tahliye edilenleri sokakta ilân ederken, tahliye edilmeyenlere umut dolu ama belirsiz cevaplar verir. Tahliye edilmeyenler arasında olan Refi Cevat ve diğerleri, seferberlik nedeniyle askerlik şubesine çağrılarak vesikalar alırlar. Yaklaşık kırk kişilik bir grup tahliye edilmez ve daha sonra yirmi sekizi başka bir yere, Çorum’a nakledilir. Refik Halit Bey’in tahliye edilip edilmeyeceği belirsizdir ve tahliye edilirse kitaplarını Refi Cevat’a bırakacağı konusunda konuşurlar ancak tahliye edilmez. Refik Halit ve diğer yirmi sekiz kişi Çorum’a nakledilir. Bu grup iki posta halinde yola çıkacaktır ve Refii Cevat, ilk posta ile gitmeyi tercih eder. Sürgünler, jandarmalar eşliğinde arabalarla Çorum’a

doğru yola çıkar. Jandarmalar, tüfek ve kırbaçlarla donanmış bir şekilde ilerler. Refii Cevat, Sinoplu bir Rum'un köpeği Safo'yu zincirinden tutarak arabaların yanında yürüdüğünü fark eder. Jandarma, Rum çocuğunu köpeği bırakması için uyarır. Refii Cevat, köpeğin kendisine ait olduğunu belirtip onu arabaya alır. Rum çocuğu gözyaşlarıyla vedalaşır. Katile, Sinop'u karaya bağlayan yarımadaadaki kale kapısına gelir. Oradan kumdan bir geçit boyunca ilerlerler. Sinoplular, yollara dizilmiş, bu onları izler.

SONUÇ

Refii Cevat Ulunay'ın hayatı, Türk edebiyatındaki yeri ve eserlerine dair birçok bilgilerin yer aldığı bu çalışma özellikle yazarın Sürgün Hatıraları: Menfâlar Menfiler eserinden hareketle sanatkarın sürgün yıllarını ele alır. Sürgün olarak geldiği Sinop'un şehir yapısı, sosyal düzeni, diğer sürgünlerin yaşantıları hakkında bilgiler yazarın perspektifinden değerlendirilerek ilgili dönemde yaşanan siyasi olaylar, şahsiyetler hakkında bilgiler tespit edilerek sunulur. Refii Cevat'ın hatıraları, Sinop'un tarihi ve kültürel yapısını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle deniz savaşları sırasında yaşanan olaylar, şehrin atmosferini yansıtır. Sinop limanında bulunan batmayan kara gemi, Rus donanmasının sürekli hedefi hâline gelir ve bu durum, şehrin defalarca bombardımana maruz kalmasına neden olur. Bu saldırılar, halk arasında büyük bir korku ve paniğe yol açar. Refii Cevat'ın detaylı gözlemleri, Sinop'un deniz savaşları sırasında yaşadığı trajediyi ve halkın bu olaylara karşı verdiği tepkileri etkileyici bir şekilde aktarır. Refii Cevat, Sinop şehrinde yaşanan olayları canlı bir şekilde gözlemler ve anlatır. Sinop'un Rus donanmasının saldırılarına maruz kaldığı bu dönem, şehrin sakinleri için sürekli bir tehdit ve korku altındadır. Refii Cevat'ın aktardığı bu anılar, yalnızca tarihi bir belge niteliği taşımakla kalmaz, aynı zamanda Sinop'un kültürel ve toplumsal dokusunu da derinlemesine anlamayı sağlar. Bu bakımdan, Refii Cevat'ın bu eseri, Sinop'un geçmişine dair zengin ve detaylı bir içerik sunar.

KAYNAKÇA

- Durukoğlu, S. (2016). “Türk Edebiyatının Sürgündeki Yazar ve Şairleri”. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 4(9), 135-155. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.328277>
- Giray, Ö. Ö. (2019) “Refi Cevat Ulunay’ın Dil ve Edebiyat Üzerine Düşünceleri”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 45, ss. 93-111.
- Giray, Ö. Ö. (2019). Refi Cevat Ulunay’ın Gazetecilik Üzerine Yazıları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1675-1693.
<https://doi.org/10.19145/e-gifder.582137>
- Karabela Şermet, S. (2014). “Gizli Anılarda Saklı Kültürler; Hayat ve Hatratım’da Sinop”. *Turkish Studies*, 9(6), 621-637. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6736>
- Karabela Şermet, S. (2018). “Müfide Ferit’e İlham Veren Şehir Sinop”. *Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop* (Edt. Özgür Kıran). Ankara: Berikan Yayıncılık. 465-479.
- Memiş Baytimur, N. (2022). “Hayat (1926-1930) Dergisinde Eski Türk Edebiyatına Mensup Şahsiyetler Hakkındaki Biyografiler Üzerine Bir İnceleme”. *Sosyal ve İnsani Bilimler Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler 5* (Edt. Hasan Babacan). Montenegro: IVPE.
- Memiş Baytimur, N. (2023). “Edebiyat Bilimi ve Öteki Tarihsel Bilimler İlişkisi Bağlamında Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Ankara Romanı.” *Latin Amerika 5.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Kitabı* (Edt. Prof. Dr. Ali Bilgili). Medellin: Academy Global Publishing House. 318-328.
- Mıhçı, S. (2020). Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi). s.63, 70-76.
- Oruç, S. (2014). Refi Cevat Ulunay Romanlarının Yapı ve Tema Bakımından İncelenmesi, (Yayınlanmış yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi).
- Oymak, A.(2014). “Refi Cevat Ulunay’ın Eleştirmenliği”. *Turkish Studies*, 9(6), 827-841 <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7019>
- Ulunay, R. C. (1999). Menfalar Menfiler Sürgün Hatıraları. İstanbul: Arma Yayınları.

Bölüm 5

FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ'NİN SÜLEYMÂN-NÂMESİ: 75. CİLT ETRAFINDA GEÇİŞ DEVRİ İMLA ÖZELLİKLERİ*

Esra KİRİK¹

* Bu çalışma yazarın Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanan ve sunulan "Fırdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-Nâmesi-75. Cilt (Giriş- İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esrakirik@gmail.com. Orcid Numarası: <https://orcid.org/0000-0002-3964-065X>

GİRİŞ*

Türkiye Türkçesinin tarihî devirlerinden ilki olan Eski Anadolu Türkçesi, XIII. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyıla kadar devam etmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dil tercihlerinde meydana gelen değişimlerle Osmanlı Türkçesine bir geçiş evresi yaşanmış; bu evre XVI.; hatta XVII. yüzyılın ilk yarısını içine alan süre boyunca devam etmiştir. Osmanlı Türkçesine geçiş anlamında *Başlangıç Dönemi*, *İlk Devir Osmanlı Türkçesi*, *Klasik Dönem* ya da *Klasik Devir Osmanlı Türkçesi* olarak adlandırılan ve denilen bu geçiş dönem Türkiye Türkçesinin temelini oluşturması bakımından önemlidir. *Başlangıç Dönemi*, henüz dil bakımından sadeliğin büyük oranda korunduğu, Osmanlı'nın devlet, bilim ve sanat dili olarak gücünü ispatladığı, edebî bakımdan kuvvetli eserlerin ortaya konduğu ve dilin herkes tarafından kolayca anlaşıldığı bir dönemdir (Demir ve Yılmaz, 2006; Özkan, 2009). Bu dönemde Türkçe yalnızca edebî dil olmaktan çıkmış, Farsça ve Arapça katkılar ile gelişmeye devam etmiştir; ancak henüz *Osmanlı Türkçesi*'ne ait bir kurallar bütünü oluşmamış, yazı dilinin kuralları sistemleşmemiştir.

Çalışmanın konusu yaygın adıyla Süleymân-nâme olarak bilinen; ancak kaynaklarda Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm veya Süleymân-nâme-i Kebîr olarak geçen, Firdevsî-i Rûmî'ye ait 81 ciltlik eserin 75. cildinin Topkapı Sarayı, Hazine Bölümü, 1231 ve 1536 numaralarda bulunan iki nüshası ile Bibliothéque Nationale, Supplement Turc, 1293 numarada bulunan Paris nüshası olmak üzere toplam üç nüshanın tenkitli metni (edisyon kritiği) üzerinden imla özelliklerini ortaya koymaktır. 1231 numaradaki nüshanın başında Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm yazmaktadır. Hazine 1536 ve Bibliothéque Natinationale nüshalarının başında ise Süleymân-nâme yazmaktadır. Hazine 1231 numaralı nüsha 114 varak olup 109b-222b'yi kapsamaktadır. Hazine 1536 numaralı nüsha ise 118 varak olup

* Bu çalışma Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel danışmanlığında tarafımızca hazırlanan "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâmesi 75. Cilt (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

222b-340a'yı kapsamaktadır. Biblioetheque Natinonale nüshası ise Latince numaralarla 1b-115b varaklarını kapsamaktadır. Her üç nüsha da harekeli nesihle yazılmıştır ve oldukça okunaklıdır. Manzum bölümlerde üç sütun; mensur bölümlerde tek sütun kullanılmıştır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Eserlerin müstensihleri ve istinsah tarihleri belli değildir.

Süleymân-nâme'nin 75. cildi, XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyılın ilk yarısında istinsah edildiği için bahsi geçen geçiş devrinin özelliklerini taşımaktadır. Tarihî metin çalışmalarında imla, dilin geçmişteki kullanımını anlamak ve gelişim sürecini çözümlmek açısından büyük önem taşır. İmla, bir metnin dönemsal fonetik ve dilbilgisel özelliklerini yansıtarak o dönemin dil mantığını anlamaya olanak sağlar. Farklı alfabelerle (Göktürk, Uygur, Arap, Latin) yazılmış Türkçe metinlerdeki yazım kuralları, kelimelerin telaffuzları ve dilin fonetik yapısına uyumu incelenerek dilin evrimi takip edilebilir. Aynı zamanda kelime kökenleri, anlam kaymaları ve eklerin kullanımı gibi unsurlar, bu metinlerin yazım detayları üzerinden analiz edilir. Ancak tarihî metinlerde yazım standartlarının olmaması, kopyalama hataları ve müstensih müdahaleleri, bu çalışmalar sırasında karşılaşılan temel zorluklardandır. Tarihî metinlerdeki yazım farklılıkları, dönemin sosyokültürel yapısını, eğitim seviyesini ve yazı geleneklerini yansıtarak dil bilimi ve tarih çalışmaları için eşsiz veriler sunar. Metin tenkidi yahut edisyon kritik yöntemleri, fonetik ve morfolojik incelemeler, bu özellikleri anlamada kullanılan temel araçlardır.

Çalışmada imla ile ilgili özelliklere değinmeden önce yazar ve eseri Süleyman-nâme hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından imla bahsine geçilmiş; geçiş devri imlasına dair özellik arz eden durumlar belirtilmiştir.

Firdevsî-i Rûmî ve Süleymnân-name (Kitâb-ı Kısâ-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm, Süleymân-nâme-i Kebîr)

Firdevsî-i Rûmî, Osmanlı'nın II. Bayezid dönemiyle ilişkilendirilen bir şair ve müelliftir. Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Tavîl, Türk Firdevsî, Şerefeddin Mûsa, İlyas b. Hızır, Orhan bin Genek, Şerefeddin İsa veya İlyas, Orhan Çelebi gibi farklı isimlerle anılmıştır (Aksu, 2008, s. 463; Babinger, 1982, s. 35; Banarlı, 1997, s. 503; Blochet, 1932, s. 224; Bursalı M. Tahir, 1978, s. 105; Canım, 2000, s. 424; Çavuşoğlu ve Uğur, 2014, s. 200b; İsen, 1999, s. 178; İsen, 1994, s. 160; Kâtip Çelebi, 2012, s. 822; Kocatürk, 2016, s. 264; Köprülü, 1977, s. 649; Kutluk, 1997, s. 64; Olgun ve Parmaksızoğlu, 2011, s. XI; Pertsch, 1864, s. 18). XV. yüzyılın ikinci yarısında Bursa, Balıkesir, İstanbul ve Horasan gibi yerlerde yaşadığı, Fatih Sultan Mehmet'in son dönemleri ile II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşadığı bilinmektedir. Doğumu ve ölümü hakkındaki bilgiler belirsizdir; ancak bazı kaynaklar Yavuz Sultan Selim devrinde ya da sonrasında öldüğünü ileri sürmektedir. Padişah II. Bayezid'in Süleymân-nâme eserinin büyük bir kısmını beğenmeyip yaktırdığı, Firdevsî'nin bu nedenle İran'a kaçtığı, orada öldüğü ve mezarının İran'da olduğu rivayet edilmektedir (Canım, 2000, s. 425; İsen, 1999, s. 178; İsen, 1994, s. 160).

Firdevsî, manzum ve mensur eserlerde oldukça üretken bir yazardı. En meşhur eseri olan Süleymân-nâme, 366 ciltlik dev bir eserdir. 40 ila 72 arasında eser kaleme aldığı belirtilmesine rağmen günümüzde yalnızca 27'sinin bilgisine ulaşılmıştır¹. Bazı eserlerin anonim olarak kütüphanelerde

¹ Tespit edilebildiği kadarıyla eserleri şunlardır: (1) Silâhşör-nâme, (2) Musallah-nâme, (3) Şatranç-nâme-i Kebîr, (4) Kutb-nâme (Kısâ-i Cezîre-i Midilli; Gazavât-ı Midilli), (5) Hayât u Memât (Hayât-nâme), (6) Pend-nâme-i Eflâtûn (Gülistân Tercümesi), (7) Tercüme-i Câmeşûy-nâme (8), Da'avât-nâme, (9) Münâzara-i Seyf ü Kalem (Seyf-nâme-i Firdevsî), (10) Firâset-nâme, (11) Hadikatü'l Hakâyık (Hakâyık-nâme, Hakikat-nâme, Tuhfetü'l-Hâdî), (12) Tâli'-i Mevlûd-i Kebîr, (13) Hadîs-i Ahsen, (14) Kitâb-ı Tecnisât-ı Zû'l-Kâfiye an-Kısâ-i Süleymân-ı Belkıs (Hâzâ Kitâb-ı Süleymân-ı Belkıs-nâme, Tecnisât, Tecnisât-ı Süleymân, Süleymân-nâme vü Belkıs-nâme), (15) Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli), (16) Teşhisü'l-İnsân, (17) Kitâbü'l-Mevâiz, (18) Barak Baba Risâlesi, (19) Fâl-ı Kur'an (Kur'an-ı Kerim'den Tefe'üle Dair Bir Risâle), (20) Şerh-i Hadis-i Erbaîn (Terceme-i Hadis-i Erbaîn), (21) Süleymân-nâme Muhtasarı, (22) Kasas, (23) Terceme-i Kenzü'l-Hakâyık ve Keşfü'l-Dakâyık, (24) Tûtî-i

kayıtlı olabileceği veya başka isimlere atfedilmiş olabileceği düşünüldüğü gibi Süleymân-nâme'nin her bir cildini bağımsız bir eser olarak saydığı ihtimali de göz önünde bulundurulmaktadır.

Geniş bilgi birikimine ve üretkenliğine rağmen Firdevsî dönemindeki rakipleri tarafından eleştirilmiş ve umduğu kabulü görmemiştir. Padişahı hicvetmesi hem eserlerine hem de kendisine yönelik olumsuz tepkilere neden olmuştur. Kaynaklar, Firdevsî adı altında çok sayıda eserin bulunduğunu, bu nedenle gerçek eserlerini tespit etmenin zorluğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca eserlerine dair mevcut bilgiler eksik ve tartışmalıdır. Yine de Firdevsî'nin tarih, edebiyat, astroloji, matematik, coğrafya gibi bilim dallarında önemli bir yazar olarak anıldığı, telif veya tercüme, manzum veya mensur farklı tür ve konularda eserler ürettiği açıkça görülmektedir (Bursalı M. Tahir, 1972, s. 105; Köprülü, 1977, s. 650).

İslamî Türk edebiyatında Hz. Süleyman kıssalarını ve mucizelerini anlatan eserler genellikle Süleymân-nâme olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı edebiyatında ise bu ad, Kanunî Sultan Süleyman'ın dönemine dair olayları ele alan eserler için de kullanılmıştır (Canım, 2014). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme adlı eseri, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde yazılmıştır. Eser, Hz. Süleyman'a dair dinî rivayetler, hikâyeler, felsefe, hendese, tıp ve astroloji gibi pek çok alanı kapsayarak ansiklopedik bir nitelik kazanmıştır (Köprülü, 1977; s. 649).

Eserin cilt sayısı hakkında tezkireler ve farklı kaynaklarda çelişkili bilgiler bulunmaktadır. II. Bayezid döneminde 80 ya da 99 cilde indirildiği rivayet edilse de bu iddiaların kesin bir temeli olmadığı belirtilmektedir (Canım, 2000, s. 426; İsen, 1999, s. 178). Süleymân-nâme, halk arasında okunmaya uygun meclisler halinde yazılmış olup, döneminin toplu okuma alışkanlıklarına hitap eden bir yapıya sahiptir (Kocatürk, 2016). Ayrıca, eserin bir kısmının Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm adı altında bağımsız bir eser olarak değerlendirildiği (Aksu, 2008, s. 463; Olgun ve

Şehristân-ı Tarikat, (25) Muhtâr-nâme, (26) Hayât-ı Hayvanât-ı Kebîr (Kitâb-ı Hayât-ı Hayvân), (27) Süleymân-nâme (Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm, Süleymân-nâme-i Kebîr).

Parmaksızoğlu, 2011, s. XVII), ancak bunun Süleymân-nâme'nin bir parçası olduğu sonradan anlaşılmıştır (Erdem, 2005).

Firdevsî'nin en tanınmış eseri olan *Süleymân-nâme*, Hz. Süleyman'ın yaşamına dair dinî, tasavvufî hikâyeleri ve rivayetleri içeren ansiklopedik bir yapıttır. Eser, eski İran, Arap ve Türk mitolojik, tarihî şahsiyetlerinin ve olaylarının olağanüstü hikâyeleriyle zengindir. İçeriği, hendese, nücûm, felsefe, tıp, botanik, zooloji, astronomi, fıkıh, hadis, tasavvuf ve ahlak gibi çeşitli alanlardan bilgilerle, Şark ilimleri ve kültürüne dair ansiklopedik bir külliyat niteliğindedir.

Süleymân-nâme'nin 75. cildi, diğer ciltler gibi beş ana bölümden oluşur ve her bölümde yaklaşık 20 farklı başlık işlenir. Firdevsî'nin nesir ve nazım karışımı üslubu dikkati çeker; eserin üçte biri manzum, geri kalanı ise nesir şeklindedir. Nesir bölümleri akıcı ve anlaşılır bir üsluba sahipken, nazımda vezin hataları görülür. Ayrıca eserde Arapça, Farsça ve Süryanice metinler, beyitler, ayetler, hadisler ve kelimeler yer almakta; bu unsurlar, didaktik bir yöntemle açıklanarak halka anlatılmıştır. Metinde sık tekrarlanan ayetler, hadisler ve karmaşık Süryanice ifadeler dikkat çekerken, başlıkların genellikle kırmızı, bazen siyah renkle yazıldığı veya unutulmuş eksik bırakıldığı görülmektedir. Firdevsî'nin zaman zaman Arapça-Farsça terkiplerde hatalara düştüğü, nazım bölümlerinin ise nesre oranla daha az etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Süleymân-nâme üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında bir kısmının doktora ve yüksek lisans düzeyinde olduğu, bir kısmının ise makale veya kitap olarak yayınlandığı görülmektedir. 2024 yılı Aralık itibariyle *Süleymân-nâme*'nin 68 cildi üzerinde çalışılan nüshalar şunlardır: 1, 2, 6-7, 8-9, 10, 11, 12, 13, 14-15, 16, 20, 25-26, 27, 28, 29-30, 31, 32, 34-35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 43-44-45-46, 47, 48, 50, 56, 61-62, 63, 65-66, 67-68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81. Eserin toplamda 57 cildi üzerine çeşitli konularda çalışmalar yapılmıştır. Eserin bir bütün olarak anlaşılabilmesi için 24 cildinin daha okunması ve yayımlanması gerekmektedir.

1. METNİN İMLA ÖZELLİKLERİ

İmla, bir dilin grafik işaretlerle ifade edilmesi ve yazının belirli kurallara uygun olarak kullanılmasıdır. Türk diliyle yazılmış tarihî metinlerde imla konusu, kullanılan alfabe, fonetik özelliklerin yazıya yansması ve dilin dönemsel veya bölgesel değişimleri gibi unsurları içerir. İmla, bir dilin belirli bir dönemdeki telaffuz ve dilbilgisi kurallarını anlamak için anahtar işlevi görür. Örneğin Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Osmanlı Türkçesi gibi farklı dönemlerde, kelimelerin imlasındaki farklılıklar dilin gelişim sürecini takip etmeyi sağlar.

Türk dili tarih boyunca Göktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Latin alfabeleri gibi birçok farklı alfabe ile yazılmıştır. Her alfabe, Türkçenin fonetik yapısına farklı şekillerde uyarlanmıştır. Bu durum, bugün yazım kurallarını etkileyerek metinlerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Sözgelimi Arap alfabesinin Türkçeye adaptasyonu sırasında ünlülerin yazımında yaşanan zorluklar, metinlerin imlasını incelemeyi daha önemli kılar. Tarihî metinlerdeki yazım farklılıkları, kelimelerin köken ve anlamlarını çözümlemede kritik rol oynar. Bir kelimenin farklı dönemlerdeki yazılışı, o kelimenin ses değişimlerini ve anlam kaymalarını ortaya koyabilir. Yine eklerin yazımı veya birleşik kelimelerin kullanımı, dönemin dil mantığını anlamaya katkı sağlar. Tarihî metinlerde imla standartlarının olmaması, aynı kelimenin farklı şekillerde yazılmasına yol açmıştır. Bu durum, metinlerin doğru şekilde okunmasını ve yorumlanmasını güçleştirmiştir. Ayrıca, kopyalama sırasında yapılan yazım hataları veya müstensihlin bilinçli tercihlerinin metin üzerindeki etkisi de dikkate alınmalıdır.

Çalışmaya konu eser XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başında yazılmıştır. Metin Eski Anadolu Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini taşımaktadır. Kullanılan Arap alfabesi gereği, metinde özellikle Türkçe kelimelerin yazımında çeşitli imla problemleri ile karşılaşmaktadır. Tenkitte esas alınan metin okunaklı, harekeli nesihle kaleme alınmıştır. Karşılaştırılan metinlerde harekeleme konusunda eksikler olsa da yazı oldukça okunaklıdır. Bu devir eserlerinde göze çarpan en önemli imla özelliği Türkçe kelimelerin yazımında Uygur ve Arap-Fars olarak ikili imla geleneğinin olmasıdır. Eser

üzerinde yapılan imla çalışmasında, Eski Anadolu Türkçesinde kullanışlarını koruyamayan başka bir deyişle farklılaşan kelimeler üzerinde durulmuştur:

1.1. Metnin Uygur ve Arap-Fars Yazı Geleneğini Aksettiren Yönleri

Metinde sesli harflerin gösteriminde, Uygur yazı geleneğinin bir göstergesi olan ى، و، ا işaretleri kullanılmıştır. Arap-Fars yazı geleneğinde olduğu gibi Türkçe kelimelerin yazımında da hareke kullanılmıştır. Kelimelerin yazımında ağırlıklı olarak Arap-Fars imlası görülse de Uygur imla geleneği de kısmen varlığını sürdürmektedir. Firdevsî'nin eğitilmiş bir müellif olması Arapça-Farsça kelimelerin yazımında daha başarılı olmasını sağlamışsa da bu yazım Türkçe kelimelere de Arap-Fars imla geleneğinden izlerin yansımaya sebep olmuştur. Ayrıca Firdevsî eserini halk arasında okunsun diye yazdığı için imla konusunda rahat davranmış, devrin ağız özelliklerini² yansıtan bir imlaya da yönelmiştir.

Kimi zaman aynı kelimelerde her iki imla geleneğinin varlığı görülmektedir. Eserdeki imla problemlerinin en yoğun olduğu yerler eserin nazım bölümleridir ki bunlar vezne ait kusurlardan kaynaklanmaktadır. Firdevsî Türkçe kelimeleri vezne uydurmaya çalışırken aruz kusurları yapmıştır. Her iki geleneğe ait özellikler ve metindeki örnekleri şöyle verilebilir:

1.1.1. Metnin Uygur Yazı Geleneğini Aksettiren Yönleri

1. *Vokallerin harfle gösterilmesi*

وَأَرَادِي	var-ıdı 11b/16 ³
بُولْدِي	buldı 2a/10

² Burada eklenmelidir ki metinde müellife dair ağız unsurları digression (sapma) olarak değerlendirilebilir. Altun çalışmasında digression'u "Sözlü anlatım ürünlerinde anlatıcının ana konudan sapmasına, ayrılmasına, uzaklaşmasına ve bu yolla geleneksel anlatımı güncel yapma çabası" olarak açıklar (2014, s. 112). Ayrıca sadece sözlü değil yazılı ürünlerde de digressionun görüldüğünü belirtir (Altun, 2014, s. 119). Buna göre müellifin ağız unsurlarını kullanması biçimsel bir sapmadır.

³ Çalışmada örneklerin yanında verilen numaralar "varak numarası/satır numarası" şeklinde verilmiştir. Bu numaralar çalışmanın hazırlandığı doktora tezinden takip edilebilir (Kirik, 2018).

بُولُوبُ	bulup 11a/10
كَنْدُودَه	kendüde 19b/10
أَنَا	aña 19b/11
وِيرُوبُ	virüp 67b/6
أُولُولُرِي	uluları 67b/9
كَاتُورُورُ	getürür 104a/9

2. *Art ünlülü kelimelerde sin (س) kullanılması*

سَنْكِه	sanki 79b/20
سَاچ	saçı 80b/5
سَنْجَلْمِش	sancılmış 81a/7
سَاقْنِب	saşınup 102a/20
سَاكَأ	saña 45b/2

3. *ç ve p seslerinin be (ب) ve cim (ج) ile yazılması*

گَچُوب	geçüp 81b/7	
قُورُقِنِچ	korqınç 104b/20	
قِلِچ	kılıç 104a/2	
چِرْبُ	çizüp 57a/4	
قَبَقَار	kapkara 5b/16,	قَبَقَرَه
چِچَك	çiçek 53a/3	kapkara
كُومِچ	gömeç 40b/10	

4. *Bazı eklerin gövdeden ayrı yazılması*

اِسْتَمَادِي	istemedi 1b/10	
مَلِكْ لُرْم	meliklerüm 81b/7	
دِيچَك	diyicek 82b/10	
قَاتُكْ دُنْ	katuñdan 82b/18	
كَاتُورُورُ	getürür 104a/9	
دِيآسِين	diyesin 62a/19,	دِيه سِين
كَآچَه لِر	geçeler 117a (T2)/1	diyesin 117b/18
كُوبُكْ لِر	köpükler 63b/16	

1.1.2. Arap-Fars Yazı Geleneği

1. *Vokallerin yazılmaması*

قَپَر	kapar 40b/10
سَچُب	seçüp 37b/19

آرْدُبْ	arıdup 29a/14
چَرْبْ	çizüp 57a/4
أَرْتُرْدُرْ	arturupdur 46a/1
بِرْزْ	biraz 107a/6
أَنْلُرْكَ	anlaruñ 10b/3

2. Art ünlülü kelimelerde sad (ص) kullanılması

صُورِبِنْ	soruban 95b/15
صَنَائِدُكْ	şanayduñ 27a/8
صَاوُرْدَى	şavurdı 27a/7
صُكْرَدَنْ	şoñradan 26b/21
صُودَنْ	şudan 26b/5
بَصِلْمِشْ	başılmış 59a/5
صَنْجُكْ	şancuñ 59a/20
صُورُشْدَى	şoruşdı 60a/1

3. ç ve p nin kullanılması

نِچَه	niçe 11a/15
كَاچَه لِرْ	geçeler 117a(T2)/1
چَاكپ	çeküp 93a/6
دِپَه سى	depesi 59a/18
كُوپِكْ لِرْ	köpükler 63b/16

4. Eklerin kelime gövdelerinden ayrı yazılmaması

أَلِيْلَه	eliyle 117a/11
قَاچَانكى	kaçanki 4a/14
بُولُكِيْدِرْ	bölügidür 12b/7
اِكِيْنجِي	ikinci 12b/7
بِلَلِرْ	bileler 48a/21

5. ñ yerine “nun” ya da “kef” kullanılması

كُودَهْسِنُكْ	gevdesinüñ 64a/3
كَنْدُونُكْ	kendünüñ 64a/15
اَكَا	aña 65a/3
يَرَادِلْمِشُكْ	yaradılmışuñ 65a/2

أَكَلِيَهْ لَمْ añlayalum 65a/13

6. Aynı ünsüzün yan yana tekrarında hem çift ünsüzün yazılması hem de şedde ile kullanılması veya sadece şedde ile belirtilmesi

دَلِّلْرَنْجِه dillerince 66a/8
 أَلِّي elli 89a/17
 أَلَّلْرَيْنْ ellerin 89b/2
 أَمَمَّكْدَهْ emmeñde 90b/14
 اِسْسِي issi 98b/12

7. Akuzatif ekinin tenvinle gösterilmesi

حَزَيْرَلْر hâzîrelerin 8a/17
 صِنْفِ şınfın 54b/4

8. Akuzatif ekinin hemze ile gösterilmesi

مُقَدَّمَهْ muqaddime' i 4a/7
 مَزْبَلَهْ mezbele' i 8a/15
 مُعْجَزَهْ mu'cize' i 19b/16
 حُكْمَاهْ hükemâ' ı 3a/20
 كِمْسَهْ kimse' i 49a/15
 دَرِي deri' i 56b/19
 اِسْتَمَّهْ ısıtma' ı 49a/19

1.2. Ünlülerin Yazılışları

Bilindiği üzere Arap alfabesinin yazımında hareke kullanılmakta ve bazı hareketler Latin alfabesinde birkaç sesi birlikte karşılamaktadır. Arap alfabesindeki üstün alfabesinde /a/ ve /e/ seslerini karşılar; esre (◌ِ) /i/ ve /i/ seslerini; ötre de (◌ُ) /u/ ve /ü/ seslerini karşılamaktadır. Metinde hareke kullanımına azami özen gösterildiği için ünlüler bu hareketler üzerinden ayrıntılı şekilde aktarılmıştır. Hem Türkçe hem de yabancı kökenli kelimelerin imlasındaki farklılara değinilmiştir. Bunları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1.2.1. /a/ Ünlüsünün Yazılışı

1.2.1.1. Kelime Başında /a/- Ünlüsü

Metinde kelime başında /a/- ünlüsü elif (ا), üstünlü elif (أ) ve kısmen de medli elif (آ) ile gösterilmiştir. Medli elifin Türkçe kelimelerde kelime başında kullanılması uzun ünlü meselesini gündeme getirmektedir

أَنْكُ	anuñ 2a/12
أَنْجَه	anca 2b/3
أَرْدُبُ	arıdup 34b/17
أَرْوَجُقْلَرُ	arucuqlar 7b/15
أَنْدُنْ	andan 18b/13
أَصْصَى	aşşşı 39b/7
أَلْتِ	altı 38b/10
أَذْكُ	aduñ 39a/1
أَكَا	aña 117b/18
أَرَشِدَى	arış-ıdı 30b/15
أَلُورُ	alur 2b/12

1.2.1.2. Kelime Ortasında /a/- Ünlüsü

Kelime ortasında /a/- ünlüsü elif (ا), üstünlü elif (أ) ve sadece üstün (آ) ile gösterilmiştir:

أَيَاغْنَدَه	ayağında 20b/18
قَلَامُ	kılam 38b/1
قَزْدِلَرُ	qazdılar 39a/14
يَازْدِلَرُ	yazdılar 39a/16
يَزْدُرُ	yazdur- 39a/1
بَاشِنَه	başına 89b/14
بَالِقُ	balık 91b/15
قَاتِنْدُنْ	қанından 91b/15
يُيْمَسِنَه	yapmasına 62b/4
يَايْقَنْبُ	yayқанup 30b/17
يَارَدَنْ	yaradan 30b/21
طُيْرَاقْدَنْ	topraqdan 27a/7

1.2.1.3. Kelime Sonunda -/a/ Ünlüsü

Kelime sonunda -/a/ ünlüsü güzel he (•); nadiren de elif () ile yazılmıştır

يَمْسِنَه	yapmasına 62b/4
بَاشِنَه	başına 89b/14
أَيَاغْنَدَه	ayağında 20b/18
أَوْقَنَه	oğuna 91b/15
سَا	saña 45b/9
أَوْلَا	ola 45b/9
قَبَقَرَه	kapkara 5b/16
قَلْمِيَه	kılmaya 45b/12

1.2.2. /e/ Ünlüsünün Yazılışı

1.2.2.1. Kelime Başında /e/- Ünlüsü

/e/- ünlüsü kelime başında üstünlü elif () ile yazılmıştır

أَيْدِيلِرْ	eyitdiler 101b/21
أَسْدُرِبْ	esdürüp 1b/8
أَيْلَيْبْ	eyleyüp 46a/8
أَسْدِي	esdi 46a/21
أَلْجُكُزْلِي	elcügezleri 47b/17
أَوْدَه كِه	evdeki 48b/18
أَتِمُوزْ	etimüz 48b/14
أَرَنْلَرَسُزْ	erenlersüz 50a/14
أَلْلَرِي	elleri 20b/3
أَيْلِدِي	eyledi 20b/21

1.2.2.2. Kelime Ortasında -/e/- Ünlüsü

Kelime ortasında -/e/- ünlüsü genellikle güzel he (•) ve sadece üstün (◌) ile gösterilmiş olup; zaman zaman elif () ve üstünlü elif () ile de gösterildiği olmuştur

كَلْبٌ	gelüp 78b/11
إِدَايْنُ	ideyin 91b/12
دِيَه سِنُ	diyesin 117b/18
إِشِيدُنُّكْ	işidenün 34b/4
دِئْلِيَانُنُّكْ	diñleyenün 45b/20
كِئْمَكْ	gitmek 61b/17
كَلَجَكْ	gelecek 67b/21
بَزْرُ	bezer 1b/8
سَانِي	seni 43b/7

1.2.2.3. Kelime Sonunda -e/ Ünlüsü

-e/ ünlüsü kelime sonunda üstün (◌◌) ve güzel he (◌◌) ile gösterilmiştir

كَرْحَسَه	gerekse 78b/16
بِنَه	yine 89b/ 14
سُوَيْلَايَه	söyleye 2a/15
بِكَلْرِنَه	beglerine 4a/12
كُوْتْرَه	götüre 38a/4
كَاتْرَه	getüre 38a/13
إِچْنَه	içine 55a/15
إِتْدُوْجِنَجَه	itdügince 38a/13
إِچْرَه	içre 38a/13

1.2.3. /ı/, /i/ Ünlülerinin Yazılışları

1.2.3.1. Kelime Başında /ı/-, /i/- Ünlüsü

/ı/- ünlüsü kelime başında esreli elif (إ) veya esreli elif ile ye (ای) ile yazılmıştır:

إِرَاقُ	ıraç 8b/18
إِلْتَجَكْ	ileticek 18b/11
إِسْتَدِيكِمْ	istedi kim 20b/12

اِحْسَانٌ	içseler 117b/15
اِكْبَانٌ	iki 45b/14
اِسْتِمَاةٌ	ısıtma 49a/12
اِرْمَاغِي	ırmağı 61b/13
اِيرْغُورُ	irgürür 1b/6
اِدْبَانٌ	idüben 1b/6
اِسَه	ise 42b/15

1.2.3.2. Kelime Ortasında -ı/-, -i/- Ünlüsü

Kelime ortasında -ı/- ve -i/- ünlüleri çoğunlukla sadece esre () ile zaman zaman da esre ile ye () ile yazılmıştır:

قَلُورُنْ	kılorun 78b/17
دِرْلُورُنْ	dirildürin 78b/17
قَزْنُكْ	kızınıñ 89b/12
يِنَه	yine 89b/ 14
يِيْب	yiyp 91b/14
گِئْمَكْ	gitmek 61b/17
يَالِكُوزْ	yalıñuz 30a/1
نِئْتَه كِيْمْ	nitekim 30a/16
سَكِزْ	sekiz 18b/10
اِسْتِمَاةٌ	ısıtma 49a/12

1.2.3.3. Kelime Sonunda -ı/-, -i/- Ünlüsü

Kelime sonunda -ı/-, -i/- ünlüsü çoğunlukla esre, ye () ve sadece esre () ile kullanılmış; çok az örnekte de güzel he () ile yazılmıştır

سِنِي	seni 61b/5
تِيْزْلِي	tizligi 62b/11
دِلْدِي	diledi 62b/13
قَاتِي	katı 1b/8
دُوشَنْدِي	döşendi 27a/8
گِيْب	gibi 30a/17
يِغِيْرِم	yigirmi 18b/10

اِيكِه	iki 45b/11,	ايكى	45b/14
كَلْدِيكِه	geldi ki 18b/8		
صَانِكِه	şanki 18b/8		
سَان	seni 43b/7		

Akuzatif ekinin Türkçe kelimelere eklenmesiyle kelime sonunda *-ı/* ve *-i/* sesi (ه) şeklinde gösterilmiştir:

كِمْسَهِيَه	kimseyi 49a/15
دَرِي	deriyi 56b/19
قُوْقِيَه	koşuyı 40b/1
اِسْتِمَاهِ ه	ısıtmayı 49a/19

1.2.4. /o/, /ö/ Ünlülerinin Yazılışları

1.2.4.1. Kelime Başında /o/-, /ö-/ Ünlüsü

Kelime başında /o/-, /ö-/ ünlüleri genellikle ötreli elif ve vav (و) ile yazılmıştır. Birkaç örnekte sadece ötreli elif (أ) ile yazıldığı tespit edilmiştir

اُولَسِيْن	olasın 91a/12	
اَوْقْتَه	okuna 91b/15	
اَوْكُرْتَمَسِيْن	ögrenmesin 62b/3	
اَوْل	ol 30b/16	
اَلْسَه	ölse 38b/17, اَوْلْدُوْغُمِي	öldüğümü 39a/13
اَوْزِي	özi 38b/17	
اَوْغَلَان	oğlan 44a/19	
اَوْزُغِه سِيْن	özgesin 44b/19	
اَرْدِيَه	ordıya 46b/2	

1.2.4.2. Kelime Ortasında -/o/-, -/ö-/ Ünlüsü

Kelime ortasında -/o/- ve -/ö-/ ünlüleri genellikle ötre, vav (و) ile yazılmış; kısmen de sadece ötre (و) ya da vav (و) ile gösterilmiştir

كُوْرْدِي	gördi 197b/1
كُوْرْلُو	gözlü 197b/1

كُوْغُلُكُرْدَنْ	gönlünüzden 209b/16
دُرْتْ	dört 170b/16
سَيِّدُمْ	söyledüm 153b/13
قُوَيْنْ	koyun 169b/18
سُوَيْنْدُرْسُونْ	söyündürsün 170b/9
دُوشَنْدِي	döşendi 135a/8

1.2.4.3. Kelime Sonunda -/o/, -/ö/ Ünlüsü

Kelime sonunda -/o/ ve -/ö/, Türkçe kelimelerde kural olarak bulunmaz. Metinde de örneğine rastlanmamıştır.

1.2.5. /u/, /ü/ Ünlülerinin Yazılışları

1.2.5.1. Kelime Başında /u/-, /ü/- Ünlüsü

Kelime başında /u/ ve /ü/ ünlüleri genellikle ötre ve vav ile (وُ) gösterilmiş olup bir iki örnekte sadece ötreli elif (ل) ile yazılmıştır:

أَوْزَهْ دُرْتَرْ	uzadurlar 142b/16
أَوْرُبْ	urup 142b/18
أَوْزِرْتَهْ	üzerine 160b/8
أَوْجَاقْ	uçacak 160b/5
أَوْرُسَهْ	urursa 109b/6
أَوْجْ	üç 146b/17
أُجُوبْ	uçup 198b/21

1.2.5.2. Kelime Ortasında -/u/-, -/ü/- Ünlüsü

Kelime ortasında -/u/- ve -/ü/- ünlüleri genellikle sadece ötre (ُ) ile yazılmıştır. Zaman zaman ötre ve vav ile (وُ), nadiren de sadece (و) ile gösterilmiştir

كُنْشْ	güneş 138b/13
دُوتْبُدُرْ	dutup durur 197b/7
دُورْتْمِشْدُرْ	dürütmişdür 199b/16

بُونَلَرِي	bunları 170b/21
يُوزُنْمِي	yüzünü mi 170b/15
سُورَمَه دُكُمُورَه	sürmedüğümüze 170b/8
بُولْغَل	bulgıl 153b/10
يُورِيْن	yürüyen 160b/8
فُويُن	çoyun 169b/18
وَارُوب	varup 169b/17
كِيْبِي دُر	gibidür 169b/18
قُرْد	çurd 169b/18
سويُنْدُر سون	söyündürsün 170b/9

1.2.5.3. Kelime Sonunda -/u/, -/ü/ Ünlüsü

Kelime sonunda -/u/, -/ü/ ünlüsü genellikle ötre ve vav (وُ) ile gösterilmiştir:

كُوزَلُو	gözlü 197b/1
بَاشَلُو	başlı 135a/8
قَانَلُو	қанлу 154a/1
إِشْبُو	işbu 153a/3
قَرَشُو	çarşu 155a/13
صُو	şu 157a/2
أَرُو	aru 157a/14
چُو	çü 153b/13

1.2.6. Kapalı /è/ Ünlüsünün Yazılışı

Kapalı /è/ ünlüsü meselesi eskiden beri tartışıl gelmiş bir konudur. Türkçede sekiz ünlü vardır. Dokuzuncu bir ünlünün varlığına Eski Türkçe metinlerde Arap alfabesiyle ünlülerin gösterilmesinin sınırlılığından dolayı karar verilememektedir. Zira Arap alfabesinde yalnızca üç ünlü mevcuttur.

Thomsen'in Orhon Yazıtları üzerinde yaptığı kapalı /è/ çalışmalarından itibaren (Thomsen, 1993) bu konuya değinen onlarca

araştırmacı olmuş ve bu sesin varlığını kanıtlamaya çalışmışlardır (Erdem ve Gül, 2006; Kocaoğlu, 2003). Bütün bu çalışmaların temel dayanak noktası aynı kelimenin bazen /e/ bazen de /i/ sesiyle yazılmış olmasıdır. Bu konuda Arat (1953) ve Timurtaş (2012, s. 20) bu sesin niçin var olmadığını ayrıntılı şekilde belirtmişlerdir.

Metinde kapalı /è/ sesinin varlığını kesin olarak belirtememekle beraber, bu sesin varlığını bize gösteren herhangi bir işaret veya harf bulunmamaktadır. Bu nedenle biz bu duruma “kapalı /è/ ünlüsü” yerine “i/e meselesi” olarak bakıyoruz. Geçmişte /i/ günümüzde /e/ telaffuz edilen kelimeler olduğu gibi geçmişte /e/ günümüzde de /i/ telaffuz edilen kelimeler vardır. Bu nedenle metinde herhangi bir tercihte bulunulmamıştır.

Metinde farklı kaynaklarda kapalı /è/ olarak belirlenen kelimeleri şöyle sıralamak mümkündür:

ايره	ire	110a/14
اشئدی	işitdi	128b/20
ايرسر	iriser	147b/7
اكة	iki	128b/21
ييل	yil	146b/14
ديرلمش	dirilmiş	186b/7
ائدی	itdi	197b/12
ايدجك	idicek	220b/11
ادرسك	iderseñ	222b/15
يرندن	yirinden	199a/19
ديدلر	didiler	209b/6
يتورم	yitürem	209b/15
ويرم	virem	220b/18
يدي شر	yidişer	135a/8

1.2.7. Medli Elif'in Yazılışı

Türkçede birincil uzun ünlülerin varlığı tartışılmaktadır. Kimi araştırmacılar tarafından kabul edilen bu uzunluklar kimi araştırmacılarca da reddedilmektedir. Bu konuya dair ilk araştırmalar XIX. yüzyılın ortalarında Böhtlingk, Radloff, Grönbach, Nemeth, Ramstedt, Poppe, Polivanov, Rasanen, Ligeti, Menges, Dimitriyev, Biyişev, Scherbak gibi yabancı araştırmacılar tarafından yapılmış (Ayr. bk. Tekin, 1995, s. 9-37); yerli araştırmacılar tarafından ilk kez Korkmaz (1953), Tuna (1960) ve Talat Tekin'in 1970'te uzun ünlüler üzerine yazdığı doktora tezi ile gündeme gelmiştir. Daha sonra başka araştırmacılar tarafından da incelenen uzun ünlüler hakkında ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır (bk. Brendemoen, 1996; Başdaş, 2007; Gülsevin, 1995; Korkmaz, 1995). Şu anda niçin uzun ünlülerle karşılaşmadığı, geçmişte var olan uzun ünlülerin ne zaman kısaltmaya başladığı konusunda fikir ileri süren ve birincil uzun ünlüler hakkında da bir kelime listesi denemesinde bulunan Erdem de eski manzum metinlerde görülen birincil ünlü uzunluklarının sadece bir imâle unsuru olarak değil Türkçe kelimeler için fonetik birer ipucu olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Erdem, 2008, s. 248). Eldeki metinde de özellikle ilk hecede uzun ünlüler tespit edilmiştir. Metnin Arap harfli olması uzun ünlülerin tespitini zorlaştırırsa da metnin harekeli oluşu uzun ünlüleri tespit etmede kolaylık sağlamıştır. Uzun ünlülerin varlığına ilişkin kanıtlardan biri olan "uzun ünlünün kısalırken kelime sonundaki ünlüyü ötümlüştürmesi" durumu metinde sıkça görülen bir durumdur. Yine metinde kelime sonunda /b/, /c/, /d/, /g/ ötümlü sesleriyle biten çok sayıda örnek vardır. sūd 7b/5, ağ 16a/2, ağac 157a/13, gic 113a/17, güc 109b/10, vs. Bu örnekler uzun ünlünün varlığını kanıtlamaktadır.

Aşağıda metinde geçen uzun ünlülü kelimeler Tekin (1995), Korkmaz (1995) ve Erdem (2008)'in listelerinde mevcuttur. Bu listelerde med harfi ile yazılıp da metinde med'siz görülen kelimeler müstensihin dikkatsizliği olarak da yorumlanabilir:

آدُم	ādum 112b/2
أرُو	ārū 115b/1

أَعْجَابِرِيْنُكَ	āğaçlarınıñ 140a/21
أَزْ	āz
أَرْوَجُقُ	ārucuk 115b/12
أَعْلَى	āğulu 97b/1
أَنْكَ	ānuñ (onuñ) 113b/15
أَدِمِنْ	ādımın 60a/18
أَنَى	ānı (onu) 59a/10
أَيُّو	āyu (ay) 59a/12
أَعْزُ	āğız 12a/11
أَأْجُبْ	āçup 12a/11
أَأْجَرْ	āçar 12b/2
أَدْلُو أَدِيْلَهْ	adlu ādıyla 14b/3

1.2.8. Hemze'nin Yazılışı

Arapça ve Farsça kökenli, kelime sonu elif (ل), güzel he (ه) ve ye (ي) ile biten kelimelerde, yüklem hali eki (-I) hemze (ه) ile gösterilmiştir:

مَرْبِيْلَهْ	mezbele ³ i 8a/15
بِنَاءْ	binā ³ ı 9a/20
أَعْضَاءْ	a‘zā ³ ı 10b/5
نَسْنَهْ	nesne ³ i 10b/12
رَايْحَاءْ	rāyiḥa ³ ı 11b/7
مُقَدِّمَهْ	muḫaddime ³ i 121a/10
پَرِيْ	perī ³ i 123a/1
فِرْدَوْسِيْ	Firdevsī ³ i 131a/16
قَالَعَهْ	ḳal‘a ³ ı 137a/17
سُلَيْمَانِيْ	Süleymānī ³ i 139b/6

1.3. Ünsüzlerin Yazılışları

Metinde imlası özellik arz eden ünsüzlerin yazılışları şöyledir:

1.3.1. /ç/ Ünsüzünün Yazılışı

/ç/ ünsüzünün metindeki görünümü sistemlilik arz etmemektedir. Çim (چ) veya cim (ج) ile yazılan bu kelimelerde, özellikle kelime ortası ve sonunda ikili kullanım görülmektedir. Bazen aynı sayfada dahi bu ikilik göze çarpmaktadır. Kelime başı, ortası ve sonunda görülen bu kullanımda, genel tercih genellikle /ç/ sesinin kullanımı yönünde olmuştur

اِجْرَه	içre 110b/3
اِجْنَه	içine 157a/2
اَعَاچ	ağaç 157a/13
اَعَاچْدَنْ	ağaçdan 42a/15
چَرِي	çeri 196b/13
چَكُوب	çeküp 197a/2
سَاچِي	saçı 197b/8
اُچُوب	açup 198b/21
چِيچَك	çiçek 161a/3
چِيچَك	çiçek 52b/20
چِيفت	çift 102b/13
چِيفت	çift 103a/12
چَايِر	çayır 25a/1
چَايِر	çayır 25a/4
چَوْرَه	çevre 71b/19
چَوْرَه	çevre 43a/8

Türkçe kelimelerde kelime sonunda genellikle cim (ج) kullanılmıştır:

قُورْقِيچ	korkınç 212b/20
قِيچ	kılıç 212a/2
كُومِچ	gömeç 148b/10
گُچ	güç 109b/10
گِيچ	giç 113a/17
قَاچ	kaç 115a/1
اُچ	üç 115a/3

1.3.2. /g/ Ünsüzünün Yazılışı

Metinde /g/ sesi yaygın ve sistemli olarak (ك) ile gösterilmiştir. /k/ ve /ñ/ sesini de gösteren kef (ك) harfinde /g/ ünsüzünü ayırıcı hiçbir işaret bulunmamaktadır:

گُودَه	gökde 130b/7
گَلَجِي	geleci 112a/16
گُرُك	görün 151a/12
دَكُلِسَه	degül-ise 151a/1
بِرَلِكِنَه	birliğine 161a/15
كُمِشْدَن	gümişden 177b/9
گُوزَلَمَز	gözlemez 192b/9
گُونَش	güneş 206a/9
گَرَكَلُونَر	gereklüdür 50a/12
گَرچَك	gerçek 30a/13

1.3.3. /ñ/ Ünsüzünün Yazılışı

Metnin Arap-Fars yazı geleneğini aksettiren yönlerindedir. Eski Türkçedeki ñğ sesi Eski Anadolu Türkçesinde sadece /ñ/ ünsüzü ile gösterilmekte olup (ك) ile yazılmaktadır. /g/ ve /k/ sesini de gösteren kef (ك) harfinde /ñ/ ünsüzünü ayırıcı hiçbir işaret bulunmamaktadır:

كِكش لِك	giñşlik 55a/15
بُوكَا	buña 61a/14
بُوكُلْدِلَر	buñaldılar 107b/19
بِئَزَر	beñzer 8b/5
گُونُلِنْدَه	göñülünde 16b/14
سِيَكَلَرُوك	siñeklerüñ 109b/8
گَچُشُوك	geçüşüñ 34a/2
صِنْفِنُوك	şınfınuñ 43b/12
سُونُوكَلَر	süñükleri 116b/1

بِيكُ biñ 15a/6

1.3.4. /p/ Ünsüzünün Yazılışı

Metinde kelime başı, ortası ve sonunda /p/ ünsüzünün yazımında istikrar yoktur; kimi zaman (ب) ile kimi zaman da (پ) ile yazılmıştır. Ayrıca zarf-fiil eki (-Up) genellikle be (ب) ile yazılsa da birkaç örnekte (پ) ile yazıldığı da görülmüştür. Aynı satırda dahi bu ekin ikili yazımına rastlanabilmektedir:

كَجُوب	geçüp 81b/7
جُزْب	çizüp 165a/4
قَبْقَارَا	қапқара 113b/16
قَازُب	қазуп 21b/1
بِتُورُب	bitürüp 24a/7
چَكُوپ	çeküp 198a/5
اِرْغُورُپْدُر	irgürüpdür 2a/7
طَبَانِن	табанн 42b/5
دُوپْدُز	düpdüz 7b/1
چَارُپُوب	çarpup 12b/12
چَكُوپ	çeküp 90a/5
الُوب	alup 90a/5

Arapça kelimelerin yazımında kelime sonunda aslında be (ب) olan kelimeler korunmuş, pe (پ) tercih edilmemiştir. Ancak Farsça kelimelerde, bir iki örnekte bu tutumun dışına çıkmış, aynı kelimenin kelime başı, ortası ve sonunda ikili kullanım tespit edilmiştir:

عَجَابِب	‘acāyīb 27a/15
عَالِب	ġālib 115b/6
حِصَابِب	hişāb 54b/11
نَوَابِب	şevāb 95a/9
جَوَابِب	cevāb 84a/1
ضَرْبِب	darb 38b/8
عَقْرَبِب	‘aqrēb 12b/11

بَسْ	bes 22a/16 (45 kez)
پَسْ	pes 23b/10 (11 kez)
پُتْدَنْ	putdan 109a/7
بُتْ	büt 69b/8
هَبْ	hep 9b/11 (17 kez)
هَبْ	hep 2b/17 (4 kez)

1.3.5. /s/ Ünsüzünün Yazılışı

Metinde /s/ ünsüzü birkaç istisna dışında art ünlülü kelimelerde kelime başında (ص) ile, ön ünlülü kelimelerde (س) ile yazılmıştır:

صَقْلَه	şakla- 85b/14
صَمَانْ	şaman 76a/21
صُوقُنْدَى	şokundi 57/10
صُوقْلَغَلَه	şovukluğıla 54b/17
كَسُوبْ	kesüp 165b/7
سَچْمَهْدَى	seçmedi 92b/3
سَوْكُلُو	sevgülü 41b/13
سِلْبْ	silüp 6b/6
سِلْكِنَه	silkinе 6b/18
يُوكْسَكْ	yüksek 171b/17
صَنْجَاكْ	şancuñ 59a/20
سَنْجَاقْلُو	sancaqlu 94a/1
سَاқИН	şakın 59b/19
صَقِنْ	şakın 48a/6
سِزَر	sızar 96/7
صِرْدُورْبْ	şızdurup 14b/7

Kelime ortasında dolayısıyla eklerde ön veya art ünlülük durumuna bakılmaksızın tek kullanım tercih edilmiştir. Özellikle şart eki (-sA) ve gelecek

zaman eki (-IsAr) için sadece (س) tercih edilmiştir. Bunu müstensihin tercihi olarak görmek yerinde olacaktır:

أُولْسَه	olsa 41a/14
طُورْسَه	tırsa 63b/9
طَاغِثْسَه	tağıtsa 42a/10
يُوحْسَه	yohsa 51a/2
دِلْسَه	dilese 40a/13
كُورُورْسَه	görürse 42a/18
إِسْتَسَه	istese 51a/1
دِرْسَه	dirse 62a/20
يَاپِسَر	yapısar 27a/13
بُولِسَر	bulısar 49b/8
اَنِسَر	añısar 60b/4
إِچِسَر	içiser 63a/1
كَلِسَرْدُر	geliserdür 66b/13
إِيرِسَرَسِين	irisersin 39b/4

1.3.6. /t/ Ünsüzünün Yazılışı

Metinde kelime başında /t/- ünsüzü, art ünlülü kelimelerde hem te (ت) hem de (ط) ile gösterilmiştir. Ön ünlülü kelimelerde ise yalnızca te (ت) ile gösterilmiştir:

طَاشِي	taş1 33a/15
طُوعَن	toğan 160b/21
طَيَايُپ	tayayup 33a/19
طَايْنَمَه	tayanma 33a/5
طُوغَرِي	toğrı 8b/1
طُوَيْرْمَعَه	toyurmağa 81a/8
طِرْمَلَه دُم	tırmaladum 84a/7
طِرْنَاقْلُو	tırnaqlu 59a/5

تَبْرَسِنْ	tobrasın 57a/9
تَكْنَه	tekne 46b/12

Eski Türkçede kelime başında te (ت) olarak yazılan kelimeler Eski Anadolu Türkçesine geçiş evresinde genellikle ötümlüleşmiş; del (د) olarak yazılmıştır. Sistemlilik arz etmeyen bu duruma aykırı örnekler de mevcuttur

دُوْرَقْ	duzak 19a/7
دُوْتْلَه	dutula 39b/1
دُرُوْغْلُبْ	durugelüp 42a/2
دُوْقِيْبْ	doқыyup 18a/11
دُرُوْدِي	dürüdi 114b/20
دِيْتِرْدُرْ	ditredür 95b/15
طُوْعَنْ	toğan 160b/21
طَيَايُبْ	tayayup 33a/19
طَايْمَه	taayanma 33a/5
طُوْعَرِي	toğrı 8b/1
طُوَيْرْمَغَه	toyurmağa 81a/8

İkili kullanılan örneklere de rastlanmaktadır:

تَمُوْرْدَنْ	temürden 86b/5
دَمُوْرْ	demür 31a/15
دَاغِيْتْدُوْغِيْنْ	dağıtduğın 109a/5
طَاغِيْتْسَه	tağıtsa 42a/10

Yine kelime sonunda herhangi bir nedene bağlı olmaksızın ötümlü olan -/d/ sesi Türkçe kelimelerin sonunda kullanılmıştır:

سُدْ	süd 68b/21
قُوْرْدْ	qurd 57b/11
قَانَادْ	qanad 37a/3
دُوْرْدْ	dörd 4a/3

1.3.7. /k/, /g/, /h/ Ünsüzlerinin Kullanımı Üzerine

Kelime sonunda -/k/ ünsüzü ile bitmiş bir kelimenin önüne ünlü ile başlayan bir kelime geldiği zaman bu ses ötümlüleşerek -/g/ sesine dönüşür. Metinde bu durum sistemli olarak görülmektedir:

أَيَّاعُ أُرْزَه	ayağ üzre 71b/18
إِرَاغُ أَوْلَمَيَّه	ırağ olmaya 77b/11
دَانِشِغُ إِتْدِيلِرْ	danışığ itdiler 85a/5
جُوغُ أُولُورْ	çoğ olur 45a/14

Metinde birkaç örnekte /g/, /h/, /c/ ünsüzlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı tespit edilmiştir:

يُوخْسَه	yoḥsa 44b/21
يُقْ	yoğ 106a/6
يُخْسُولُكْ	yoḥsuluñ 91b/17
طَقِي	taşkı 34a/12
دَجِي	daḥı 55a/4

1.4. Bazı Eklerin ve Kelimelerin Yazılışları

Metinde eklerin yazımında tam bir istikrar yoktur. Bazen yalnızca üstün (◌◌), esre (◌◌), ötre (◌◌) harekeleri ile bazen de harekeyi karşılayan yardımcı elif (◌◌), vav (◌◌), ye (◌◌) harfleri ile gösterilmiştir. Buna dair örnekler ünlülerin yazılışları bölümünde mevcuttur (bk. 1.2. Ünlülerin Yazılışları).

Metinde eklerin yazımındaki en dikkat çekici husus eklerin zaman zaman öndeki kelimeye bitişmesi gerektiği halde bitişmemesi olarak belirtilebilir

طِرْمَلَه دُمْ	tırmaladum 84a/7
مَخْلُوقَات دُرْ	maḥlūqāt dur 52a/21
حَوَالَه يَدِي	ḥavāle-y-idi 15b/7
كِمْسَه يَدِي	kimse-y-idi 15b/12
أُوْرِرْنَدَه يَدِي	üzerinde-y-idi 15b/16

كُجُك لِكَلِه küccüklik 10b/15

1.4.1. “kadar” Edatının Yazılışı

Metinde “kadar” kelimesinin kullanımında kesin bir tercih belirtilmemiş. Özellikle, “ol”, “şol” ve “ne” kelimeleriyle zaman zaman bitişik yazıldığı tespit edilmiştir:

شُولُ قَدْرُ	şol kadar 6b/11, 56b/6
شُولُقَدْرُ	şol kadar 41b/7, 45a/14
أُولُ قَدْرُ	ol kadar 18a/2, 27a/20
أَلْقَدْرُ	ol kadar 6b/17, 10b/2
نَقْدْرُ	ne kadar 11b/10
نَه قَدْرُ	ne kadar 14b/3

1.4.2. “ne” Sorusunun Yazılışı

“ne” kelimesi metinde yalnızca “kim” ve “kadar” kelimeleriyle birkaç örnekte bitişik yazılmıştır. Metinde eğilim çoğunlukla ayrı yazmak yönünde olmuştur:

نَكِمُ	ne kim 62a/13
نَه كِيمُ	ne kim 39b/7
نَقْدْرُ	ne kadar 11b/10
نَه قَدْرُ	ne kadar 14b/3

1.4.3. “ile” Edatı ve Bağlacının Yazılışı

Metinde “ile” kelimesinde kendinden önceki kelimeye sistemli olarak bitişik yazmak tercih edilmiştir. Birkaç kelimedede ayrı yazılışa rastlansa da bu müstensihin tercihi olarak kabul edilebilir.

دَوْلَتَلِه	devlet-ile 62a/19
وَجْهَلِه	vech-ile 62a/20
صُوَيْيَلِه	şu-y-ıla 62b/9
سُوَيْدُرْمَكَلِه	söyündürmeg-ile 62b/9
رَبَّانِيِيَلِه	Rabbānī-y-ile 71a/4
عَظْبِيَلِه	ğazab-ıla 74a/17

دُعَايِيْهِ	du ‘āsi-y-la 77a/1
ذُبَابِيْهِ	zübāb-ıla 77b/7
دَسْتَانِيْهِ	destan-ıla 80b/4
عِزَّتِيْهِ	‘izzet-ile 80b/17

1.4.4. “ki” ve “kim” Edatlarının Yazılışı

Metinde “ki” ve “kim” edatlarının kendinden önceki kelimedenden genellikle ayrı yazılmaktadır. Bu edatların (-di) ekinden sonra ayrı yazılması gerektiği halde bazı örneklerde bitişik yazıldığı görülmektedir:

نَ كِ	ne ki 94b/19
نَا كِه	ne ki 103b/20
أَوْقَيْبِ كِه	okuyup ki 14b/20
نَه كِيْمْ	ne kim 8b/5
أَوْلَدِيْ كِمْ	oldı kim 17a/17
يَرْتَمْدِيْ كِمْ	yaratmadı kim 53a/18
نِتَا كِمْ	nite kim 41a/7
شُوَيْلِكِه	şöyle ki 6a/9
نِتَكِمْ	nitekim 17a/20
اِتْدَمِكِه	itdüm ki 14b/1
اِسْتَدِيْكُمْ	istedi kim 20b/12
اَيْلَدِيْكُمْ	eyledi kim 6b/18
وَيْرُدِيْكُمْ	virdi kim 6b/17

1.4.5. “içün” Edatının Yazılışı

“içün” edatının yazımında kendinden önce gelen kelimeye bitişik yazma eğilimi metinde daha ağırlıktadır. Özellikle iyelik eki “-I”dan sonra bütün “çün” ve “içün” edatları bitişik yazılmıştır:

وَرْمَكِيْچُونْ	virmeg-içün 81a/7
اِتْمَكِيْچُونْ	itmeg-içün 82a/7
اَوْلَمَعِيْچُونْ	olmağ-ıçun 84a/15
قَلْمَعِيْچُونْ	kılmağ-ıçun 92b/4
بَيْرَمِيْچُونْ	bayram-ıçun 73b/13
اَنُوْكِيْچُونْ	anuñ-ıçun 104b/1
حَاضِرْتِيْچُونْ	hazret-içün 15a/3

دَفْعِيُونُ	def'iyün 114b/16
حُرْمَتِيُونُ	hürmetiyün 119a/2

1.4.6. “i-” Ek Fiilinin (Cevher Fiili) Yazılışı

Metinde “i-” cevher fiili kendinden önceki kelimeye çoğunlukla bitişik yazılmış; çok az örnekte ayrı yazılmıştır. Özellikle güzel he (•) ile biten kelimeye cevher fiilinin eklendiği kelimelerde bitişik yazmak tercih edilmiştir:

أَرِدِي	er-idi 112b/15
وَارِدِي	var-ıdı 16a/17
يُوعِدِي	yoğ-ıdı 16a/18
مَحْكُمِدِي	maḥkum-ıdı 20a/5
نَبَاتَاتِدِي	nebātāt-ıdı 20a/21
سَنَكِسْتَانِدِي	sengistān-ıdı 25a/3
مُذْبِرِ اِدِي	müdbir-idi 106b/4
حَوَالَهُ يَدِي	havāle-y-idi 15b/7
كَيْمَسَهُ يَدِي	kimse-y-idi 15b/12
أَوْزَرْنَدَهُ يَدِي	üzerinde-y-idi 15b/16
وَضَعِنْدَهُ يَدِي	vaz'ında-y-ıdı 17b/8

1.4.7. Zamir n'sinin Yazılışı

Metinde zamir n'si çoğunlukla ye (ى) ile karşılanmış, bunun dışında (ن) olarak harekelenmiştir. “kendü” dönüşlülük zamirine yükleme ve bulunma halleri eklenirken (ى)li kullanım tercih edilmiştir:

كَنْدُوي	kendüyi 25a/21, 8b/2 (27 kez)
كَنْدُويَه	kendüye 30a/15, 8a/19 (23 kez)

1.4.8. Şeddenin Yazılışı

Metinde Arapça kelimelerde kullanılan şedde işareti (◌̣) bazı Türkçe kelimelerde de kullanılmıştır:

إِسِي	issi 107b/19 (sıcak)
-------	----------------------

اِسْتِى	ıssı 81b/8 (sahip)
كُجُّك لِكَلِه	küccüklik 10b/15
كُجُّك	küccük 116a/19

1.5. Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazılışları

Metinde Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında imlaya bağlı kalınmış, hemzeyle yazılan kelimelerin hemze'siz şekilleri de metinde görüldüğü şekliyle alınmış, düzeltilmemiştir. Bu durum devrin genel ağız özelliklerini yansıması bakımından önemlidir:

دَائِم	dāyim 11b/21
دَاعِم	dā'im 46a/2
سَايِر	sāyir 26a/19
مَلَايِكِهِيَه	melā'ikeye 4b/16
مَلَايِكِه	melāyike 22a/6
طَايِفَسِيْن	ṭāyifesi'n 9a/5
قَايِم	qāyim 50a/14
دَايِر	dāyir 17a/2
عَجَايِب	'acāyīb 21a/10
غَرَايِب	garāyīb 27a/15
su'āl	97b/9
suvāl	5a/1

Metinde kimi ikili yazımlarda yalnızca bir yazım dikkate alınmış; özellikle del (د) ve zel (ذ)'in ağırlıkta olduğu kelimelerde bu yazılımlardan biri tercih edilmiştir:

حُدَا	Huzā 1b/4
حُدَا	Hudā 30b/19
خُدْمَتِن	hizmetin 31a/7
خُدْمَتِن	hidmetin 31b/6
پَاذِشَاه	pāzişāh 112a/8, 116a/1

پادشاه pādišāh 100a/16, 38a/12

Arapça ve Farsça bazı kelimelerde be (ب) ve pe (پ) 'nin kullanımında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir:

پس pes 23a/1, 24b/6

بس bes 22a/16, 22b/18

Bazı Arapça ve Farsça kelimelerin uzatma ünlüsü elif (ا), vav (و) ve ye (ی) zaman zaman yazılmamıştır. Bu durum müstensihin hatası olarak yorumlanabilir; zira yalnızca birkaç kelimedede görülen bir durumdur:

مَحْكُمِي mahkum-ıdı 20a/5

پَيِّغَمْبَرُ peygamber 2b/12 (16 yerde)

Bir kelimedede de kelime başında aslında fe (ف) olan kelime pe (پ) ile yazılmıştır:

پِرُوْزَه pīrūze < fīrūze 14b/4

1.5.1. Arapça ve Farsça Bağlama Grupları ve Tamlamaların Yazılışları

Arapça ve Farsça bağlama grupları ve tamlamaların yazılışlarında belli bir kural olmayışı metnin doğru okunuşunu zorlaştırmıştır. Çünkü metinde “ve” bağlacı yerine izafet kesresi; izafet kesresi yerine de “ve” kullanılmıştır. Doğru okunuş imlaya göre değil metnin anlamı dikkate alınarak mümkün olmuştur. Özetle Arapça bağlama gruplarının yazımında bağlaç olarak “u” ve “ü” kullanılmış; bunlar yazma metinde ötre (ُ), çok az da vav (و) ile yazılmıştır.

تَاجُ تَحْتَ دَوْلَتِهِ tāc u taht u devlete 22b/8

طُولُ عَرْضَتِهِ حَدُّ نِهَائِهِ tūl u ‘arzına ḥadd ü nihāyet 24b/2

كُلُّ كَلِيسَتَانِ güll ü gülistānı 27b/4

قَدُّ قَامِهِ تَمُورَه qadd ü kāmētümūze 27b/10

لَيْلُ نَهَارِ leyl ü nehār 47a/15

تَيْزُ نَبْتِيزِ tīz ü nebtīz 47b/20

اِنْسُ وِ جِنِّ مُونِسِ مَلِكِ ins ü cinn ü mūnis melek 49b/5

Yine Farsça tamlama kuralına göre yazılmış bazı bağlama gruplarında esre () ile yazılmış “i” kullanılmıştır. Bu gibi kullanımlar metinde “u” veya “ü” transkribe edilerek düzeltilmiştir:

صُبْحِ شَامٍ	şubḥ u şām < şubḥ ı şām 22b/13
مِهْرٍ مَاهٍ	māh u mihr < māh ı mihr 22b/4

Metinde bazı Arapça ve Farsça kelimeler metnin ağız özelliği olarak özgün şekli dışında yazılmıştır. Bu kelimelerin yazımında harekeye göre okumak esas alındığı için metinde düzeltme yoluna gidilmemiştir. Fakat yanlış yazılan kelimeler düzeltilmiş; bu düzeltmeler dipnotlarda belirtilmiştir. Yine metnin manzum bölümlerinde vezne göre okuma esas alındığı için kelimelerin asıl doğru şekline sadık kalınmıştır:

آفِتَابٍ	āfitāb < āftāb 2b/16
كَامِيَابٍ	kām-yāb < kām-yāb 39b/14
كِرْدِغَارٍ	Kirdigār < Kirdgār 49a/17
شَادُمَانٍ	şādumān < şādmān 40b/12
فَرِشْتَةٍ	ferište < ferişteh 68b/4
آبُدَارٍ	ābudār < ābdār 8a/6
تَابِدَارٍ	tābıdār < tābdār 106/6
سَاهُوندَانٍ	saḥundān < süḥāndān 40a/13
آسْمَانٍ	āsumān < āsmān 3a/3

Sonuç olarak tarihî metinlerdeki imla, dönemin konuşma dilindeki ses özelliklerini (fonetik) ve kelime yapılarını (morfoloji) yansıtabilir. Bu nedenle, yazım şekillerinin dönemin ses bilgisi kurallarına uygun olup olmadığının analiz edilmesi önemlidir. Aynı kelimenin farklı yazımlarını karşılaştırarak, dönemsel ses değişimleri ve ağız özellikleri belirlenebilir. Tarihî metinlerde genellikle yazım standartlarının olmaması nedeniyle aynı kelimenin farklı biçimlerde yazılması yaygındır. Bu durum, metinleri değerlendirirken bir kelimenin tüm varyantlarının göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Ayrıca, müstensihlerin (yazıcıların) bilinçli veya bilinçsiz müdahalelerinin yazım üzerindeki etkisi dikkate alınmalıdır.

Metnin farklı nüshaları varsa, bunlar karşılaştırılarak imla farklılıkları belirlenmeli ve asıl metne en yakın şekli tespit edilmelidir. Bu süreçte metin kritik yöntemleri, özellikle eksik veya hatalı yazımların düzeltilmesinde bu çalışmada olduğu gibi rehberlik eder. Tarihî metinlerdeki yazım farklılıkları dönemin sosyokültürel yapısını, eğitim seviyesini ve yazı geleneklerini yansıtarak dil bilimi ve tarih çalışmaları için eşsiz veriler sunar. Bu bağlamda imla, dilin tarihî ve kültürel derinliğini kavramada vazgeçilmez bir unsurdur. İmla meselesinin gelecek çalışmalarda dijital filoloji gibi modern yöntemlerle daha da detaylı incelenmesi öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, C. (2008). Firdevsî (Rumî, Uzun). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. İstanbul: YKY Yayınları, C. I.
- Altun, I. (2014). Halk Hikâyelerindeki Olay ve Düşünce Aktarımlarında Digression'dan Yararlanma. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(3), 111-122.
- Arat, R. R. (1953). Türkçe Metinlerde e/i Meselesi. *Rocznik Orientalistyczny*, XVII, 306-313.
- Babinger, F. (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Üçok, C. (çev.). İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları (Orijinal baskı tarihi yok.)
- Banarlı, N. S. (1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde Aslî Uzunluk Belirtileri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-Osman Nedim Tuna Armağanı*. S. 2/2, Bahar. s. 89- 101.
- Blochet, E. (1932). *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliotheque Nationale*. Tome II (N. 573-1419) Supplement 1293. Paris.

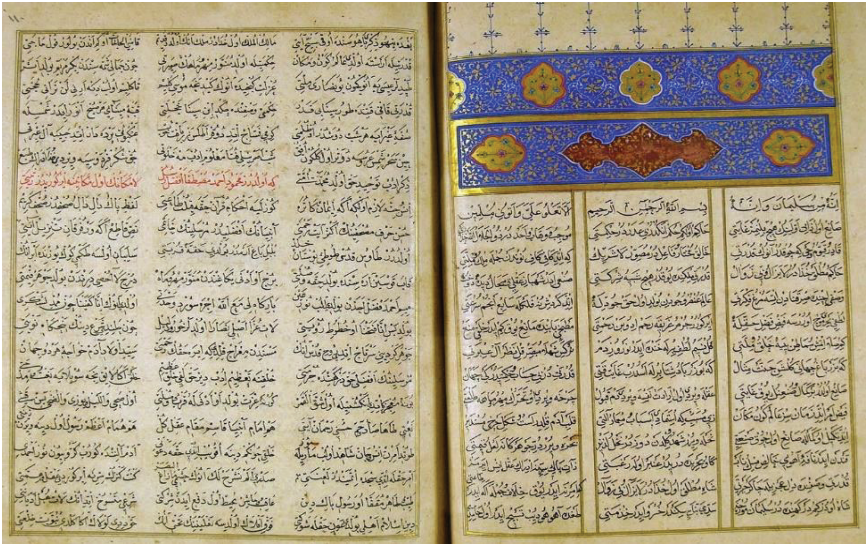
- Brendemoen, B. (1996). Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları (Orijinal baskı tarihi 1915).
- Canım, R. (2014). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Canım, R. (hzl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü’ş-Şuarâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Yayınları (Orijinal baskı tarihi 1546).
- Çavuşoğlu, A. ve Uğur, A. (hzl.). (2014). *Gelibolulu Mustafa Ali, Kühnü’l-Ahbar, Dördüncü Rûkn, Osmanlı Tarihi*. C. 1. Tıpkıbasımı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2006). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, M. D. (2005), Kitâb-ı Kıssa-nâme-i Süleymân Aleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması 74. Cilt. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Erdem, M. D. (2008). Birincil Ünlü Uzunlukları ve İmâle. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 3(6), 236-261.
- Erdem, M. D. ve Gül, M. (2006). Kapalı e Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi. *Karadeniz Araştırmaları*. 11(Güz), 111-148.
- İsen, M. (hzl.) (1994). *Kühnü’l-Ahbar’ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları (Orijinal yazma tarihi 1600).
- İsen, M. (hzl.) (1999). *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları (Orijinal yazma tarihi 1546).
- Kâtip Çelebi, (2012). *Keşfü’z-Zünûn*. C. 3. Balcı, R. (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Orijinal baskı tarihi 1653).

- Kirik, E. (2018), *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâmesi - 75. Cilt (Giriş İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük). Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Kocaoğlu, T. (2003). Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı e/i Meselesi. *Türk Kültürü*. 483-484(Temmuz-Ağustos), 266-281.
- Kocatürk, V. M. (2016). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1953). Batı Anadolu Ağzlarında Aslî Vokal Uzunlukları Hakkında. *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*. 197-203.
- Köprülü, M. F. (1977). *Firdevsî. İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Kutluk, İ. (hzl.) (1997). *Beyâni Mustafa Bin Carullah Tezkiretü'ş-Şuarâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (Orijinal yazma tarihi 1586'dan sonra).
- Olgun, İ. ve Parmaksızoğlu, İ. (2011). *Firdevsî-i Rûmî, Kutbname*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pertsch, W. (1864). *Die Türkischen Handschriften Der Herzoglichen Bibliothek Zu Gotha*. Gotha: Staatsdruckerei.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Thomsen, W. (1993). *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri Çözülmüş Orhon Yazıtları*. Kösen, V. (çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tuna, O. N. (1960). Göktürk Yazılı Belgelerde ve Uygurcada Uzun Vokaller. *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*. (8), 213- 282. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKLER

Ek-1: Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâmesinin 75. Cildi, Topkapı Sarayı, Hazine 1231 Numara Nüsha Örnekleri

Varak: 1b-2a

Varak: 3b-4a

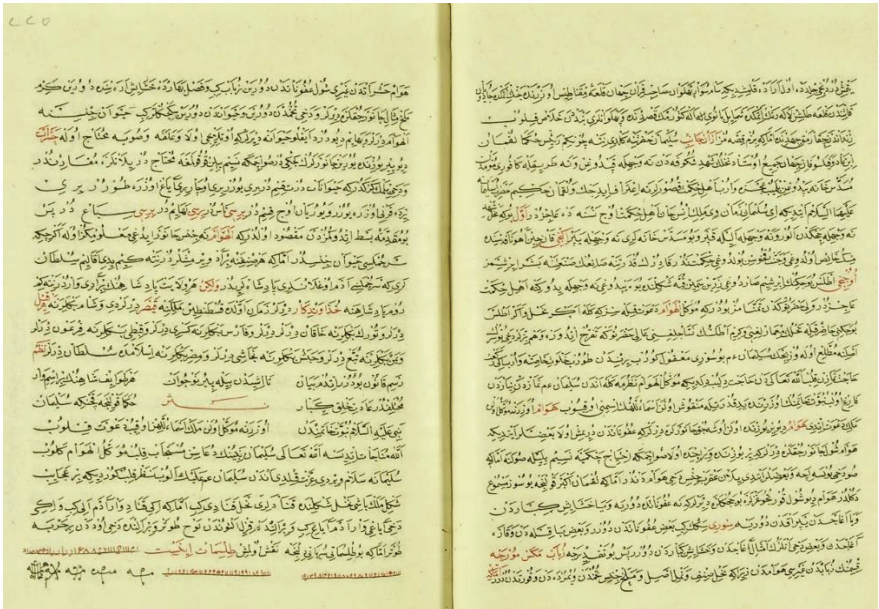

Ek-2: Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâmesinin 75. Cildi , Topkapı Sarayı, Hazine 1536 Numaralı Nüsha Örnekleri

Varak: 1b-2a

Varak: 3b-4a

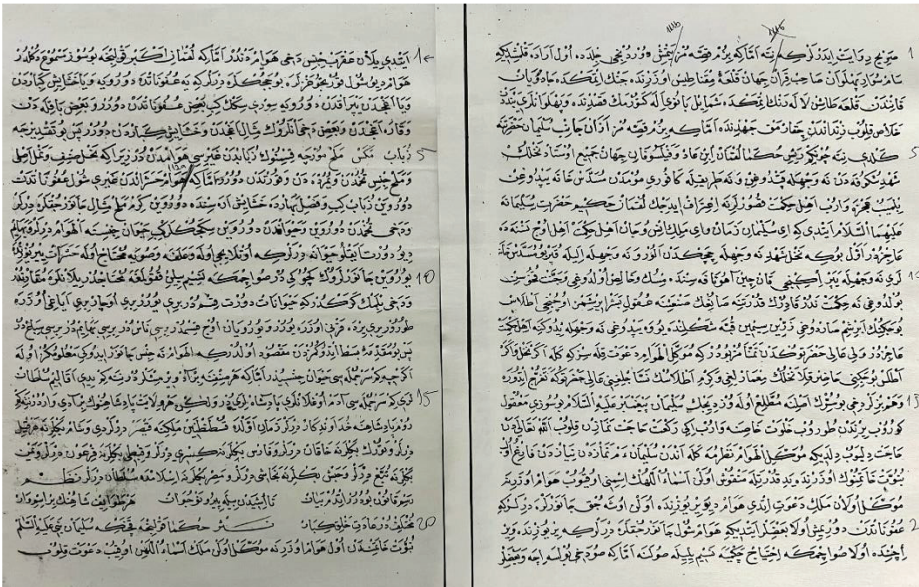

Ek-3: Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâmesinin 75. Cildi
Bibliothèque Nationale, Supplement Turc, 1293 Numaralı Nüsha
Örnekleri

Varak: 1b-2a

Varak: 3b-4a

Bölüm 6

TÜRK HALK BİLİMİNDE YER ALAN SOSYAL NORMLAR

Ayhan DÖNMEZ¹

¹ Dr., Ayhan DÖNMEZ, ayhandonmez1903@gmail.com

Türk halk bilimi, toplumun kültürel değerlerini, inançlarını ve davranış kalıplarını inceleyerek, sosyal normların oluşum ve işleyişini anlamamıza yardımcı olur. Bu normlar, bireylerin toplum içindeki davranışlarını düzenleyen yazılı olmayan kurallar bütünüdür ve sosyolojinin temel inceleme alanlarından birini oluşturur (Tezcan, 1993). Sosyal normlar, bir toplumda kabul edilen davranış standartlarıdır ve bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini belirler. Bu normlar, toplumun düzenini ve sürekliliğini sağlar, sosyal kontrol mekanizmalarının temelini oluşturur. Cialdini ve Trost'a (1998) göre, sosyal normlar, herhangi bir hukuki zorunluluk olmaksızın bir topluluk içinde içselleştirilen ve uygulanan kurallar bütünüdür. Ostrom'a (2010) göre, toplum tarafından genel kabul görmüş ve yazılı olmayan kural ve davranış kalıpları "sosyal norm" olarak adlandırılmaktadır. Çoğunluğa uyum sağlama güdüsü, bilinçdışı ve doğuştan gelen bir süreç olsa da sosyal normlar aile, kültür gibi çeşitli etkenler tarafından şekillenir. Bu normlar, bireyin maruz kaldığı duruma göre değişebilir ve öğrenme yoluyla benimsenir. Dunkerley (1970), sosyal normları "belirli bir durumla bağlantılı olarak paylaşılan ve bir role atfedilebilen ortak beklentiler" şeklinde tanımlar. Sunstein (1996) ise sosyal normları, "bireylerin günlük yaşamlarını sürdürürken uymaları ve takip etmeleri beklenen kurallar" olarak ifade etmektedir. Sosyal normlar, yazılı yasalar olmaksızın toplumda içselleştirilen ve bireyler tarafından uygulanan kurallar bütünüdür. Toplumun genel kabulüne dayalı olarak şekillenen bu normlar, hem bireylerin davranışlarını yönlendirir hem de toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunur. Sosyal normlar, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyerek, bireylerin bir arada yaşamasını kolaylaştırır ve toplumsal çatışmaların önlenmesine yardımcı olur. Bu normlar, zamanla bireylerin bir arada yaşamayı öğrenmeleriyle pekişir ve bireyler tarafından doğal bir biçimde içselleştirilir. Sosyal normların gelişimi ve işleyişi, toplumsal değerlerle güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Aile, kültür, eğitim ve çevresel faktörler, sosyal normların şekillenmesinde etkili rol oynar. Sosyal normlar, çoğunluğa uyum sağlama güdüsüyle ilişkilidir ve bireyler genellikle bu güdüyü içselleştirerek normlara uyarlar. Ancak bu normlar, her bireyin yaşadığı durum ve çevreye bağlı olarak değişebilir ve zaman içinde yeniden şekillenebilir. Bireyler, toplumsal normları öğrenme yoluyla benimser ve bu süreç, sosyal etkileşimlerle pekişir. Türk toplumunda sosyal normlar; moda, teamül, görenek, âdet, gelenek, örf ve töre gibi çeşitli kategorilere ayrılır (İçli, 2002).

Moda: Toplumda kısa süreli ve geçici olarak kabul gören davranış ve giyim tarzlarını ifade eder. Modanın etkisi hızlıdır ve genellikle genç nesil arasında yaygındır (Örnek, 2000).

Teamül ve Görenek: Belirli bir toplumda uzun süre boyunca tekrarlanan ve alışkanlık haline gelen davranış biçimleridir. Bu normlar, toplum üyeleri arasında uyumu ve birlikteliği teşvik eder.

Âdet ve Gelenek: Nesilden nesile aktarılan ve toplumun kültürel kimliğini oluşturan uygulamalardır. Örneğin, bayramlarda büyükleri ziyaret etmek veya düğünlerde belirli ritüelleri yerine getirmek gibi (Örnek, 2000).

Örf ve Töre: Toplumun ahlaki ve etik değerlerini yansıtan, yaptırım gücü yüksek normlardır. Bu kuralların ihlali, toplum tarafından ciddi şekilde kınanır ve sosyal yaptırımlara neden olabilir (Tezcan, 1993).

Sosyal normlar, toplumsal düzenin temel taşlarından biridir. Bir toplumun devamlılığını ve düzenini sağlamak, bireyler arasındaki ilişkilerin uyumlu bir şekilde sürdürülmesini mümkün kılmak için sosyal normlar hayati bir rol oynar. Normların önemi şu yönlerden açıklanabilir:

Toplumsal Düzeni Sağlama: Sosyal normlar, bireylerin davranışlarını şekillendirerek kaosu önler ve düzeni sağlar. Herkesin belirli kurallara uyması, toplumda öngörülebilir bir düzen oluşturur. Örneğin, trafik kurallarına uymak gibi günlük yaşamda farkında olmadan uyguladığımız normlar, güvenli ve düzenli bir hayat sürdürmemize yardımcı olur (Gözler, 2010).

Sosyal Kontrol Mekanizması: Normlar, bireylerin topluma uygun davranışlar sergilemesini teşvik eder. Ödüllendirme veya yaptırımlarla desteklenen bu normlar, bireyleri sosyal uyuma yönlendirir. Türk toplumunda örneğin büyüklerle saygı göstermek hem bireyler arası ilişkilerde hem de sosyal çevrede bir uyum ortamı yaratır (Tezcan, 1993).

Kimlik ve Kültürel Süreklilik: Normlar, toplumun ortak kimliğini ve kültürel değerlerini yansıtır. Gelenek ve görenekler, nesilden nesile aktarılan normlar aracılığıyla korunur. Bu süreç, toplumsal hafızanın devamlılığını sağlar ve bir kültürün diğer toplumlar içinde varlığını sürdürmesine yardımcı olur. Örneğin, bayramlarda aile ziyaretleri Türk kültürünün en önemli sosyal normlarından biridir ve dayanışma ruhunu canlı tutar (Örnek, 2000).

Sosyal Dayanışmayı Güçlendirme: Normlar, bireyler arasında bir bağ oluşturur ve toplumsal dayanışmayı teşvik eder. İnsanlar, ortak normlara uyduklarında bir "biz" bilinci gelişir. Örneğin, Türk toplumunda imece gibi kolektif çalışma gelenekleri, dayanışma ve yardımlaşma normlarının ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Değerlerin ve Rollerinin Şekillendirilmesi: Normlar, bireylerin rollerini ve değerlerini belirlemede rehberlik eder. Toplumda anne-baba, öğretmen veya öğrenci gibi roller, belirli normlar çerçevesinde tanımlanır. Bu rollerin sınırlarının net bir şekilde çizilmesi, bireylerin sosyal beklentilere uygun davranmasını sağlar ve çatışmaları azaltır (İçli, 2002).

Sosyalleşme Sürecine Katkı: Normlar, bireylerin sosyalleşme sürecinde öğrendiği ve içselleştirdiği kurallardır. Aileden başlayarak, okul, iş ortamı

ve arkadaş çevresi gibi birçok sosyal bağlamda bireylere aktarılan normlar, onların toplum içinde nasıl davranması gerektiğini öğretir. Bu süreç, bireylerin toplumun bir parçası haline gelmesini sağlar (Tezcan, 1993).

Sosyolojik Perspektiften Sosyal Normlar: Sosyoloji, sosyal normları toplumun yapısını ve işleyişini anlamak için inceler. Bu normlar, bireylerin sosyal rollerini ve statülerini belirler, toplumsal düzenin korunmasına katkı sağlar (Gözler, 2010). Türk toplumunda sosyal normlar, bireylerin sosyalizasyon sürecinde öğrendikleri ve içselleştirdikleri değerler aracılığıyla aktarılır. Bu süreç, toplumun kültürel sürekliliğini ve bütünlüğünü sağlar (Tezcan, 1993).

Marcus, Harper, Brodbeck ve Page'e (2015) göre, sosyal normlara uyan bireyler genellikle toplumsal ödüllerle karşılaşır; bu ödüller, başkalarının saygısını kazanma veya topluluktan destek görme şeklinde olabilir. Buna karşılık, normlara uymayanlar için dedikodu veya şiddet gibi sosyal yaptırımlar uygulanması yaygındır. Bu durum, bireylerin bir davranışı sergilemeden önce o davranışın toplumsal sonuçlarını dikkate aldıklarını göstermektedir (Sunstein, 1996). Aktan ve Vural'a (2006) göre, insan davranışlarını kontrol eden ve sınırlayan normlar, belirsizliği azaltarak bireyler arası ilişkilerde öngörülebilirlik ve istikrar sağlar. Aynı zamanda, bireye özgürlük tanıyarak ona eylemde bulunma gücü kazandırır. Eren'e (2000) göre, bireylerin normlara uygun davranışları farklı nedenlere dayanabilir. Bu davranışlar, geçmişten gelen bir alışkanlık, normun doğruluğuna duyulan inanç, ödül elde etme ya da cezadan kaçınma isteği, benimsenen değerlere bağlılık veya yeni bir kural oluşturmanın maliyetinden kaçınma gibi sebeplerle ortaya çıkabilir. Sosyal normlara uyum, bireylerin toplumsal ödüller elde etmelerini sağlar; bu ödüller, başkalarının saygısını kazanma ya da topluluktan destek görme biçiminde olabilir. Aksine, normlara uymayanlar için sosyal yaptırımlar, örneğin dedikodu ya da şiddet gibi, uygulanabilir. Bu durum, bireylerin bir davranış sergilemeden önce, o davranışın toplumsal sonuçlarını göz önünde bulundurduklarını gösterir. Sosyal normlar, bireylerin toplum içinde kendilerini nasıl konumlandıracaklarını belirlemeleri için bir rehber işlevi görür. Normlara uyan bireyler, toplumsal bağlamda kabul görünürken, normları ihlal edenler toplumsal dışlanma riskiyle karşı karşıya kalabilir. Sosyal normlar, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasında önemli bir rol oynar. İnsanlar, toplumsal normlara uygun davranışları sergileyerek, toplumsal ilişkilerde istikrar ve öngörülebilirlik yaratırlar. Bu normlar, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlerken, toplumsal yapı içinde herkesin rolünü belirlemelerine olanak tanır. Aynı zamanda, bireylere özgürlük tanıırken, onların bu özgürlüğü toplumun değerleri doğrultusunda kullanmalarını sağlar. Bu denge, toplumsal istikrarın temelini oluşturur.

Sosyal normlar, bireylerin ve toplumların yaşamını şekillendiren, yazılı olmayan kurallar ve davranış kalıplarından oluşur. Toplumun ahlaki değerlerinden gündelik alışkanlıklarına kadar geniş bir alanı kapsayan bu normlar, bireyler arası ilişkileri düzenler ve toplumsal istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. Aynı zamanda bireylerin topluma uyum sağlama- larını kolaylaştırırken, kültürel değerlerin sürekliliğini de güvence altına alır (Cialdini & Trost, 1998). Türk edebiyatı ise sosyal normların bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini yansıtan önemli bir mecra olarak öne çıkar. Özellikle destan, roman ve hikâye türlerinde, bu normların oluşumu, uygulanışı ve değişimi işlenmiş; toplumun değerleri ve beklentileri sanat aracılığıyla aktarılmıştır. Bu eserler, sosyal normların tarihsel ve toplumsal bağlamda nasıl şekillendiğini anlamak için önemli ipuçları sunar.

Türk destanları, toplumun ortak değerlerini ve normlarını yansıtan eserlerdir. Örneğin, Dede Korkut Hikâyeleri, Türk toplumunda aile bağla- rının, misafirperverliğin ve dayanışmanın önemini vurgular. Hikâyelerde erkeklik, cesaret ve namus gibi sosyal normlar, olayların merkezinde yer alır. “Kan Turalı Hikâyesi” gibi anlatılarda, bir bireyin toplum tarafından onaylanması ve kabul görmesi için belirli normlara uygun davranması ge- rektiği açıkça görülür. Aynı şekilde, Manas Destanı gibi eserlerde kahra- manlık, topluma hizmet ve vatanseverlik gibi normların bireylerin kimli- ğini şekillendirdiği görülür. Manas Destanı gibi diğer destanlarda ise sos- yal normlar, kahramanlık, adalet ve toplum için fedakârlık gibi değerler çerçevesinde işlenmiştir. Bu eserlerde normlara uygun davranan bireyler ödüllendirilirken, normları ihlal edenlerin cezalandırıldığı açıkça görülür. Bu durum, normların bireylerin davranışlarını kontrol etme gücünü ortaya koyar (Cialdini & Trost, 1998).

Türk romanı, özellikle Tanzimat Dönemi’nden itibaren sosyal norm- ların eleştirildiği ve değişim süreçlerinin işlendiği bir alan olmuştur. Re- caizade Mahmut Ekrem’in Araba Sevdası adlı eseri, Batı’ya özenme gibi yeni sosyal normların toplum üzerindeki etkisini hicvederken, Ahmet Mithat Efendi’nin Felâton Bey ile Râkım Efendi romanı, geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışmayı gözler önüne serer. Toplumsal değişim sü- reçlerini ele alan romanlar, aynı zamanda kadın hakları, evlilik ve aile gibi sosyal normlara da odaklanmıştır. Halide Edib Adıvar’ın Sinekli Bakkal romanında, geleneksel toplumsal değerler ve bireysel özgürlük arasındaki çatışma işlenirken, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Yaban adlı eseri, köy- lü ve aydın kesimler arasındaki sosyal norm farklılıklarını derinlemesine irdelemiştir. Hikâye türü, sosyal normların bireylerin gündelik yaşamına nasıl yansıdığını ele almak için ideal bir araçtır. Örneğin, Sait Faik Abasıya- nık’ın hikâyelerinde, bireyin toplumla olan çatışması, yalnızlık ve normlara karşı başkaldırı sıkça işlenir. Toplumun genel geçer kuralları ile bireyin öz- gürlük arayışı arasında yaşanan gerilim, bu hikâyelerde çarpıcı bir şekilde

anlatılmıştır. Ayrıca, Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna gibi eserleri, sosyal normların bireyler üzerindeki baskısını ve bu baskının duygusal sonuçlarını gözler önüne serer. Bu eserlerde normlara uymamanın bireyler için nasıl bir toplumsal dışlanma ve yalnızlık getirdiği derinlemesine ele alınır. Türk edebiyatı, sosyal normların sürekliliğini ve değişimini anlamak için önemli bir kültürel kaynaktır. Özellikle halk hikâyeleri ve masallar, geçmişten günümüze aktarılan normları ve bu normların toplumsal hayattaki karşılıklarını yansıtır. Modern hikâye ve romanlar ise bu normların eleştirel bir şekilde değerlendirilmesine ve dönüşüm süreçlerinin anlaşılmasına olanak tanır.

Türk halk bilimi, sosyal normların anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Bu normlar, toplumun kültürel dokusunu ve sosyal yapısını şekillendirir. Sosyolojik açıdan bakıldığında, sosyal normlar bireylerin davranışlarını yönlendirir ve toplumun düzenini sağlar. Bu nedenle, sosyal normların incelenmesi, toplumun işleyişini ve kültürel değerlerini anlamak için elzemdir. Türk edebiyatı, sosyal normların toplum üzerindeki etkilerini ve bireylerin bu normlarla ilişkisini anlatan zengin bir miras sunmaktadır. Destanlar, normların idealize edilmiş bir biçimini sunarken; romanlar ve hikâyeler, normların eleştirisini ve bireyler üzerindeki etkilerini derinlemesine işler. Bu yönüyle Türk edebiyatı, sosyal normların tarihsel ve toplumsal bağlamda anlaşılması için önemli bir penceredir. Türk edebiyatı, bu sosyal normların toplum üzerindeki etkilerini ve bireylerin bu normlarla kurduğu ilişkileri anlamak için oldukça değerli bir kaynak sunar. Edebiyat, toplumun en derin köklerine inerek, normların nasıl şekillendiğini ve bireyler üzerindeki etkilerini açıkça gösterir. Özellikle Türk halk edebiyatının zengin mirası içinde yer alan destanlar, toplumsal normların idealize edilmiş ve yüceltilmiş biçimlerini sunar. Destanlarda kahramanlık, cesaret, vatanseverlik, adalet gibi değerler ön plana çıkar, bu değerler toplumun ortak beklentilerini simgeler ve bireylerin bu normları nasıl içselleştirdiğine dair ipuçları sunar. Aynı zamanda destanlar, toplumların bu normları nasıl inşa ettiklerini, geleneksel değerlerin bireysel ve kolektif kimlikleri nasıl şekillendirdiğini gösterir.

SONUÇ

Sosyal normlar, toplumların temel yapı taşlarını oluşturan ve bireyler arası ilişkileri düzenleyen yazılı olmayan kurallardır. Bu normlar, bireylerin davranışlarını şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasını ve kültürel değerlerin sürekliliğini sağlar. Türk halk bilimi ve edebiyatı, sosyal normların tarihsel süreçte nasıl oluştuğunu, sürdürüldüğünü ve dönüştürüldüğünü anlamak için zengin bir bilgi kaynağı sunar. Türk edebiyatında destanlar, romanlar ve hikâyeler gibi türler, sosyal normların bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini yansıtan güçlü anlatılardır. Destanlarda misafirperverlik, aile bağları, kahramanlık ve adalet gibi

evrensel değerler idealize edilirken, roman ve hikâye türlerinde toplumsal değişimlerin normlar üzerindeki etkisi eleştirel bir şekilde işlenmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren ortaya çıkan romanlar, geleneksel normlar ile modernleşme süreçlerinin yarattığı çatışmaları gözler önüne sermiştir. Sosyal normların bireyler üzerindeki yaptırım gücü, Türk toplumunda örf, âdet, görenek, töre ve moda gibi farklı kategorilerde kendini göstermektedir. Bu normlar, bireylere toplum içinde bir kimlik kazandırarak onların topluma uyum sağlamalarına yardımcı olur. Ayrıca, normların bireyler üzerindeki baskısı ve bu baskının duygusal sonuçları, Türk edebiyatının önemli bir teması olarak öne çıkar. Sabahattin Ali'nin "Kürk Mantolu Madonna" ve Sait Faik Abasıyanık'ın hikâyeleri, birey ve toplum arasındaki gerilimi çarpıcı bir şekilde yansıtır.

Sosyolojik perspektiften bakıldığında, sosyal normların toplumsal düzenin sağlanması, sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve bireylerin sosyalleşmesi üzerindeki etkisi büyüktür. Normlara uygun davranışlar ödüllendirilirken, ihlallerin sosyal yaptırımlara neden olması, bireylerin toplumsal kurallara uymasını teşvik eder. Bu mekanizma hem bireysel hem de toplumsal düzeyde uyumu ve öngörülebilirliği artırır. Sonuç olarak, Türk halk bilimi ve edebiyatı, sosyal normların toplumsal işlevlerini ve bireyler üzerindeki etkilerini anlamak için vazgeçilmez bir kaynaktır. Destanlar ve halk hikâyeleri, normların kültürel hafızadaki yansımaları korurken; romanlar ve modern hikâyeler, bu normların bireysel ve toplumsal düzeydeki dönüşümünü sorgular. Bu zengin birikim, sadece Türk toplumunun sosyal normlarını anlamak için değil, aynı zamanda evrensel düzeyde normların işleyişine dair çıkarımlar yapmak için de önemli bir referans noktasıdır. Türk edebiyatı ve halk bilimi, sosyal normların bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini keşfetmek için geçmişten günümüze bir köprü görevi görmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. ve T. Vural. (2006). “Organizasyonlarda Kurallar ve Kurumlar” içinde: C. C. Aktan (Ed.), Kurullar, Kurumlar ve Düzen, SPK Yayınları Ankara.
- Cialdini, R. B., & Trost, M. R. (1998). Social influence: Social norms, conformity and compliance. G. E. Lindzey, & E. E. Aronson içinde, The handbook of socialpsychology . New York: McGraw-Hill.
- Dunkerley, D. (1970). The measurement of social norms. International Journal of Mathematical Education in Science and Technology, 1(3), 291-296.
- Eren, E. (2000). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözler, K. (2010). Hukuka giriş. Ekin Kitabevi Yayınları.
- İçli, T. G. (2002). Sosyoloji. Anı Yayıncılık.
- Marcus, R., Harper, C., Brodbeck, S., & Page, E. (2015). Social Norms, Gender Norms, and Adolescent Girls: a Brief Guide. Knowledge to Action Resource Series. London: Overseas Development Institute.
- Ostrom, E. (2010). Collective Action and the Evolution of Social Norms. Journal of Economic Perspectives, 14(3), 137–158.
- Örnek, S. V. (2000). Türk halkbilimi. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sunstein, C. R. (1996). Social norms and social roles. Columbia law review, 96(4), 903-968.
- Tezcan, M. (1993). Sosyolojiye giriş. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.